

מדינת ישראל

משרד הממשלה

משרד המבחן והמבחן
המבחן והמבחן

מבחן תיכונן טאבה

1970 - 1981

מס. תיק מקורי.

שם תיק: חומר על טאבה - מפות תיכונן בטאבה

מזהה פיו: **גל-13/43344**

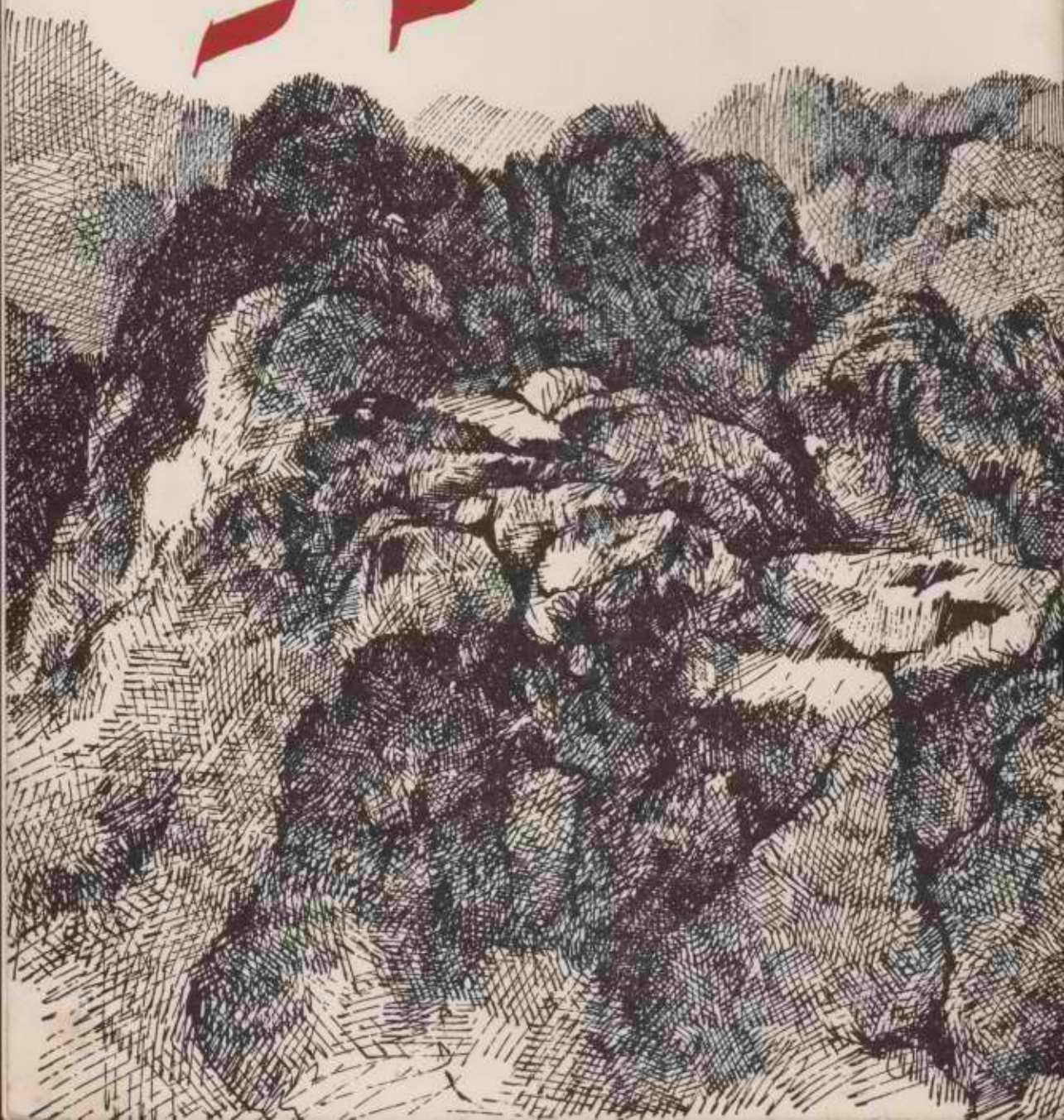
מזהה פריט: 000mfmp

כתובת 2-14-3-109-2

תאריך הדפסה: 25/10/2018

מחלקת המבחן והמבחן

דפ סני

ד פ י ס י נ י

סקירות ותקצירים

בנושאים גיאוגרפיים, היסטוריים ומדיניים

שבט תשל"ה — פברואר 1975

ליקט וערך: מאיר חפץ

מהדורה שנייה

מרכז ההסברה / שרות הפירסומים

נדפס בדפוס קואופרטיבי "אחוה", בע"מ

חצי האי סיני

משתרע בין שני ימים, המהווים נתיבים בין לאומיים, בין הים התיכון המתחבר לאוקיינוס האטלנטי, לבין הים האדום המתחבר לאוקיינוס ההודי.

גודלו של חצי האי מגיע ל-60 אלף קמ"ר, והוא דומה בצורתו למשולש. אורך הצלע המזרחית של המשולש, כמותה כמערבית, כ-400 ק"מ, ואילו הצלע הצפונית, קצרה יותר ואורכה כ-200 ק"מ. רוחבו המירבי של חצי האי בקו אילת-המיתלה-סואץ, הוא כ-230 ק"מ ואילו אורכו מאל-עריש ועד ראש-מוחמד הוא כ-380 ק"מ.

גבולו בצפון — הים התיכון; במזרח — נחל אל-עריש; בדרום מזרח — מפרץ אילת; בדרום — הים האדום; במערב — תעלת סואץ ומפרץ סואץ.

ניתן לחלקו לשלושה אזורים גיאוגרפיים עיקריים: שפלת החוף; הרמה המרכזית; האזור ההררי של דרום סיני.

אזורים אלה נחלקים לשש יחידות גיאומורפולוגיות מישניות:

1. בצפון סיני — לאורך החוף — איזור חולות נודדים, המתפשטים בין אל-עריש ואבו-עגילה במזרח, ועד לכל אורכה של תעלת סואץ במערב. חולות אלה בצפונה של אזור החוף מובאים משיפכו של הנילוס, ובדרום האיזור הם תוצר הבלייה של אבני החול בחצי האי עצמו.
2. דרומית לשפלת החוף נמצאים הרי הקמרים: ג'בל הילל, ג'בל יעלק וג'בל מע'רה — (בהם קיימים מכתשים ושרידי מכתשים), המהווים המשך להרי הקמרים של הנגב.
3. מעבר להם, דרומה — מישטחי ענק של חמדות בעלות קרום עליון קשה, המכוסים אבנים קטנות.
4. דרומה יותר, הרמות הגירניות של מרכז סיני (ג'בל א-תיה) המשתפלות במתינות צפונה — בכיוון לים, והיוצרות את טבלות "מדבר התועים" עם פסגות ג'בל א-תיה וג'בל עג'מה בגובה 1,620 מ'.
5. בין המצוק של ג'בל א-תיה ברמה המרכזית, הגירנית בעיקרה, ובין סלעי היסוד של דרום סיני, מפרידה רצועת אבני חול אדומת לבנות, המהווה כעין מרזב התחם בין צפונה ודרומו של סיני.
6. דרום סיני בנוי מסלעי יסוד (מתקופת הפריקמבריאון), ומתנשא לגובה של 2,644 מ' (הר סנטה קטרינה). גופו ההררי (צבעוני) ומפוצל על-ידי וואדיות עמוקים. בין ההרים הגבוהים: הר סרבל 2,070 מ' וג'בל מוסה 2,285 מ'.

חצי האי סיני נמצא בין קו הרוחב 28° עד 31° מצפון לקו המשווה.

ברוב חלקי העולם בין קו רוחב אלה קיימים מדבריות ואזורים צחיחים — ורוב חלקיו של חצי האי כלולים בהגדרה זו.

האקלים

המשקעים בצפון סיני כ-60 מ"מ, ובדרומו 30—20 מ"מ. בהרים הגבוהים כ-150 מ"מ גשם ולעיתים מזומנות יורדים עליהם שלגים.

נחלים

- חצי האי מבותר ע"י נחלי אכזב לרוב.
- בצפון עמקי נחלים רחבים פרושים על שטחים נרחבים.
 - בדרום הנחלים מעמיקים לחדור לתוך הרמה ויוצרים קניונים המגיעים לעומק של מאות מטרים.
 - הנחל העיקרי הוא נחל אל-עריש, שגליל מימיו פרוש על 250 קמ"ר (ראשיתו בא-נחל). וואדי אל-ג'רף יוצא ממרכז סיני ונופל למפרץ סואץ.
 - בדרום סיני וואדי נאסב, הנופל בשני יובלים (וואדי בדה וואדי בבה) למפרץ אילת.
- שטפונות: עקב אגני הניקוז הענקים (בעיקר, בצפון סיני) באים השטפונות גם לאחר כמות גשמים מעטה — בנחל אל-עריש מגיע לעתים השטפון לרוחב של ק"מ אחד, והוא מעשיר את האקוויפר התת-קרקעי. לאורך שפלת החוף ניתן למצוא מים טובים לשתייה בעומק מטרים ספורים.

צומח וחי

מפת הצומח של האיזור המדברי מושפעת בצורה ברורה מטיב הסלעים ויש לה דמיון רב למפה הגיאולוגית. כך מתפתחות חבורות הצומח בהתאם לבית גידולן. שונים הסוגים הנובטים באזורי החולות, או הגדלים באזורי החמדה, או בשכבות הגיר של הרי הקמטים, או ברמה המרכזית של סיני, אשר ככל שהיא מתנשאת לגובה רב יותר, כן רבים בה הטללים והמשקעים. נוסף לשיחים למיניהם מוצא אתה בסיני את האלה האטלנטית המוגבלת לשטחי מסלע של משקע גירני, ואת אלת הסנגוק, הגדלה בין סלעי הגריט האדום והאפור בתחומי הגבהים, בין 900 מ' ל-2,400 מ'.

אחת מחבורות הצמחים המעניינות בסיני היא קבוצת שיחי המגורבה, הגדלים בתוך מי הים; מאפיינת אותם הפרשת המלח של עליהם ושורשי האוויר שלהם.

בדרך כלל ניתן למצוא בחצי האי:

- צומח מדברי מופיע במרבית חלקי סיני ומפוזר במדרונות.
- הצומח הערבותי מצא את מקומו באיזור המיקמרים של ג'בל הילל וג'בל יעלק, באיזור הרי העג'מה והתיה, ובאיזור הגריטיים הגבוה של דרום סיני.
- הצומח הסודני פרוש לאורך חופו של מפרץ אילת וחלק ממפרץ סואץ עד צפונית לאבו-רודס, וזאת בעיקר בערוצי הוואדיות.

החי במדבר ניתן בכושר הסתגלות לתנאי יובש ולניצול מקורות המים הדלים.

מרבית הווחלים הם בעלי-תכונות הסתגלות לקליטת נוזלים מהטרף, המשמש למוזנם, וכן אימצו לעצמם דרכי התנהגות, המגינה עליהם ממכות חום, כגון המצאות במחילות במשך היום

ויציאה לטרף בלילה. העופות בחלקם קולטים גם הם נוזלים מחרקים וירק, המהווים את מזונם. היונקים שומרים על הפרשת נוזלים מעטה. הם מצויים ליד מקורות מים או נודדים בין מקור למקור; נמנעים ממכות חום ושומרים לבל יתאדו נוזלי גופם.

דרכים

הדרכים בסיני מילאו תפקידים שונים כדרכי מעבר במשך תקופות ההיסטוריה שונות, בין "הקשת הפוריה" (ארם נהרים, סוריה לבנון, ארץ ישראל) לבין מצרים, ובכלל בין מזרח למערב ובין דרום לצפון, אם לצורכי מסחר או מלחמה ואם לצורכי עלייה לרגל לשם קיום פולחנים דתיים.

דרך ארץ פלישתים

זה השם המקראי של מה שכונה "דרך הים" בפי הרומים. הקמתה של הממלכה המצרית במצרים העליונה והתחלונה הביאה ליצירת קשרי מסחר ומלחמה לאורך דרך זו עם ארצות הקשת הפוריה. דרך הים נקראה בפי המצרים "דרכי חור" (דרך פרעה — דרך המלך — כי פרעה היה התגלמותו של "האל חור" על פני אדמות).

דרך שור

תחילתה של הדרך מאיזור "חומת מצרים" "שור" (חומה) שליד אסמעיליה של היום. חומת הגנה זו מנעה פלישת השוסים מהמדבר ונמשכה מאיזור הביצות צפונית לקנטרה לאורך קו תעלת סואץ של ימינו ועד למפרץ סואץ. הדרך התנהלה לאורך תוואי אספקת המים באיזור הצחיח של חמדת סיני מאסמעיליה של ימינו דרך ביר גפגפה, ביר תמדה, ביר חסנה, קסימה, (קדש ברנע), ומכאן הסתעפה מצד אחד בכיוון צפון-מערב דרך בארותיים, רחובות, חלוצה, לבאר-שבע; ומצד אחר — בכיוון צפון-מזרח בדרך שנקראה במקרא "דרך האתרים", שעברה דרך עין עבדת, עין ירוחם, בקעת באר-שבע, ערד, ובמעלה הר חברון בכיוון לירושלים. היתה זו הדרך העיקרית של מסע הנודדים למצרים.

דרך החוגגים

(דבר אל חג') או דרך המדבר — ים-סוף, או דרך הר שעיר המקראית (כל שם לפי תקופתו) הובילה ממפרץ סואץ דרך אילת להר שעיר (דרך מעבר המיתלה א-נחל, ראס אל נקב, עקבה) ובתקופת האיסלם היא היתה הדרך היבשתית למכה ומדינה. באמצעותם הועברה ממצרים מדי שנה שיירת ה"מחמל" (השטיח הקדוש לכיסוי הכעבה במכה).

דרכי רוחב

לאורך החופים במערב, וכן במעברים — כמו וואדי פיראן — ובמעברים ליד ג'בל מוסה.

דרכים לאורך המפרצים

הדרך מפורט סעיד דרך סואץ, אבו-רודס, א-טור, שארם — נסללה עוד בתקופה המצרית. דרך אילת נוויבה (נביעות), דהב (די-זהב) שארם — נסללה אחרי מלחמת-ששת-הימים.

וסלילתה נסתיימה ב־1970. אם תיסלל ברבות הימים הדרך מראס אל נקב בכיוון לניצנה ורפיח, ניתן יהיה להקיף את סיני בכבישים סוג א' — סביב סביב!

אוצרות טבע

נוסף לחשיבות ההיסטורית והאסטרטגית של סיני נודעת לו גם חשיבות כלכלית. המבנה הסלעי של חצי האי מכיל בקרבו מרבצים של נפט, מנגן, פחם, פוספטים, גבס ומינרלים.

הנפט

המבנה הגאולוגי של המפרץ הרדוד של סיאץ וחופיו מהווים עד עתה את מקור הנפט של סיני.

שדות הנפט מרוכזים לאורך המפרץ, והחשובים שבהם: ראס סודר, ראס מטרמה, עסל, אבו רודס, וואדי פיראן, בלאיס (שדה תת־מימי) ובצד המצרי השדה התת־מימי העשיר באל מורגן ובמוצא המפרץ לים סוף בשדה זיתונא ושדה יולי המצרי.

הפחם

בג'בל מערה אשר בצפון סיני נמצא מכרה פחם, אשר בהפקתו המעשית הוחל זמן מועט לפני מלחמת ששת הימים (ניתן להגיע אליו מצומת כביש לבני־ביר גפגפה). הפחם מצוי בתוך סלעי גיר מתקופת היורה. הוא נועד, כנראה, לשימושו של מפעל פלדה, שתוכנן באיזור כדי לנצל את עפרות הברזל והמנגן באום בוגמה.

המנגן

כמויות גדולות של מנגן וברזל מצויות במכרה אום בוגמה, הנמצא לא הרחק מעיירת הנמל אבו־זנימה. המכרה נמצא בגובה של 700—800 מ' ואליו הובילה דרך בקניון צר ויפה למראה של גרניט אדום (הקניון נסתם לפני כמה שנים על ידי סלעים שנגרפו בשטפון). המנגן שנמצא בבצר הינו בריכוז של 20% והמינרל העיקרי הנו דו־תחמוצת המנגן. ריכוז הברזל הנו 35% והמינרל העיקרי ההמטיט — תחמוצת הברזל.

הרורות נאמדות במליוני טונות — שימושו של המנגן הוא במשולב עם הברזל לתעשיית פלדה.

המכרה נוצל עד למלחמת ששת הימים. חומר הכריה הועבר ברכבל למפעל הפרדה חדיש באבו־זנימה ולאחר מכן הועבר למפעלים לתעשיית פלדה במצרים.

נחושת

מכרות נחושת נמצאו במרחבי סיני ובניצולם הוחל כבר בתקופת מצרים הקדומה. המכרות העיקריים נמצאו במרחב אום בוגמה. המינרל הנחושת העיקרי היה הטורקז; הוא בעל צבע תכול־ירוק, ובהרכבו הוא פוספט מימי של נחושת ואלומניום.

בהיותו בעל סגולות לקמעות באמנותם של הקדמונים וכן לתעשית תכשיטים, הוחל בניצול המכרות כבר באלף השלישי לפני הספירה. ניצולם של מכרות אלה נפסק מאוחר יותר, בגלל חוסר כדאיות כלכלית.

גבס

בעבר הגיאולוגי השתרע מפרץ סואץ על פני מרחב גדול יותר ועם נסיגת הים נוצרו לגונות ואגמים, אשר בהתאדותם השקיעו מרבצי גבס המצויים לאורך המפרץ בעיקר צפונית לג'בל חמם פרעון.

פוספטים

שדות הפוספטים העיקריים שנמצאו עד עתה, מרוכזים בעיקר בצפון סיני בבקעות שבין ג'בל הילל, ילק, עריף אל נאקה וכו' (סביב ביר חסנה).

מעיינות גופרית חמים

לרגלי ג'בל חמם פרעון, הנמצא כ-50 ק"מ דרומית לראס סודר, נמצאים סמוך לים מעיינות גפרית חמים הנקראים "מרחצאות פרעה".

המעיינות נובעים בטמפרטורה של 70° צלסיוס, טעמם מר והם בעלי ריח גופריתי. כמות המלחים שבהם מגיע ל-17,000 מג' לליטר (מזה 8,000 מג' כלור), וסגולתם בריפוי מחלות שגרון.

המאם סידנא מוסא — "מרחץ אדוננו משה".

מעין חם 32° , מצפון לא-טור. המים מדיפים ריח גפרית ונאגרים בבריכה בנויה בבנין בתחומי הגנים השייכים למנזר סנטה קטרינה. "מרחץ משה" ו"מרחצאות פרעה" הם שניים משורת מעיינות הפורצים לאורך מפרץ סואץ ושקע הירדן, זרועות השבר הסורי אפריקני.

חולות שחורים

חולות חוף שחורים מצויים באיזור עזה אל-עריש (וכן בשפך הדלתה של הנילוס). צבעם השחור נובע מריכוז מינרלים של ברזל, טיטן, כרום ומינרלים אחרים. מקורם בסלעי הגרניט הנמצאים במרכז סיני ובדרומו והם הובאו למקומם על ידי שפכי הנחלים. חולות שחורים מעין אלה מכילים לרוב מינרלים רדיואקטיביים של אורניום.

דיג

ימת ברדוויל היא לגונה שנוצרה על ידי סחף יבשתי ופעילות ימית שהביאה עימה חולות מורעות הנילוס. כך נתהוותה הקשת הסוגרת על הלגונה, אורכה 80 ק"מ, חלקה המערבי צר ורדוד, המזרחי — רוחבו מגיע ל-20 ק"מ. עומק המים אינו עולה על 3 מטר, ומליחותם בקרבת פתחי-הים 40% מליחות ובחלקים הפנימיים הוא מגיע ל-70%.

הודות לצמחיה העשירה, המכסה את קרקעית הלגונה והמספקת זבלים טבעיים ואוורורה של הימה על ידי מערכת זרמים בינה ולבין הים דרך פתחי השרטון — קיימת בימה דגה עשירה.

באמצעות דיג מבוקר ובשיטות העשרה, וכן הקפדה על שמירת הפתחים בקשת החולית המקיפה את הלגונה, ניתן לפתח את הענף אף לצורכי יצוא.

דיג בחופי מפרץ אילת ומפרץ סואץ

מפריצי אילת וסואץ עשירים בדגי מאכל וסרטנים. הבדואים היושבים לחופי המפרצים מבססים חלק מכלכלתם על תוצרת הים. בעיקר עוסקים בדיג אנשי שבט אל מוינה. תחום הדיג הרשמי שלהם נע מואסט עד נאבק. שלל הדגה נצרך על ידי בני השבט עצמם. בחלקו, בעיקר דגים מיובשים, משווק במרוכז באמצעות השייחים.

תעלת סואץ

נחפרה לראשונה כ־2,000 שנה לפנה"ס (בימי השושלת ה־12) ופעלה כמה מאות שנים; פעולתה חודשה בימי פרעה נכה בסוף המאה השביעית לפנה"ס; בימי השליטים הפרסיים הוכשרה שוב לשייט. על כך מספר הרודוטוס:

"הוא (פרעה נכה) היה הראשון אשר החל בחפירת התעלה המוליכה אל הים האדום ואשר דריוש הפרסי גמר אחרי כן את חפירתה. ארכה נסיעה של ארבעה ימים וחפורה ברוחב אשר שתי ספינות תעבורנה יחד בהתנוען בעזרת משוטיהן. המים באים אליה מתוך הנילוס והם זורמים לתוכה מהעיר "פי־בסת" ומוצאם אל הים האדום... בימי המלך נכה מהמצרים החופרים אותו מתו שנים עשר רבוא".

בתקופת ההלניסטית במאה השלישית לפנה"ס (בימי בית תלמי) שונה תוואי התעלה.

התעלה הקדומה קשרה את ים סוף עם הזרוע המזרחית של הנילוס (זרוע פלוסיון שאינה קיימת כיום). התעלה נסתמה וחודשה שוב בימי הקיסר טריאנוס. לאחריו — לא היתה בשימוש עד לכיבוש המוסלמי. לאחר הכיבוש — נוקתה ופעלה 135 שנה (641 עד 776) עד היסתמה שוב.

רעיון מחודש לחפירת התעלה התעורר בראשית המאה ה־19 עם התגברות המסחר עם הודו והמזרח הרחוק. היתה תחרות בין אנגליה וצרפת לתכנונה וחפירתה, אך המהנדס הצרפתי פרדיננד דה לספס זכה בזכיון. חפירת התעלה ערכה עשר שנים מ־1859 ועד 1869; מספר הפועלים שהועסק בחפירה היה 25 אלף ו־1,600 גמלים סיפקו להם מים. להקמתה קדמה חפירת תעלה מהנילוס לאגם תמסח, לסואץ ולפורט סעיד. הוצאו 75 מיליון מטר מעוקב עפר וסלעים. ההוצאות הגיעו ל־18 מיליון ליש"ט.

אורכה — 162.5 ק"מ + 11 ק"מ תעלות גישה. רוחבה המקורי הגיע בין 60 ל־90 מ', העומק 8 מ' (מאו התרחבה והועמקה פעמים רבות).

התעלה מקצרת הדרך מאירופה לדרום מזרח אסיה ב־4,800 ק"מ.

התכנון המצרייט לפיתוח התעלה:

העמקה עד 14.70 מ', הרחבה עד 250 מ' (מקודם 125 מ') כדי לאפשר מעבר אניות בנות 60 אלף טון.

נתונים נוספים

לגונת מנזלה 45 ק"מ.

אגם תמסח 16 ק"מ אורך, 10 ק"מ רוחב.

האגם המר הגדול 17 ק"מ אורך, 9 ק"מ רוחב.

פרטים על ישובים באיזור התעלה לפני מלחמת ששת הימים

פורט סעיד 250,000 תושבים. נבנתה בעת חפירת התעלה הצפונית — על שפכי העפר שכיסה את הביצות.

פורט פואד הוקמה מול פורט סעיד על שטח ביצות מיובשות.

קנטרה עיר מצרית שנחלקה לשניים — משני צידי התעלה (פרוש השם קשת או גשר קשתות). בקנטרה עברו הכביש ומסילת הברזל אל סיני וא"י. בעת מלחמת העולם הראשונה היתה בסיס עיקרי לצבאות הבריטיים לקראת מסע כבוש א"י מידי התורכים.

אסמעיליה מצפון לאגם תמסח, 115,000 תושבים.

סואץ 200,000 תושבים. עיר שהיתה קיימת לפני חפירת התעלה. בנויה ממערב לתעלה ושימשה בעבר כתחנת מוצא בדרך להודו.

פורט תאופיק מול סואץ — בנויה על אי מלאכותי.

התעלה מקצרת את הדרך מאנגליה להודו בכ-7,000 ק"מ; מאנגליה לסינגפור בכ-5,000 ק"מ; ממרסי לג'יבוטי 5,500 ק"מ דרך התעלה — לעומת 20,000 ק"מ מסביב לאפריקה. בין נמלי ברה"מ בים השחור לבין הודו והמזרח הרחוק הקיצור הוא בכ-13,000 ק"מ.

ב-1965 עברו בתעלה 20,000 אניות בעלות נפח כולל של 247 מיליון טון. 70% מהמטען היה גפס. הכנסות מצרים מדמי המעבר אותה שנה היו כ-150 מיליון דולר.

תוך מלחמת ששת הימים נסתמה תעלת סואץ ומספר אניות נלכדו באגמיה ולאורכה. היא הושבתה ונסתמה לאט לאט על ידי החולות. לאחר מלחמת יום כיפור נוקתה והוכשרה לשייט מחדש. בעקבות תוכניות לפתוח את תעלת סואץ מתכננת ממשלת מצרים להחזיר את מיליון תושבי הערים שניטשו.

ים סוף

ים סוף הנו שלוחה צפונית של האוקיינוס ההודי ומחובר אליו על-ידי באב-אל-מאנדב שליד מפרץ עדן.

הוא משתרע לאורך 2,000 ק"מ, ורוחבו ומירבי — 350 ק"מ.

המפרצים

מפרץ סואץ — אורכו כ-300 ק"מ, רוחבו המירבי כ-40 ק"מ (מול חופי סיני 25—15 ק"מ) ועומקה המקסימלי של קרקעיתו — 200 מ'.

מפרץ אילת — אורכו ממיצרי טיראן 180 ק"מ (אורך החוף מראס מוחמד — 220 ק"מ), רוחבו 20—30 ק"מ, עומקו 1,200 מ'.

חום המים בשני המפרצים: 20° בפברואר, 27° באוגוסט. ממוצע שנתי 25°.

איים

שדואן הוא הגדול בין איי מפרץ סואץ, וטיראן — הגדול באיי מפרץ אילת. האי טיראן הוא המערבי בין שישה איים גדולים (ביניהם האי סנפיר שגודלו $8,8 \times 6,3$ ק"מ ושטחו 24 קמ"ר). אורכו 11.2 ק"מ, רוחבו 12.1 ק"מ ובגלל מפרציו מגיע שטחו רק ל-59 קמ"ר. שיאו מזדקר לגובה 500 מ' מפני הים. אינו מיושב ואין בו מים. עד 1941 היה שייך לסעודיה, ולאחר מכן הועבר למצרים.

בין קבוצת איי טיראן קיימים שישה מעברים. העביר שבהם הוא בין חצי האי סיני והאי טיראן. המרחק בין האי לראש נצרני — 7 ק"מ. רוחב המיצר בין שונות האלמוגים — 4 ק"מ. הרוחב העביר לספינות — 1.2 ק"מ; עומק המים במיצר 250 מ'.

הגבול בסיני

לפי הרודוטוס היה הגבול המצרי במאה החמישית לפנה"ס ממערב לביצה הסורבנית (לא רחוק מרומני). ממזרח ישבו נבטים בחסות הפרסים (לאחר מסע כוסרו).

בתקופה ההלניסטית הגבול בין א"י ומצרים היה פלוסיום (צפונית מזרחית מקנטרה). הדבר מוזכר ע"י ההיסטוריונים של התקופה — סטרו ופליניוס.

בזמן הכיבוש הרומי שליט נציב סוריה על "אוסטרקיני" שבקרבת פלוסיום ועד לגבול סואץ של ימינו.

בתקופה הביזנטית נכלל חצי סיני בתחום פלסטינה, והאפיסקופוס של מינור פיראן היה כפוף לאפיסקופוס של קיסריה שהיתה בירת ארץ ישראל בתקופה זו. החלוקה הכנסייתית חפפה את החלוקה האדמיניסטרטיבית הרומית.

בתקופה הערבית הקדומה נמשכה תלותו של חצי האי סיני ב"פלסטינה" וזאת לפי כתבים מהמאה ה-8—9 הספירה, שתגלו במנזר סנטה קטרינה ומסופר בהם על תשלומי מיסים למושל פלסטינה, פעולה שנעשתה מדי שנה תוך הליכה למטרה זו דרך אילת, יטבתה ומשם לרמלה.

חילופי השלטון ע"י הכליפים השונים העבירו מפעם לפעם את השליטה על הדרכים הראשיות בסיני לידי שליט אחר אשר מרכז שליטתו היה בקהיר, דמשק או בגדד.

בתקופה הערבית עד לכיבוש העות'מני

במידה רבה היווה חצי האי המשך למצבו בכל התקופות כאזור מעבר בין סוריה, ארץ ישראל ומצרים. הדבר התבטא במסעי המלחמה הצלבניים, במכות הנגד לפולשים המונגולים ובהקמתה של הממלכה הממלוכית, אשר מרכזה היה במצרים ושליטתה עד למחוזות הדרומיים בטורקיה של ימינו.

הכיבוש העות'מני

ב-1516/17 השתלטו העות'מנים על האיזור והחזיקו בו עד 1882, תקופת הכיבוש הבריטי במצרים וסיני (מחוץ לפרק זמן קצר בתקופת מסע נפוליאון ב-1779). ב-1805 השתלט מוחמד עלי על מצרים ואיים בשנות השלושים של המאה ה-19 על שלמות האימפריה העות'מנית.

מעצמות המערב שחרדו להתעצמותו של מוחמד עלי סייעו בידי הסולטן הטורקי לסלקו מארץ-ישראל, אך הביאו יחד עם זאת את הסולטן להכרתו בשושלת מוחמד עלי ובשלטונו על מצרים — שלטון עצמאי, הכפוף לסולטן הטורקי ישירות.

הגבול שנקבע היה הקו בין אל עריש לסואץ שהצמיד ע"י כך את המשולש הצפוני לגבולה של מצרים, ואת יתר חלקיה של סיני לסנג'ק הירושלמי ולוילאית של חג'אז.

פירמון זה של הסולטן חודש ב־1892 תוך מתן זכות להקים תחנת משמר מצרית בקרבת מפרץ אילת להבטחת שיירת "המחמל" (המרבד הקדוש) היוצאת מדי שנה למכה.

הבריטים השתלטו על מצרים ב־1882, ניצלו עובדה זו וחתרו לקביעת הגבול בקו על-עריש עקבה, דבר שהתגשם בתוואי טוב יותר. נוכח סלילת מסילת הברזל החג'אזית ב־1905 וההתבצרות הטורקית בעקבה, החליטה בריטניה להבטיח את בטחונה של תעלת סואץ, ובכוחן של ספינות מלחמה בריטיות, ששוגרו למפרץ אילת ולאורך חופי ארץ ישראל, נקבע ב־1906 הגבול בקו בין רפיח לטבה (דרומית לאילת). גבול זה הותיר את מקורות המים והדרך המדברית הטובה בתחום השליטה הבריטית.

קביעת הגבול בסיני בין ארץ ישראל ומצרים ב־1906 ועובדת כיבושה מחדש מידי הטורקים ב־1917, העמידו את הגבול המדיני בזהות מסוימת למצבו בראשית התקופה העות'מנית באמצע המאה ה־16, כשגם ארץ ישראל וגם מצרים היו בתחום שלטון מעצמה אחת, והאזור מחולק למחוזות שונים, והגבול ביניהם נקבע ע"י השלטון המרכזי בהתאם לצרכיו ונוחיותו המדינית.

מצב עובדתי זה הותיר את סיני בשליטה בריטית עד פינוי איזור התעלה על ידם ב־1951 (וזאת למרות העובדה שהשלטון האדמיניסטרטיבי על סיני נמסר למצרים ב־1922).

לפני פינוי התעלה שקלו הבריטים את האפשרות לפנות את צבאם לסיני. שכן מבחינה מדינית ומשפטית לא נכלל תחומו של חצי האי בגבול מצרים. אולם בלעדי ארץ-ישראל כעורף אסטרטגי, וכן מחמת העדר דרכי תחבורה וערי נמל, ונוסף לכך בשל יחסו העוין של העולם הערבי כלפיהם, ובגלל מציאותו של צבא מצרי ברצועת עזה ובמרחבי סיני — החליטה בריטניה לוותר על אפשרות זו.

גבולות הפסקת האש בסיני

1. גבול ימי — בים התיכון כ־200 ק"מ.
נחלק לשניים: קטע מזרחי לאורך רצועת עזה ואל-עריש — הדומה לחוף הישראלי.
קטע מערבי שעיקרו סבחת ברדוויל — לגונה רדודה ועשירת דגה. ממערב לה שרטון החול של טינה שקצהו המזרחי הווה את קו הפסקת האש (לפני מלחמת יום הכפור).
2. מפרץ סואץ — אורכו 300 ק"מ, צורתו קערית ועומקו אינו עולה על 200 מ'.
החופים על שתי גדותיו מישוריים ונוחים לתחבורה, ובסביבתם אוצרות טבע, כגון: נפט, מנגן, פוספטים וגבס. רוחב המפרץ 25—50 ק"מ.
בצדו המערבי (המצרי) החלו בפיתוח חופי רחצה, ודרכים לאורך החופים למפרצים השונים, להרי הגרניט ולנופיהם.

3. מפרץ אילת — אורך חופיו כ-220 ק"מ (עד ראס מוחמד), והוא חלק מהשבר הסורי-אפריקאי. גדותיו יורדות בתלילות לתוך המפרץ שעומקו מגיע עד 1,200 מטר ויותר. בגלל תלילות זו לא נוצר מישור חוף רצוף ורק במוצא הנחלים נוצרו דלתות. מסיבה זו, לא היתה קיימת עד ימינו דרך לאורך החוף, וכן משולל החוף מפרצים ראויים לשמם עד לשארם א-שיך.

המרחק בין חופי סיני וחופי חצי האי ערב נע בין 15 ל-25 ק"מ.

דרכי התחבורה מעקבה: לעמן (רבת עמון) 400 ק"מ כביש, ומסילת ברזל המסתיימת 90 ק"מ מעקבה.

בקטע החוף של ארץ מדין, שאורכו 150 ק"מ, אין קשר לאורך החוף בין חקל ומקנא. הדרך ביניהן עוברת בנתיב פנימי בגובה של 1000 מ'. היא שמשה כדרך החג' למכה. (במקנא — התקיים ישוב יהודי, שנים רבות לאחר הכיבוש הערבי — מוחמד כרת אתם ברית שלום). בקצה הדרומי מתקרבים החופים למרחק 11 ק"מ זה מזה.

בעקבות הסכמי הפרדת הכוחות לאחר מלחמת יום הכיפורים עובר הגבול בקו מרוחק כ-10 ק"מ מזרחית מן התעלה. קיימים — אזור שליטה מצרי במזרח התעלה, בתווך אזור חץ של האו"ם — ושטח ישראלי.

תולדות האזור

ברצועת החוף הצפונית של סיני, בה נמצאו מים, ואשר לאורכה עבר נתיב בינלאומי בין מצרים וארם נהריים — שאובטח על-ידי מצודות וחילות מצב — נתקיים ישוב של קבע במספר מקומות.

רוב שטחה של סיני נותר ריק מישובי קבע, ונשאר בשליטתם של הנוודים בלבד, אשר נדדו ממקור מים אחד למשנהו.

האדם בסיני

הימצאותו של האדם בסיני היתה קשורה ליוזמת השליטים שנוקקו לטיפול ושמירה על דרכי תחבורה חשובות, וכן לצורך כריית מחצבים, ועליות לרגל למטרות פולחן.

אבני יד שנוצרו בידי אדם לפני 35,000 עד 18,000 שנה (הפלאוליט) עדים להמצאו במרחביה, לפחות באזור בו נמצאו עד עתה (סרביט אל חאדם, וואדי פיראן וסביבות וואדי בעבע). מתקופת האבן החדשה (הנאוליט) נתגלו שרידים כבר ב-1906. היו אלה מבנים מעוגלים ובהם שרידי אפר, להבים, ראשי חץ וכל זאת ללא שרידי קרמיקה — זוהי התקופה הטרום קרמית 8,000—5,000 לפנה"ס.

לאחר מלחמת ששת הימים, נמצאו בסקר שנערך בסיני אבנים נוספות והוכח הדמיון בין כלי הצור המקומיים ובין אלה שנוצרו אותה תקופה בארץ ישראל. לתקופה זו (או יתכן לתקופה הכלקוליטית) משתייכים, כנראה, מבני הקבורה המסתוריים שנתגלו בדרום סיני והנקראים בפי הבדווים נוואמיס. אלה הם בניינים עגולים בקוטר 4 מטר, שגובה קירותיהם 2.5 מטר והם בעלי כניסה אחת, ומקורי-גג. מרחוק נראים מבנים אלה ככפר עזוב, ומחוץ לשלדים ומנחות קבורה לא נמצא בהם כל שריד קרמי.

ברחבי סיני פזורים שרידי ישובים וכן רוגמי קבורה (טומולי) מהתקופה הכלקוליתית (האלף הרביעי לפנה"ס). פרנסתם היתה קשורה עם פיתוח המחצב החדש שיצר את כלי הברונזה של תקופתם (פעילות זו נמשכה גם בתקופת הברזל).

שליטתם של המצרים הקדמונים חלה על רצועת החוף הצפונית של סיני, ושורת ישובים ומצודות מתקופה זו מוזכרים הן במקורות המצרים והן במקרא. לדרום מערבה ולדרומה של סיני נשלחו על ידם משלחות לכריית אבן הטורקז והנחושת, ובשלב ראשון היו אלה מבצעים צבאיים ממדרגה ראשונה, אשר השאירו אחריהם בקרבת המכרות מתנות מבוצרים וכתובות המעידות על התנגשויות עם אוכלוסיית הנוודים באיזור (כדוגמת וואדי מערה בו נמצא מחנה מבוצר בראש גבעה וכתובות אשר תוכנן דומה; בציור דמותו של פרעה, המכה דמות כורעת. בכתובת המלווה את הציור, ניתן שם המלך ותארייו. הכתובת המזכירה את סנופרו מהשושלת הרביעית אומרת: "מלך מצרים העליונה והתחתונה, שתי אלות "אדון הצדק", הורוס של זהב "סנופרו". סנופרו האל הגדול, לו החיים, אושר, בריאות ושלטון לנצח. מכניע הארצות הורות".

באזור וואדי בעבע (הנמצא דרומית לדרך שעלתה בעבר לאום בוגמה) נמצא על ידי ד"ר בנו רוטנברג מרכז גדול לכריית טורקז וכתובת מצרית של פרעה סמורע, מהשושלת החמישית של מלכי מצרים (הממלכה הקדומה), המקודשת לאל המצרי "תות, אדון האימה המשמיד את אסיה".

בימי הממלכה התיכונה והמאוחדת חל איוון בהתייחסות לאוכלוסייה המקומית המשתפת פעולה ומהווה כוח עזר להספקת מים ומזון לעובדי המכרות על ידי שיירות גמלים.

הכתובות של תקופה זו מספרות על משלחת הכרייה, קשייה והצלחותיה, ונותנות כבוד למלך ולאלת הטורקז חתחור (אשר דמותה כדמות הפרה). פירוש השם: אמו של חור (הורוס). הדוגמא היפה מתקופה זו הוא המקדש המצרי בסרביט אל חדס ובמקביל לו — מקדש האלה חתחור בעמודי שלמה ליד מכרות תמנע.

התקופה הכנענית פלישתית הותירה לנו בצפון סיני: מצד אחד — את מקום הפולחן הכנעני בהר קסיוס (ראס ברון), שעל הקשת החולית המקיפה את ימת ברדוויל (זוהה כ"בעל צפון" — מקום פולחן של יורדי ים פיניקים שהעבירו לכאן את פולחן "בעל צפון", שהיה נהוג בג'בל עגרא שבחוף סוריה הצפונית; לאחר מכן בתקופה ההלניסטית והרומית נודע כמקום פולחנו של זאוס קסיוס); ומצד אחר — הסיפור המפורסם על מסע המלחמה הפלישתית לאורך חוף סיני ומלחמתם העקשת של הפלשתים בדלתה של מצרים — עד שהוכרעו ויושבו בשפלת החוף הדרומית של ארץ-ישראל.

בתקופה ההלניסטית רומית: שורה של תלים מרפית ומערבה בכיוון אל עריש (היא רינוקורורה — עיר כרותי האף) של התקופה ההלניסטית והמשכנה בהר קסיוס והעיר פלוסיום הנמצאת צפונית מזרחית לקנטרה.

שרידים מהתקופה הנבטית-רומית נמצאו בדרום סיני בעיקר בעיר פיראן שבוודי פיראן וכן ציורי סלע וכתובות נבטיות מן המאה השנייה לספירה הנוצרית (לאחר חורבן הממלכה הנבטית ב-106 לספירה).

התקופה הביזנטית ביטוייה בסיני, בעיקר סביב תנועת הנזירות והמבנים הקשורים בה: מנזרים, קפלות במרומי ההרים, מערות התבודדות וחוות. אוכלוסיית הנוודים המועברת לנצרות, משרתת את תנועת הנזירות והעליות לרגל.

התקופה הערבית הקדומה. כיבושו של סיני במאה השביעית ע"י המוסלמים מביא את שבטי הבדווים לכנפי האיסלם. בטחון המנורים מוטל בספק, וחלה פעולת התבצרות בפני עוינותם של נושאי הדת החדשה.

נבנים מסגדים וקברי שיחים לחיזוק האמונה והשליטה במרחב העצום, ולאורך דרכי העלייה לרגל.

במרחבי סיני אנו מוצאים גם מקומות תפילה דמויי מסגד, מעשה הבדווים, המסומנים באבני גוויל — קווי קירות מדומים כמסגרת מסגד, ולוחות אבן כמגרעת הפונה דרומה (המיחרב).

בתקופה זו נתונים היו הגזירים לחסדי השליטים, ונבצר מהם להמשיך ולחיות במפוזר. לאט לאט הופך, איפוא, המיגור של סנטה קטרינה כמקום ריכוז הבטוח בצל גולגולות מתיים וספריית כתבי היד העתיקה והעשירה מן היחידות בעולם.

בצפונה של סיני, שלוש דרכים ממשיכות גם בתקופה זו לשרת את לקוחותיהם אם לשלום ואם למלחמה: דרך הים, דרך שור ודרך החוגגים.

בתקופה הצלבנית לא היה בכוחם של הצלבנים להשתלט על מצרים (ראה פרק מסעי המלחמה) וכרגיל שימש להם מדבר סיני ודרכיו המסורתיות למטרותיהן המלחמתיות. לאחר כשלונם ובתקופות הביניים בין המלחמות הם השתדלו לשמור על סיני כאזור הפקר בין ממלכת הצלבנים ובין מצרים. זאת עשו על-ידי ביצור אזור עזה עד "דרום" (היא דיר אל בלח) מצד אחד ו"גזירת פרעון" (אי האלמוגים) ואילת מצד שני.

מדיניותם זו הצליחה עד לתקופתו של צלאח-א-דין, אשר קיצר דרכים עקיפות, תקף וכבש את נקודות המפתח והשתלט על הדרכים הראשיות בסיני, וכך שלט על האזור כולו.

התקופה הממלוכית — שליטתם של הממלוכים על מצרים וסוריה רבתי (כולל א"י ועבר הירדן) חייבה אותם לשמור על חצי האי סיני ודרכיו כגשר יבשתי.

באזור המרכזי של סיני ואזור הנגב שלטו הבדווים ללא התערבותו של השלטון המרכזי — כל עוד לא פגעו בדרכי התחבורה.

התקופה העות'מנית — גם תקופה זו נשקפת לאור מאבקים של מושלי מחוזות על תחומי שליטתם. הדבר התבטא לגבי סיני בעיקר בקביעת הגבול בין שלטונות א"י לשלטונות המצרים.

תעודה משנת 1577 מספרת על אל עריש כעיר השייכת לתחום א"י (שהיתה חלק מפלך דמשק) וכתחנה ראשונה של הדואר הממלכתי לדמשק. תחנה ראשונה בתחום אחריותו של המלך המצרי היתה קטיה. לגבי השליטה באזור המרכזי של סיני דמה המצב לתקופה הממלוכית: הקפדה על שמירת דרכי העלייה לרגל והטלת האחריות על כל שבט שבתחומו עברה דרך זו.

עד אמצע המאה ה-19, נתחלפו השליטים למשך תקופות קצרות: נפוליאון ב-1799, ומוחמד עלי בין השנים 1830—1840. במאבק הממשי על השליטה בסיני בשלהי המאה ה-19 ובראשית המאה ה-20 מעורבת באורח ישיר בריטניה הגדולה. ההתנגשות הראשונה הרצינית, תחילתה ב-1906, והאחרונה בהתקדמות הטורקית — גרמנית ב-1915 לכיבוש תעלת סואץ, עד כיבושו המוחלט של חצי האי סיני ע"י הבריטים ב-1917 (ראה הפרק — הגבול בסיני). מאז ועד פינוי הכוחות הבריטים ממצרים ב-1951 נשאר חצי האי סיני בתחום השפעתה של בריטניה, למרות העברת האחריות המינהלית למצרים ב-1922.

אוכלוסיה, התיישבות ופיתוח

עם כיבושו של חצי האי סיני ביוני 1967 מנתה אוכלוסיתו כ־40 אלף בדווים וכ־40 אלף תושבים בעיירות אל עריש וא־טור.

מרבית תושביה המצריים של אל־עריש עברו למצרים ונשארו בה כ־30 אלף תושבים מקומיים. כל תושבי "אבו זנימה" ו"א־טור" עברו בימי המלחמה ומיד אחריה גם הם למצרים והעיירות נשארו נטושות (באבו זנימה היה המפעל הגדול לעיבוד המנגן).

שונה היה קיום האוכלוסיה בתקופה שלפני המלחמה ולאחריה, ושונים דרכי הפיתוח. עיסוקם של הבדווים בסיני, הוא בהתאם לאיזור בו הם שוכנים. בקרבת הים — דייג, גמלים וגידול תמרים, באזורים הפנימיים הקרובים למקורות מים — צאן, גמלים, גידול תמרים, ירקות והברחות. כמו כן עיסוקים הקשורים בעבודות כריה (המנגן), הפקת נפט, מתן שירותים למחנות הצבא המצרי, טיפול שוטף בדרכים וכד'. אוכלוסית הערים עסקה במסחר, שירותים, מלאכה. חלק גדול מן העיסוקים הנ"ל נשאר גם כיום. בחלקם התחסלו, כגון: כריית המנגן והברחות; בחלקם שונה אופיים (שירותים לצורכי תיירות). נשתנה, כמובן, גם הטיפול באוכלוסיה, מבחינת הדאגה לבריאות, תעסוקה, לימוד מקצוע והקמת בתי־ספר.

בנושא הפיתוח — ראשיתו עוד בתקופת השלטון הבריטי כאשר מיגזר ג'רוויס ששימש כמושל סיני, ניסה לנצל את שטפונות נחל אל־עריש ובנה את סכר רואפה (לא הרחק מאבו עגילה) לצורכי אגירת מי השטפונות. סכר זה נסתם תוך זמן קצר ע"י סחף וחדל למלא את יעודו. נסיונות נוספים שנעשו על ידו בעין־קודראת (קדש ברנע) — עלו יפה והבדווים באיזור קודראת וקסימה למדו לעבד גידולי קרקע.

סכר נוסף נבנה באזור א־טור, בו נמצא שטח אדמה חקלאי גדול למדי, אך גם הוא נסתם ונסחף ע"י אחד השטפונות.

באזור אגם ברדוויל נערכו נסיונות לפיתוח דייג ע"י פתיחת תעלות בין הים והאגם (להקטנת המליחות — ולצורכי הטלה), דבר שהביא לתפוקה של 1,500 טון דגים לשנה.

לפני מלחמת ששת הימים עמד בשלבי סיום מפעל התיישבות נסיוני בין איסמעליה והאגם המר הגדול. המים הועברו למקום בצינורות מאיזור הנילוס.

הפעולות בהווה

בקרב הבדווים — בעיקר פיתוח מקורות המים ואמצעי שאיבה, השלמות במקצועות הדרושים בסיני (תחזוקה, שירותים, נפט), פיקוח תברואתי, עזרה רפואית ואספקת מצרכי יסוד חיים.

באל־עריש: השתלבות במקצועות בנייה, מכניקה ומלאכה, בניית שיכונים למפוני מחנות פליטים ועבודות שירותים.

פעולות ע"י מתיישבים יהודים

בצפון סיני — התנחלות בפיתחת רפיח תוך ניצול האדמות החוליות לגידולים חקלאיים ליצוא. הישובים הקיימים: דקלה, נח"ל סיני ונח"ל ים (נוסף להאחזויות הנח"ל ברצועת עזה: נח"ל נצרים, נח"ל דרום ונח"ל מורג). נתיב העשרה, מרכז אבשלום (ימית) סוכות משורה.

ישובים בשלבי בניה: אחימר, אשל, אוגדה והמרכז האזורי "יד-און". המגבלה לתוספת ישובים קשורה בבעיות המים, הפתרון — תוספת צנור לקו המים הארצי (מבצע העלול להמשך שנים) וכן פתרונות במסגרת אזורית וכן ע"י מעבר לגידול בבתי צמיחה (חממות).

במסגרת תכנון כולל: פיתוח רצועת החוף מרפיח עד אל-עריש (50 ק"מ) כאזור תיירות שינצל את החופים החוליים וחורשות תמרים מצילות. עיקר פתוחו וחשיבותו — לתיירות מקומית וים-תיכונית (בטווח הרחוק).

אבירודס — שדות נפט — חלקם יבשתיים וחלקם ימיים הגיעו לתפוקה של 5.5 מיליון טון לשנה. במקום, אכסניה ותחנת דלק.

בא-טור ששימשה בתקופה מצרית בעיקר את עולי הרגל למכה, קיימת תחנה נסיונית לגידולים חקלאיים.

אופירה — "בירת" הישוב הישראלי במרחב שלמה והמרכז לכל הפעילות הישראלית באזור. אזור תיירות מובהק עם גופים תת מימיים וקניונים הרריים מרהיבים, מפרצים וחופי רחצה. כיום מתגוררים במקום תושבים קבועים ועיקר תעסוקתם היא כעובדי מדינה, מלאכה זעירה, תיירות ועובדי מערכת הבטחון. במקום בית ספר, פעוטון וגן חובה, סופר מרקט וכן אזור מלאכה ובו תאים המוקצבים למפעלי מלאכה ומסחר. עפ"י תכנית האב לפיתוח מרחב שלמה תימנה אופירה בשנת 1978 כ-100 משפחות וב-1985 כ-4000 משפחות (כ-16 אלף נפש).

נעמה: נמצאת על חוף מרסא-אל-עיט כ-10 ק"מ צפונית מאופירה, מתוכננת כמרכז תיירות באזור. במקום שני בתי מלון ומועדון צלילה. בתקמה, ב"ס שדה וחניון קמפינג.

די זהב: מושב שתופי המסונף לתנועת הנוער העובד הציוני. עלה על הקרקע ב-1971 ומתגוררות בו כיום כ-20 משפחות. עיקר התעסוקה תיירות, חקלאות ודייג.

נביעות: מושב שיתופי המסונף לתנועת המושבים. נמצא לחופי מפרץ אילת. עלה לקרקע ב-1971 ומתגוררות בו כיום כ-20 משפחות. עיקר התעסוקה תיירות וחקלאות. הישוב מתוכנן ל-100 יחידות משק ונמצאות בבניה 50 יחידות דיור ובנייני צבור.

סנטה קטרינה: בלב מרחב שלמה באזור הגבוה ביותר בסיני. ליד המרכז הבדואי שהוקם במקום, נמצא מרכז מינהלה, שרותים, ומגורים של הצוות הישראלי המטפל בפיתוח האזור ואנשיו מתגוררים במקום בקביעות. כן קיים במקום ב"ס שדה "צוקי דוד" המופעל ע"י החברה להגנת הטבע בכל ימות השנה.

תחנות דלק נבנו: באבירודס, בסנטה קטרינה, אופירה, די-זהב ונביעות.

הבדווים בסיני

תושביו הקדומים של סיני השאירו את רישומם בדרכים המסורתיות, בציורי סלע בשרידי מבנים בני התקופות השונות, בסיפור הקרמי של כלים שיצגו עולם חיים לפי תקופותיו.

הבדווים — בהגיעם לסיני התנהלו בדרכים הידועות מזה דורות לנוודים ושיירות זה אלפי שנים. השבטים הראשונים שהגיעו למקורות המים ואזורי המרעה לקחו גם את החזקה עליהם ולאחר התנגשות ביניהם על הזכויות הגיעו לשווי המשקל הבין-שבטי, והחלוקה האזורית נחתמה כדת וכדין עד להתמודדות הבאה.

מקורם של הבדווים בסיני — בעיקרו מחצי האי ערב, הם הגיעו למקומות מאהלם הנוכחי לאחר מסע נדודים, לפעמים עקף, תוך שהייה באזורים רבים אחרים במזרח התיכון.

פלגי שבטים שמקורם בחצי האי ערב הגיעו מהמדבר הסורי, מדרום א"י, מהנגב, ממצרים, ממדברות צפון אפריקה וכו'.

ראשית מסעם עם התנופה הגדולה של התפשטות האיסלם וכיבושיו, התפוצצות האוכלוסיה באזור מגוריהם, ודחיקתם מאזורי המורע — לאזורי הישימון. התפתחות הנזירות בדרום סיני ודרכי החג' סיפקו תעסוקה רבה לשבטים רבים הן כמובילי שיירות מבטיחי דרכים, והן כמעבדי חלקות אדמה השייכות למגורים השונים, וכשרתים בהם.

הובלת עולי הדרך למכה והתפתחות המסחר בין ערב למצרים נתונים היו בידי הבדווים. לפי המסורת הבדוית היתה חלוקה בין־שבטית לצירי התנועה השונים של העולים לרגל.

שלושה צירים היו בידי שבטי דרום סיני (הקרובים למצוק א־תיה).

שלושה צירים בידי שבט החויטאת, מצפון לצירי שבטי דרום סיני.

שלושה צירים צפוניים ביותר נחלקו בין שבטי הצפון: התראבין, התיחא והסואכחה.

החלוקה השבטית

חלוקתם של שבטי הבדווים בסיני תואמת פחות או יותר את המבנה הגיאוגרפי של חצי האי.

באזור ההררי — הוא דרום סיני — התנחלו השבטים ההרריים הלא הם א־טוארה (טור — הר בערבית).

הרמה המרכזית — מדבר התעיה המסורתי הוא מקום משכנם של שבטי א־תיאהא (כלומר התועים).

במישורים הצפוניים — באזורי החולות והחוף שוכנים שבטי התארבין (אשר להם גם תפוצה בדרום מזרח סיני) וכן מספר שבטים נוספים.

שבטי הדרום (א־טוארה) שמספרם מגיע ב־1974 ל־12 אלף נפש, שוכנים ליד מקורות מים ונאות מדבר. פרנסתם דחוקה, שטחי המרעה שלהם דלים והגם מעניי הבדווים בסיני. הם מתחלקים לששה מטות עיקריים:

א. א־צואלחה — השוכן ממערב לסנטה קטרינה, וואדי פיראן, ואדי אלשיך הרי סרבאל ואום־שומר.

ב. עליגאת שוכן במערב חצי־האי ליד וואדי נצב ואבו־זנימה.

ג. אַמְזִינָה — מרכזו בנוויבה, שוכן בחלקו המזרחי של חוף מפרץ אילת ומתפשט עד לשארם־א־שייך. עיסוקם העיקרי — הדייג ומטע תמרים.

ד. א־קֶרְאֶרְשָׁה — שוכן בקרבת מגור סנטה קטרינה ובואדי א־שייך.

ה. גִּבְלִיָּה — שלוש מארבע החמולות שלו, הינם צאצאי עבדים נוצרים, מוצאם מוולאכיה שברומניה והם נשלחו ע"י הקיסר יוסטינין לשרת את נזירי המנזר. בימי הכיבוש המוסלמי — התאסלמו (אך אין האטוארה מתחתנים אתם). החמולה הרביעית — מוצאה מאוכלוסיה מצרית.

ו. **אולאר פֿעיד** — שוכן בקרבת א־טור ובבקעה שלפניה. תחומם של שבטי הדרום — מא־טור וצפונה — אבו רודס, אבו זנימה וסואץ.

שבטי הצפון (השבטים העיקריים):

התיאהא — שוכן ברמת א־תיה ומשתרע צפונה עד הנגב ומזרחה עד א־תמד. פרנסתם עד לפתיחת תעלת סואץ היתה בעיקר מהובלת שיירות החוגגים למכה, מתנובת צאנם וגמליהם — ומשוד.

התראבין מקורו במצרים, מקום ממנו גורש ע"י הממלוק עלי ביי. בתחילה התנהלו מזרחה לא־טור, אך לאחר מלחמות עם שבטי התיאהא נאלצו לנדוד צפונה ולהתישב בהר א־ראה שבין נחל לסואץ, כשהמטה השבטי הראשי שלהם בנחל סודר.

חלק משבט זה העתיק את מושבו לדרום ארץ ישראל וחלק קטן נדד לדרום מערב מפרץ שלמה (בתחום שבטי הדרום).

ידוע על בדווי התראבין שעבדו בזמנו אדמות ממערב לבאר שבע (וזאת בעידוד השלטונות הטורקים שניסו בדרך זו להשתלט עליהם).

החויטאת אשר עיקרו שוכן בחצי האי ערב ובעבר הירדן — פרוס בסיני מסביבות איסמעיליה עד נחל ערנדל ומזרחה ממנו. פלג קטן השתכן בדרום סיני בסביבות וואדי נאצרון, דרומית מזרחית לאבו־רודס.

אל־עיאידה משכנו בצפון מערב סיני בקרבת תעלת סואץ.

הרטילאה בסביבות רפיח.

א־סואכרה מאל עריש ומערבה בכיוון לתעלה.

תנודת האוכלוסיה הבדווית

קיימת תנודה מתמדת בין פלגי שבטים ומשפחות מדרום לצפון ולהיפך, ומצב שהיה קיים לפני שנים משתנה בהתאם לתנאים הכלכליים והיחסים בין השבטים, וכל זאת נוסף למסעי הנדודים העונתיים בהם נעזבים החניונים השבטיים על סוכותיהם והרכוש המועט נארו ונשאר במקום (מבלי שאיש יגע בו) והשבט נודד עם הצאן והגמלים לאזורי המרעה הצפוניים ומהם הולך וחוזר הדרגתית לקראת עונת איסוף התמרים כאשר המרעה הקרוב למשכנו לא נאכל עדיין.

כל מסע נדודים שכזה נערך לפי תוואים קבועים ומוסכמים בהסכמים בין שבטים וזאת לאור סכסוכים ומלחמות בעבר.

ההשתייכות של שבטים למטות שבטים, החולשים על כל פלגי השבט הגדול, מקילה על הנדודים. נוצרת כביכול רשות עליונה אחת, המגינה והחוסה על הפלגים החלשים.

פני הדברים משתנים בשנות בצורה כאשר חדירת שבטים זרים לתחומי שבטים החולשים על שטחי מרעה ומקורות מים שלא נתדלדלו — נסבלת.

מאז השתלטו השלטונות למיניהם על מסעי השוד של הבדווים (אשר היוו אחד ממקורות כלכלתם), נאלצו הם לפצות את הבדווים על אובדן הכנסתם. הדבר נעשה ע"י אספקה קבועה

של מצרכי מזון לפי ראש. גם הממשל הישראלי ממשיך במסורת זו. חלוקת מצרכי המזון נעשית באמצעות השייכים, והיא נועדה לספק כ-50% ממצרכי היסוד של הבדווים.

הנוכחות הישראלית הביאה לתמיכה ניכרת בחיי הבדווים. גוסף לשירותי הסעד נוצרו מקורות עבודה עשירים: מע"צ, עיר הנפט, מפעלי תיירות, שירותים וכו', הדורשים כוח עבודה ניכר, המגיע משבטים רבים. כאן נוצר מפגש בין-שבטי ומתפתחים נוהלי חיים — משותפים במסגרת חדשה, הנוגדת את אורח החיים המסורתי. עובדה זו גרמת לטישטוש התבדלים השבטיים וליצירת פרברי פועלים בקרבת מקומות התעסוקה.

בניית מרכזים קהילתיים לבדווים

על מנת לייעל ולהרחיב את מתן השירותים לבדווים, נבנים חמישה מרכזים קהילתיים הסמוכים למקומות הריכוז העיקריים, כאשר כל מרכז יהווה נקודת ריכוז שירותים, ויכלול בי"ס, מרפאה, חנויות, בית קפה, שרותי דרך, ומשרד נציגות של הממשל.

המרכזים הקהילתיים שכבר הוקמו, ואשר מתוכננים להרחבה בעתיד הם:

1. בסנטה קטרינה.
 2. בפיראן.
 3. בדהב (ליד מושב די-זהב).
- בשלבי הקמה נמצאים המרכזים הבאים:
1. בנועיבה מזיינה (ליד מושב נביעות).
 2. בואדי פיד (ליד מושב נביעות).

בניית מחנות פועלים לבדווים

ברכוזי הפועלים הבדווים אשר מפאת ריחוק מקום מגוריהם אינם יכולים לחזור מדי יום לבתיהם עם סיום העבודה, מוקמים מחנות פועלים לצורך לינת לילה. המחנות מוקמים בואדי מרח' (דרומית לאילת) ובאבו זנימה.

החוזה החקלאית — מפעל האגמים המרים

תחילת המפעל היתה בתוכנית סוכנות הסעד והתעסוקה ליישוב פליטים במערב סיני. המחקרים והבדיקות ארכו כ-5 שנים והסתיימו ב-1962. על פי התוכנית צריך היה להכשיר כמאה אלף דונם לחקלאות ע"י טיוב קרקע, פיתוח ואספקת מים, יישוב 11 כפרים, מרכזים חקלאיים ומרכז קהילתי. כל כפר נועד לכלול 100—150 משפחות מבני הבדווים שבאזורים הסמוכים ומבין החיילים המשוחררים. בתוכנית נכללו: הקמת בתי-חרושת, סלילת כבישי גישה, ועיבוד כ-50,000 דונם מספוא וירקות ו-30,000 דונם פרדסים.

את בעית המים התכוננו לפתור ע"י הנחת צינורות מתעלת איסמעיליה, (שהיא קטע מתעלת המים המתוקים, המובילה את מי הנילוס לאיזור תעלת סואץ). את הצינורות תכננו להניח כ-15 מ' מתחת לקרקעית תעלת סואץ.

העבודות הכרוכות בביצוע התוכנית סיפקו פרנסה ל-3,000 משפחות. הספקת הצינורות נמסרה לחברות גרמניות, ואילו אספקתן של רוב המכונות והמשאבות נמסרה לחברות יפניות.

המצרים קיוו להשלים את המפעל תוך 3 שנים אולם העבודה נמשכה 5 שנים, ובמרץ 1967, ערב מלחמת ששת הימים עמדה התוכנית לפני סיום השלב העיקרי. בכתבה באל-אהרם אנו קוראים: "150 אלף מ"מ"ק מים זורמים מדי יום דרך 6 צינורות גדולים. בתחילת מרץ נשתלו 60,000 שתילים בצידי תעלות המים. ב-1 באפריל יוחל בעיבוד 2,000 דונם לאחר שתחנת נסיונות הוכיחה שיש תוצאות מעודדות מעיבוד גידולים שונים של אדמת סיני. מצפים לצמיחה ירוקה לאורך 20 ק"מ וברוחב 6 ק"מ. מטרת הייעור — עצירת החולות המאיימים לכסות את תעלות ההשקיה. אורך התעלות מגיע ל-140 ק"מ ועם השלמת התוכנית יגיע ל-320 ק"מ. כמו כן הוקמה תחנת נסיונות על שטח של כ-130 דונם בה מלמדים את הבדווים חקלאות. מלחמת ששת הימים באה על המפעל באמצע הרצת השלב הראשון. הבתים נותרו שוממים והתעלות מתכסות בחול.

השם — "החוזה הסינית" ניתן מתוך טעות ע"י חיילי צה"ל שהגיעו ראשונים למקום, וחשבו את הכתב היפני שעל המכונות לסיני.

כיום לאחר מלחמת יום הכיפורים מתכננים המצרים להרחיב את ההתישבות בצדה המזרחי של התעלה.

המכרות והמקדש בסרביט אל חדם (מזרחית לאבו זנימה)

באזור סרביט אל חדם בוואדי מערה ובאיזור אבן החול ניתן למצוא שרידי מכרות ופירים לכריית הטורקז. הטורקזי הנו תרכיז נחושת שהתחמצנה. צבעו תכלת — ירקרק, מתבלה במשך הזמן ונתון להשפעת מזג האוויר. בתקופה הקדומה הוא שימש לצורכי גוי ופולחן, ורב היה הביקוש אחריו. נחושת וטורקז לא נמצאו במצרים, ומכאן להיטותם להשיגה. אספקתם הראשונה היתה באמצעות השבטים הנוודים שהגיעו מסיני. לאחר מכן נשלחו מדי חורף משלחות ממצרים, לפעולת הכרייה.

ראשית הפעילות היתה בוואדי מערה ורק בתקופה מאוחרת יותר התרכזה ב"סרביט אל חדם". במקום זה נבנה מקדש לאלה התחור ("בעלת" בכנענית) המופיעה בתוארה "בעלת הטורקז". תפקידים רבים היו לה ודמויות רבות בעולם האלים המצרי: היא אלת האהבה, היופי, הנגינה, הפוריות והארצות הרחוקות, ותפקיד לה גם בעולם המתים. דמותה ב"סרביט אל חדם" כדמות אשה ולה אוזניים של פרה.

סמוך למערת התחור במקדש, נמצאת מערה קטנה יותר הידועה בשם מערת סופד. "סופד" או "סופדו" הוא אל מצרי שמרכזו פולחנו במזרח הדלתא. נקרא לעתים "אל המדבר המזרחי" ו"אל ארצות נכר". דמותו מופיע לעתים כדמות בדווי בעל זקן. יש שהסבירו את נכחותו במקדש "התחור", בקרבה שבין שמו "סופד" לשם העברי שופט. המקדש בנוי שורת חדרים זה אחר זה, שדרת אסטילות כתובות בכתב החרטומים, וכן מספר מערות מעוטות המקדשות

לאלים הנ"ל, ב"סרביט אל חדם" נמצאו 400 כתובות בכתב ההרוגליפים. חלקן חרותות על מצבות ורובן על קירות, משקופים ומזוזות.

המעניין ביותר, הוא התגלותן של מספר כתובות במקדש ובמכרות אשר נחרטו כנראה ע"י עבדים עבריים או כנענים או שכירים בדווים ממוצא כנעני בכתב אלף-ביתי, ראשון בהתגלותו, הלא הוא הכתב הפרוטו-סינאי. זהו נסיון ראשון בהיסטוריה להפוך את כתב הציורים (חרטומים) לכתב אלף-ביתי בנצלם לכך את הצליל הראשון של המילה שתאר כל אחד מהציורים.

בכתב החרטומים כל סימן פרושו מילה או מושג. בכתב הפרוטוסינאי ציור של בית מסמל את המילה "ב" ציור של נחש האות "ג" וכן הלאה. הופעתו של כתב זה מונח ביסודו של כל כתב, כדוגמת: הכתב הנבטי, הנאוסינאי שהפך לעברי וערבי. כמו כן נודעת השפעה מסוימת על הכתב היווני והרומי.

המקדש נוסד בראשית הממלכה התיכונה במצרים 2000—1800 לפני הספירה בימי השושלת הי"ב והמשיך את קיומו בממלכה החדשה. כולל את תקופתו של רעמסס בן השושלת הי"ב (1141—1134 לפנה"ס).

הכתובות וציורי הקיר (נלקח מתוך דוֹר־שבעון האוניברסיטה 12.1.72)

שתי דרכים ראשיות היו לעולי הרגל להר משה, אחת ממערב — מצרים והשניה ממזרח — א"י. אחת התחנות בדרך היתה עין חודרה בואדי חודרה. משם נמשכה הדרך בתוך ואדי חג'אג'. (פירוש השם — ואדי עולי הרגל). מצידו הוואדי הרים גבוהים בגוון אדום חום וצהוב ובמרכזו גושי סלעי חול ובהם צורות חרותות ע"י הרוח. על גבי סלעים אלה חרטו עולי הרגל והנוודים תושבי האזור כתובות וציורים אשר מהם ניתן ללמוד על תולדות עליית הרגל לסיני.

הסקרים — עד השנים האחרונות לא נערך מעולם סקר שיטתי של הכתובות. רק לאחר 1967 החלו בכך.

- א) בנו רוטנברג וזאב משל ערכו סקר בו צילמו חומר רב והעבירו לאברהם נגב לפיענות.
- ב) אברהם נגב ורנטה רוזנטל ערכו סקר שלם בנושא, סרקו ביסודיות וצילמו מחדש את כל הכתובות בואדי חג'אג'.

סוגי הכתובות

א) הכתובות הנבטיות — הקדומות ביותר. נתגלו לשייכן למאה ה-3—2 לפנה"ס, אך מציאת חרסים נבטיים מן המאה ה-1 בקרבנות מעלה השערה, כי גם הכתובות היו מן המאה ה-1. לפי השערת נגב היו הנבטים במדבר, גידלו תמרים בואדי פיראן והיו קשורים לפעולות הכרייה של הרומאים בסיני. מציאת הכתובות מעידה כי ידעו קרוא וכתוב. הכתיבה דומה לארמית, קלה לקריאה. הפתיחה האופינית — "שלם" כלומר — שיהא השלום שלנו; והסיומת — "בטב", כלומר בטוב או זכור לטוב. השמות רובם תיאופוריים, כגון בכתובת "שלם בחגא בר גרמאל בעלי בר עבדאל בעלי בטב". בכתובות אחדות מוזכרת משפחה שלמה. אחדות מהן מופיעות במקומות אחרים בסיני — וזה מאפשר לשחזר את דרכו של הכותב.

ב) כתובות של עולי רגל לסיני — בשפות יוגית, לטינית, קופטית, ארמנית, ערבית קדומה ועברית. תוכנן — בקשת הגנה מן האל וסליחה על חטאים. בכתובות אחדות נזכרים שמות מקומות, כגון — מבצר צדקתה הרומי, אשר שכן בדרום עבר הירדן המזרחי מהמאה ה-4. חייליו שמרו על הגבול הרומי שם והכתובת מעידה שליוו את עולי הרגל לסיני. ישנן גם כתובות של נוצרים ממוצא ערבי-נבטי.

ג) הכתובות העבריות — זמנן: המאה ה-6 לספירה והן מהוות עדות ראשונה על עליית יהודים לרגל להר סיני בתקופה זו.

ציורי סלעים

הציורים מצויים בין הכתובות, רובם ללא קשר עימן. אלו ציורי רועים המתארים שיירות גמלים, גמלים נודדים, צבאים, חמורים, בנות יענה ונחש אחד. מציירות גם דמויות בני אדם. סקר החרסים סביב הסלעים החרוטים מגלה שבירי חרסים מתקופות שונות — נבטים, ביונטיים וערביים, דבר המורה על רציפות השימוש בדרך זו. החרסים אופייניים לשיירות במדבר — כלי אגירה למים, סירי בשול וצלחות. נמצאו חרסים נבטיים מהמאה ה-1 לפנה"ס, מציאותם לרגלי סלע החרוט כולו בכתובות נבטיות, מורה, כאמור, על הקדמת זמנן למאה זו (בניגוד למתחשבו קודם המאה ה-2—3).

האתר הנבי צלאח

בשנת 1971—2 נערכו חפירות באתר הסמוך לקבר שייך נבי צלאח. החפירות נערכו מטעם המכון לארכיאולוגיה של אוניברסיטת ת"א בתנהלת יצחק בית אריה ודוד גלעד ז"ל. נתגלו במקום יחידות מגורים, כלים וקברי יחיד בצורת אמולוס. האתר שהינו הגדול והמרשים מכל האתרים באזור תוארך לתקופת הברונזה הקדומה 2. מן האתר ומממצאים שנתגלו בו התברר שבתקופת הברונזה הקדומה היו קשרים הדוקים בין הישובים בדרום סיני ובין הישוב הכנעני בדרומה של א"י.

התקופה שקדמה לירידת השבטים למצרים והתיישבותם בארץ גושן

ההיקסוסים

במחצית השנייה של המאה ה-18 לפנה"ס פלש לאיזור ארץ ישראל גל חדש של עמים, שהציף את קדמת אסיה, וגרם לתנועת הגירה של החורים שנוספו להם גורמים שמיים והודו-אירניים. גל זה הגיע למצרים התחתונה והתיכונה, וכבשה. הם נקראו בפי המצרים "מושלי ארצות ניכר" ("חקאו-חאסות").

מרכז האימפריה ההיקסוסית ששלטה בקשת הפוריה היה בצוען שבדלתה הצפונית מזרחית. שלטונם נמשך מ-1720—1580 לפנה"ס. שמות המושלים הראשונים היו שמיים — יעקב-הר — ענת הר. הם הביאו עמם את הסוס והרכב, את החייל הקבוע ומעמד אצילות צבאי, וכן הקמת מרכזי שלטון צבאיים.

בתקופה זו מופיעים גם העפירו (העברים), המתפלגים לקבוצות אתניות שהתיישבו לאחר מכן בארץ ישראל וגבולה (אדום, ישמעאל, מואב, עמון). עם התגבשות מדינות הערים נדחקו הנוודים לשולי הארצות ונדדו מצד אחד למצרים ומן הצד האחר להר אדום, מואב ועמון. גירוש ההיקסוסים ע"י יעחמס הראשון הביא להשתלטות המחודשת של כנען והתגבשות שלטון מצרי חזק תוך הבטחת דרכי הפלישה ממצרים. בני ערובה שהתחנכו במצרים והפכו לאחר מכן להיות מושלי ערים בחסדם, ייחדו את התקופה.

במאה ה-15 לפנה"ס ובראשית המאה ה-14 (תקופת אל עמארנה), נתעוררה בלחץ החיתים תסיסה בארצות שלטונו של פרעה, ותוך החלשת השליטים המקומיים חדרו לאיזור וניסו להאחז בו שבטי העפירו והשת ואחלמו, שהיו חיל שכירים הן למצרים והן ליריביהם. היתה זו גם תקופת חדירתם הראשונה של שבטי העברים.

בתעודות המצריות של סוף המאה ה-14 אנו מוצאים את השם "אשר", שמקומו כנראה בגליל המערבי. תקופה זו של אחנתון (אמנותפ הרביעי), שהעסיקה אותו הרפורמה הדתית וההאבקות עם הכמורה המצרית, גרמה להחלשת שליטת המצרים בפרובינציות שלהם.

סתי הראשון מהשושלת החדשה, בנו של רעמסס הראשון, ניסה להחזיר את המרות המצרית על אחוותיה. הוא התקין דרכי תחבורה, כרה בארות וע"י כך הבטיח מסעות מלחמה להטלת מרות על שבטי ספר וערים מתמרדות. בתאור מסע חזרתו מנצחונו בכנען נזכרות 20 מצודות בין רפיח לסילה (מפה ראשונה בהיסטוריה). מצבת סתי הראשון נמצאה בבית-שאן.

נדודי השבטים וארץ גושן

ספור נדודי שבטים בתקופת בצורת, הדומה לירידת ישראל למצרים, מובא בתעודה משנת 1225 לפנה"ס, בה מוזכר אחד מפיקודיו של פרעה, סתי השני, את פיתום ("פר-אתם") — בית האל אתום) בדו"ח שלו על נדידת שבט רועים במחוזות הספר של מצרים. לשונו לשון פיקודים המשבחים עצמם בפני אדוניהם.

"אני מוציא לפועל כל שליחות המוטלת עלי במסירות איתנה כנחושת. איני מתרשל. סיימנו להניח לשבטי השוסו (שוסים) מאדום לעבור את מבצר מרנפתח... אל הבריכות של "פר-אתום" של מרנפתח, אשר בתוכו, למען החיותם עם מקניהם, לרצונו של פרעה, השמש הטובה של כל הארצות".

במקביל לכך נאמר בספר בראשית (כנראה המאה ה-17 לפנה"ס): "ויאמר יוסף אל פרעה לאמר: אביך ואחריך באו אליך, ארץ מצרים לפניך, היא במיטב הארץ, הושב את אביך ואת אחיך ישבו בארץ גושן" (בראשית מ"ז ו').

המושג "גושן" הוא, כנראה, שם קבוע לאיזור מעבר בין ארץ מדבר לארץ חקלאית — איזור המיושב רועים (את השם "גושן" אנו מוצאים גם בתחומי א"י, ביהושע י' י"א נאמר: "ויכם יהושע מקדש ברנע ועד עזה את כל ארץ גושן ועד גבעון").

לארץ גושן נחשב האיזור של בקעת נחל טומילאת — 64 ק"מ אורכה, 48 ק"מ רוחבה

והיא נמצאת בין הנילוס לבין תעלת סואץ (מן הנילוס ועד אגם תמסח — האיזור נמצא מערבית לאיסמעליה של ימינו).

מצפון לארץ גושן, באזור העיר "צוען" (טאניס — בירתם של ההיקסוסים במצרים), נמצאה ארץ רמסס. יוסף נתן לאביו ואחיו "אחיוה בארץ מצרים, במיטב הארץ, בארץ רמסס, כאשר ציווה פרעה". העיר "שער רעמסס" היתה בימי השושלת ה־י"ט (1200—1319 לפנה"ס) בירת מלכי מצרים.

יציאת מצרים

את יציאת מצרים אופף מיתוס שנשאר במסורת העם. תנועת נוודים אינה משאירה אחריה שרידים ארכיאולוגיים והגרסאות השונות של מסלולי יציאת מצרים אינן מתירות לפנינו אפשרות לקבוע בצורה מדויקת דרך זו או אחרת, והוא הדין לגבי מיקומו של הר סיני.

אך מבחינת ערכי האומה היתה תקופת נדודים זו במדבר תקופת זוהר של אומה בלידתה. ימי טהרה ופשטות, קרבה בין העם והאלוהים. ניתנו תורה וחוקים, והתגבשו שבטים נוודים לעם אחד.

מעמד הר סיני נראה בעיני הדורות הבאים כמעמד חד פעמי ומיוחד בתולדות האדם — ובמרוצת הזמן היה השם — סיני — למושג מופשט לגילוי השכינה, לתורה ולהלכה.

כל אלה אינם באים לסתור את הספקות לגבי מספר היוצאים — אשר המדבר לא יכול היה לפרנסם ולספק להם כמויות מים כנדרש.

מקורות היסטוריים למיניהם (כתובות על אסטילות, מקורות המקרא וכד') מספרים על כמה גלי פלישה של שבטי ישראל לארץ, וכן רמזים על קיום משפחות וחלקי שבטים בארץ גם בתקופת השתות במצרים.

שלבי ההתנחלות בארץ ישראל

1. בתקופת אל עמרנה — חדירה ראשונה של שבטים עבריים ביניהם ישראלים — דרך הר אפרים לעמק יזרעאל והגליל התחתון (משפחות אשר, זבולון, יששכר).

2. ברבע הראשון של המאה ה־13 בעת ההתנגשות בין סיחון האמורי ומלך מואב — היתה חדירה סדירה ראשונה של שבטים ישראלים לגלעד ולבשן (במדבר ל"ג).

3. ברבע השלישי של המאה ה־13 (כ־40 שנה לאחר הגל השני) המסע העיקרי של השבטים המקיפים את ארץ אדום וחורדים אל ארץ ישראל המערבית דרך השטחים שנתפשו כבר על ידי שבטי ראובן, גד, וחצי שבט מגשה.

מרנפתח (1223—1215 לפנה"ס) בנו של רעמסס השני, מספר באסטילת הנצחון שהקים בשנה החמישית למלכותו, כי הכה את אויבי מצרים והוא מונה ביניהם את "ישראל" (כלומר — בעת זו ישבו כבר ישראלים בארץ!).

אך לכל אלה קדמה יציאת מצרים עצמה והתגבשות השבטים לעם, ועל כך מספר המקרא: "לך ואספת את זקני ישראל... ושמעו לקולך ובאת אתה וזקני ישראל אל מלך מצרים

ואמרתם אליו אלוהי העברים נקרא עלינו ועתה נלכה נא דרך שלושת ימים במדבר ונזבחה לה' אלוהינו, פן יפגענו בדבר או בחרב" (שמות ה').

"ויסעו בני ישראל מרעמסס סכתה כשש מאות אלף רגלי הגברים לבד מטף" (שמות י"ב).
"ויהי בשלח פרעה את העם לא נחם אלוהים דרך ארץ פלישתים כי קרוב הוא כי אמר אלוהים פן ינחם העם בראותם מלחמה וישבו מצרימה. ויסב אלוהים את העם דרך המדבר ים סוף וחמושים עלו בני ישראל מארץ מצרים" (שמות י"ג).

ממשיך המקרא ומספר: "ויסעו מסכות ויחנו באתם בקצה המדבר" (שמות י"ג כ).
ובהמשך: "וידבר ה' אל משה לאמר: דבר אל בני ישראל וישבו ויחנו לפני פי החרות בין מגדל ובין הים לפני בעל צפון נכחו תחנו על הים" (שמות י"ד).

וכאן המשיכו של הספור על מרדפו של פרעה:

"ויאסור את רכבו ואת עמו לקח עמו: ויקח שש מאות רכב בחור וכל רכב מצרים ושלישים על כלם. וירדפו מצרים אחריהם וישיגו אותם חונים על הים כל סוס רכב פרעה ופרשיו וחילו על פי החירות לפני בעל צפון. ויט משה את ידו על הים ויולך ה' את העם ברוח קדים עזה כל הלילה וישם את הים לחרבה ויבקעו המים. ויבואו בני ישראל בתוך הים ביבשה והמים להם חומה מימנם ומשמאלם. וירדפו מצרים ויבאו אחריהם כל סוס פרעה ופרשיו אל תוך הים.

"ויהי באשמורת הבוקר וישקף ה' אל מחנה מצרים בעמוד אש וענן ויהם את מחנה מצרים. ויסר את אפן מרכבותיו וינהגהו בכבדות ויאמר מצרים אנוסה מפני ישראל כי ה' נלחם להם במצרים. ויט משה את ידו על הים וישב הים לפניו בוקר לאיתנו ומצרים נסים לקראתו וינער ה' את מצרים בתוך הים. ובני ישראל הלכו ביבשה בתוך הים והמים להם חומה מימנם ומשמאלם" (שמות, פר' בשלח).

היכן אותו "ים סוף" שהמקרא מזכירו; היכן הר סיני אליו נמשך העם בחבלי הקסם של הבלתי נודע ואשר בו קיבל את שני לוחות הברית, ומקום כל אותן התחנות המוזכרות בדרכי מסעו — חידה היא ופולגתה בין המלומדים.

רובם רואים את המקרא כתעודה יחידה שניתן להסתמך עליה ואשר נכתבה בתקופה בה יציאת מצרים כבר היתה מיתוס בקרב העם והתווי הגיאוגרפי השתנה מחטיבה ספרותית אחת לשנייה. אחרים מנסים לנתח את הנושא מנקודת ראות גיאוגרפית וטופוגרפית.

נביא כאן את שלוש הגרסאות המקובלות:

1. הגרסה הדרומית (אשר נתקבלה גם במסורת הנוצרית)

רואה את הר חורב בדרום סיני ובהתאם לכך המסע והתחנות המוזכרות במקרא — ים סוף בגרסה זו הנו איזור האגמים המרים.

הדרך התנהלה מארץ גושן לקצה הצפוני של מפרץ סואץ ומשם עד לאזור ואדי ערנדל, מכאן נכנסו לפיראן לאזור ג'בל מוסה ומשם לקדש ברנע.

לפי הגרסה דרך זו בטוחה יותר בהיותה מרוחקת מהצבא המצרי היושב לאורך הדרך הצפונית. היא מתאימה לנאמר במקרא על שנות הנדודים הרבות. אך היכן השלו בדרום חצי סיני ?? ופרט קטן זה פוגם ביסודה.

2. הגרסה הצפונית

מתבססת על זיהויים בשטח של המקומות המוזכרים במקרא, כגון: ארץ גושן, רעמסס, מגדול, בעל צפון, וכן המבנה המיוחד של הימה הסורבונית (היא ימת ברדוויל) אשר ניתן להתנהל על הקשת החוסמת אותה מהים וכאשר באה רוח קדים, היא מסוגלת במשב סערה להדוף את מי הימה למערב אל הים הפתוח (באזורים הרדודים של הימה ובשעות השפל) ובשעות הגאות או הסערה המערבית להחדיר את מי הים חזרה דרך הפרצות.

ומכאן הספור על התנהלותו הכבדה של רכב פרעה בשטח שהיה מוצף מקודם, ומעבר בני ישראל על פני הקשת כשהים חומה להם מימינם ומשמאלם.

ומכאן פנו אל ציר הדרך המדברית המרכזית הרי היא דרך שור. תאוריה זו רואה את הר סיני בג'בל הילל אשר גובהו מגיע ל-914 מ' ובמרכזו מכתש (כדוגמת המכתשים המוזכרים לנו בנגב). הר זה מתנשא מעל המישורים המקיפים אותו ונמצא במרחק לא רב מקדש ברנע — מקור המים העשיר ביותר באזור והמרכז השבטי המקדש מאז סיני.

3. הגרסה המרכזית

מקורה עוד בסוף המאה הקודמת והובאה ע"י ההיסטוריונים וולהאוזן ואדוארד מאייר, אשר הגיעו אליה לאור הניתוחים הספרותיים. בימינו מנסה ד"ר מנשה הראל לבסס תאוריה זו לפי הנתונים הגאוגרפיים ודימויי שמות אתרים ומקומות שנשארו במסורת הבדווית.

הוא רואה את האגמים המרים (בין האגם הגדול והאגם המר) כאזור של ים סוף, שטחי האגמים היו בעבר שקעים של מלחות שהיו מתמלאות מים לפרקים.

את מרה (התחנה הראשונה) מזהה עם ביר אל מירה, את אילים (התחנה השניה) מזהה עם עיון מוסה, על סמך 12 עינות המים הקיימות שם ונזכרות במקרא.

הר סיני לדעתו צריך להיות קרוב למצרים, מהלך שלושה ימים — עפ"י המוזכר במקרא. ובמכתב זה, ההר היחיד ששמו רומז לשם סיני הוא סין-בישר שמשמעותו — חוקה — תורה, והנמצא לא הרחק מנחל סודר בו מעיינות לרוב ודרך שיירות; את רתמה מזהה עם עין רתמה הנמצאת 20 ק"מ מזרחית להר סין-בישר.

את אזור החמדה הצחיח המשתרע על סעיפי נחל אל עריש מזהה עם מדבר פארן, אשר נאמר עליו כי נורא הוא, ואמנם למרות מקורות המים הדלים הנמצאים שם, אין בו הרים, אין עצים ועל כן אין כל צל על פני השטח.

הסכמה משותפת קיימת בין בעלי הגרסאות השונות והיא לגבי מקומה ותפקידה של עין קודרית היא — קדש ברנע.

קדש מוזכרת עוד בתורה, בה מסופר על אברהם אבינו "ויסע משם אברהם ארצה הנגב, וישב בין קדש ובין שור". המעון בקדש נקרא גם עין המשפט כדברי התורה: "עין המשפט היא קדש". האיזור נקרא מדבר קדש או מדבר צין.

קדש היוותה מרכז שבטי שאליו התרכזו שבטים למשפט ולדין.

במרכז הנווה תל קטן, ובו מצודה מהתקופה הישראלית ועל הגבעות המקיפות את המקום בנויה חומה נמוכה הסוגרת על הבקעה כולה. זוהי החומה הקדושה התוחמת את האיזור בפני כניסת אנשים נושאי נשק — נוהג שהיה קיים, כנראה, עוד בתקופות קודמות, כחלק מאורחות תרבותם של הנוודים במדבר.

מקדש ברנע נשלחו, כנראה, המרגלים לתור את הארץ, ומכאן החל המסע לכיבוש הארץ היעודה.

מקומות המוזכרים במקורות והקשורים ליציאת מצרים

כבר הוזכר כי סתי הראשון (1300 לפנה"ס) אביו של רעמסס השני מתאר בתבליטיו מסע צבאי לארץ כנען וחזרתו עם שלל מלחמה למצרים. בקטע האחרון מתוארות המצודות, הבארות ומקומות החנייה — בדרך החוף מעזה ועד קנטרה של ימינו (20 מצודות). המצודה האחרונה היא "סילה" (הקרובה לקנטרה) בה מצויירת תעלה וקנה סוף וגשר. לפני "סילה" מצויירת מצודה ומתחתיה כתובת "מגדל של סתי". "מגדל" זו היתה עם מגדל המקראית וזוהתה בתל אל חיר, 8 ק"מ מצפון לסילה — בין קנטרה ופולסיום.

"בעל צפון" מקדש הנקרא בתקופה מאוחרת יותר בשם זאוס קסיוס — עמד ברצועת היבשה הצרה שמצפון לימת הסורבונית (סבחת ברדוויל). שני השמות הנ"ל מוזכרים בדרך מסעי בני ישראל בסיני. השם "ים סוף" נזכר באחת התעודות המצריות כאחד האגמים בסביבת הבירה רעמסס, ששכנה בחלקה הצפונית של הדלתה.

בעלי התאוריה הצפונית (כולל גיאוגרפים) טוענים כי הימה הסורבונית נוצרה כנראה ע"י אחת מזרועות הנילוס, ויש לשער שבימי קדם היו מימיה מתוקים וצמח בהם סוף.

סיני במסעי המלחמה

מעניין לעקוב אחר מסעי המלחמה בדרכי סיני במרוצת ההיסטוריה הארוכה של האיזור למן מסעי תחומס השלישי במאה ה-15 לפנה"ס ועד מסעו האחרון של צה"ל במלחמת ששת הימים (1967).

נתאר להלן חלק מן העיקריים שבהם:

מצרים

על אחד הקירות במקדש האל אמון בכרנך נמצאה שורת תבליטים של פרעה סתי הראשון (משנת 1300 לפנה"ס בקרוב) בה תואר שובו של צבא מצרים עם שלל מלחמה מכנען. מצוירות במפה ראשונה זו בהיסטוריה — כעשרים מצודות ובארות, כולן בין סילה לרפיח.

תחילתה של הדרך בסביבת קנטרה, איזור בו החל קו הביצורים בימי קדם שנועד לתגן על מצרים מפני פלישה מן המדבר. קו הביצורים נמשך בקו תעלת סואץ של היום ונקרא "חומת מצרים" — "שור" (חומה). קו הביצורים לאורך דרך הים החל בתל אבו ציפה (מזרחית מקנטרה של ימינו). שם המצודה היה סילה והיא כונתה "המבצר של דרכי חור" (האל המצרי הורוס — ופרעה התגלמותו החיה על פני אדמות).

תחומס השלישי הידוע במסעות מלחמותיו לארץ כנען (הוא פלש לארץ כנען פעם) ואשר קדם לסתי — מספר, כי עבר בדרך הים עד עזה במסע בן 10 ימים (23 ק"מ ליום).

תאורה של דרך זו נמצא במסע אסרחדון מלך אשור אשר כבש את מצרים בשנת 671 לפנה"ס (בימי מלכות מנשה מלך יהודה). צבאו התקדם לאורך החוף הפיניקי והגיע ל"אפק בארץ שומרון" ומשם לעיר רפיח שבאזור הגובל לנחל מצרים — "ואין שם נהר כל הדרך"!

"בעזרת חבלים, שרשראות ודליים נאלצתי לספק מים לחילותי על ידי שאיבה מבארות. לפי האות האל אשר ופקודתו העמדתי כדי מים על הגמלים שהביאו מלכי ערב. התקדמתי 20 שעות כפולות במסע של 15 יום. ומרחק של 4 שעות כפולות במסע של יומיים. היו שם נחשים עם שני ראשים, אך רמסתי אותם והמשכתי. במרחק של 4 שעות כפולות במסע של יומיים היו חיות ירוקות שכנפיהן היו מכות. אז מרדוק, האל הגדול, בא לעזרתי והחיה את חיילי".

מסע אלכסנדר מוקדון (303 לפנה"ס)

לאחר כיבושה של עזה והתקדמותו דרך צפון סיני, לא היוו החדירה והכיבוש של מצרים בעייה לחילותיו של אלכסנדר מוקדון, אשר נעזרו ע"י שירות הגמלים ונווטי המדבר הנבטים.

מסע הצבאות המופלמים במאה השביעית לא נתקל אף הוא בקשיי התקדמות ולאחר שעבר את הדרך בין עזה לקנטרה של ימינו לא היווה כיבושה של מצרים כל בעיה.

בתקופה הרומית ניתן לציין מסע טיטוס דרך איזור החוף ממצרים לארץ ישראל במלחמת 73—66 ואת מסע לגיונותיו של אדריאנוס ממצרים ב-135, במלחמתו נגד בר כוכבא.

מסעות הצלבנים למצרים

לאחר כיבוש אילת ב-1116, יצא בולדווין, באביב של 1118, עם 216 פרשים ו-400 חיילים רגליים למסעו הצבאי למצרים. אחד-עשר יום נע המחנה הצלבני מירושלים דרך חברון ולאורך הדרך המרכזית של סיני (דרך שור), עד שהגיע לפרסיון. משם החל להתקדם אל הדלתא של הנילוס, אך לפתע חש ברע ונסוג עם כוחותיו עד שמצא את מותו באל-עריש. האגם הסורבוני נקרא, כנראה, על שמו "סבחת ברדוויל" (בולדווין).

לאחר 45 שנה, ב-1163, יצא אמאלריך, שעלה לשלטון כמלך ירושלים (לאחר שהיה לפני כן רוזן יפו ואשקלון) למסעו הראשון למצרים. עבר את המדבר דרך אל-עריש ופרסיון, וצר על בלביס בדרכו לכיוון קאהיר. המצרים פתחו את הסכרים ומחמת ההצפה נאלצו הצלבנים להפוך את פניהם ולחזור.

ב-1164 נכבשה מצרים על ידי הסורים בראשותו של שירכוה (דודו של צלח-א-דין).

בקיץ 1164 יצא אמאלריך למסעו השני למצרים לפי הזמנת בעל בריתו של שירכוה שאור, שוב צר על בלביס, אך מתקפות על ממלכת הצלבנים בנסיכות אנטיוכיה הכריחוהו אחר מצור של שלושה חדשים לתת לשירכוה לצאת בכבוד. ב-1167 יצא שירכוה מסוריה לכבוש מחדש את מצרים. שאור הועיק מחדש את הצלבנים.

אמאלריך עובר שוב את המדבר, עורך קרבות משולבים עם מצוריימי נגד כוחות שירכוה כשחלק מהכוחות המצריים נלחמים לצידו (למרות זלזולו ביכולתם).

באינוסט 1167 פתחה אלכסנדריה את שעריה ודגל אמאלריך הונף על מגדלור. בהתאם להסכם עזבו הצבאות הצלבנים והסורים את מצרים.

באינוסט 1168 החל אמאלריך את מסעו הרביעי למצרים בכוונתו לכבושה. המצרים נסוגו בהשארים אחריהם ערים שרופות והרוסות. הם קראו לעזרתם את הסורים ומחמת הפחד, להיקלע בין שני הכוחות נסוגו הצלבנים ב-1169. שירכוה נתמנה ע"י החליף כוזור, אך חודשיים לאחר מותו תפס את מקומו בן אחיו צלאח א-דין אל איוב.

מסעו החמישי של אמאלריך למצרים נעשה בשיתוף עם צי ביוזני המלווה בשישים אוניות המובילות סוסים (כדוגמת הנחתות של ימינו!). כוחות אלה כבשו את תאניס ושמו מצור על דמיאט. גשמים, קשיי אספקה, וצבא עזר שהגיע לעזרת העיר הנצורה, הכריחו את הצלבנים לנהל משא ומתן מעבר לגבם של הביוזנים — ושוב נסוגו ממצרים.

ב-1170 תוך מסעו בדרך אדום כובש צלאח א-דין את אילת. ספינותיו שפורקו מוסעות על דבשות גמלים מסואץ למפרץ אילת ובעזרתן נכבשת גם המצודה באי האלמוגים.

ב-1173 יוצא בדרך זו מסע פשיטה צלבני על מצודת אל-גינדי שנבנתה ע"י צלאח א-דין על גדות וואדי סודר. ב-8—1177 חוזרים הצלבנים על התקפתם זו.

ב-3—1182 חוזר רנו משאטיון, נסיך עבר הירדן, על מעשה צלאח א-דין. הוא בונה 6 ספינות מלחמה ומעבירן מפורקות מהרי אדום למפרץ אילת. לאחר שהוא שם מצור על האי פרעון, בעזרת שתי ספינות, הוא שולח שלוש אחרות דרך מפרץ אילת לים סוף, כדי לפגוע בצי המצרי ולעלות על חופו של חצי האי ערב מול מכה ומדינה. מסע המלחמה עובר בהצלחה וחילות הצלבנים מובלים ע"י בדווים בכיוון למכה ומדינה, אך כאן משיגים אותם כוחותיו של צלאח א-דין ההורגים בהם עד החייל האחרון. (רנו-דה שאטיון עצמו נתפס ע"י צלאח א-דין בקרב על קרני חטיין ובמו ידיו מתיו הכובש המוסלמי את ראש איוב).

ב-1218 כותב בישוף עכו זאק דה ויטרי: "החלטנו ללכת למצרים, שאדמתה פוריה ועשירה מכל האחרות המצויות במזרח, וממנה באה עוצמת הסאראצינים ועושרם, כך שהם מסוגלים להחזיק בארצנו. ואם הפעם נוכל להשיג את הארץ (מצרים) בקלות נוכל לקבל חזרה את ממלכת ירושלים" (ממלכת ירושלים הצלבנית פרוור כרך ב' 141).

ב-24 למאי 1218 הפליג הצי הצלבני מעכו לאורך חופי ארץ ישראל וסיני, בהנהגתו של מלך ירושלים הצלבנית זאק דה בריין, וכעבור חמישה ימים הגיעו לחוף דמיאט (במוצא זרוע הנילוס לים). באוגוסט אותה שנה נכבש מגדל השרשרת שחסם את הכניסה לנילוס — ע"י מבנה צף משוריין בברזל ועורות, ולאחר מכן נכבשה העיר עצמה.

בספטמבר 1221 בנסיונו לכבוש את קאהיר מסתבך הצי הצלבני בסבך תעלות הנילוס, ולאחר פתיחת סכרי התעלות וגאות המים מובסים הצלבנים ונאלצים לסגת חזרה לארץ ישראל.

מסע נפוליון דרך סיני לארץ-ישראל

עם 30 אלף חיילים נוחת נפוליאון במצרים וכובשה מידי התורכים ביולי 1798. ב-4 לינואר 1799 החל נפוליאון במסעו לארץ-ישראל דרך צפון סיני, בראש עשרת אלפים רגלים ופרשים, וכ-1600 תותחנים (ועימם 36 תותחי שדה ו-16 תותחים כבדים).

חיל החלוץ בן 600 איש כבש את נווה קטיה. מקטיה התקדם גנרל קלבר והגיע עד

אל-עריש, אשר על מצודתה הגנו 1,500 חיילים תורכים, מוגרבים, מצרים, אלבנים וערבים. לאחר הפגזות שנמשכו מספר ימים נשלחה אל מפקד המצודה ההודעה הבאה בשם נפוליאון:

"המפקד הכללי (נפוליאון) הטיל עלי להודיע לך שהחזירה (אל המצודה) מתגשמת וקרבה. הואיל ולפי חוקי המלחמה בכל הארצות, המשמר של העיר הנכבשת במלחמה, מומת לפי חרב, והואיל והתנהגותו במצב זה היא רק טירוף דעת המעורר את רחמיו (של נפוליאון), אדיבותו מאלצת אותו בפעם האחרונה להתרות בך".

המפקד התורכי נבהל והניח נשקו.

עשרה ימי המצור על אל-עריש היו לגבי נפוליאון אובדן זמן יקר, שכן תיגבורת אנגלית הצליחה להגיע במשך זמן זה ולתגבר את חיל המצב בעכו.

ביוני 1799 חזר צבא נפוליאון למצרים מבלי שהצליח לכבוש את עכו.

סיני במלחמת העולם הראשונה

פתיחת החזית בסיני היתה מעניינת של גרמניה. דרך תעלת סואץ, אשר היתה בשליטתה של בריטניה, זרמו תגבורות ונשק לחזית האירופאית. בנובמבר 1914 ניאותה תורכיה, בלחצה של גרמניה, להיכנס למלחמה ולפתוח, בשיתוף עם הגרמנים, במיתקפה על התעלה. המפקד התורכי של חזית א"י, ג'מל פחה, קיווה להשיג בכך את כיבוש מצרים כולה למען האימפריה העות'מאנית. אולם לגרמנים היה די בכיבוש התעלה בלבד. הכוח הגרמני אשר נועד לכך היה הקורפוס ה-8 בפיקודו של קרסנשטיין ובו 20,000 איש, 2,500 גמלים להובלת אספקה ו-5,000 גמלים להובלת מים. הבריטים פינו את כוחותיהם מסיני והתבצרו בתעלה. הגרמנים תכננו את התנועה ב-3 ראשים כשהעיקרי בהם הוא ציר ניצנה-איסמעליה. המסע החל ב-14 לינואר 1915 וביליל ה-2 לפברואר פתח הכוח התורכי בהתקפת פתע נגד הכוח הבריטי, אשר התחפר ממערב לתעלה לכל אורכה ומנה 30,000 איש. איש מהם לא הבחין תחילה בכוחות התוקפים, אולם ההצלחה סוכלה ברגע האחרון כאשר זעקות הקרב של הרוכבים הבדווים שהצטרפו למסע העירו את משמרות ההודים הרדומים. סירות הצליחה בחלקן הונסו ובחלקן טובעו. עם שחר ביצעה יחידת קומנדו בריטית פעולה נועזת והשמידה את מרבית כלי הצליחה אשר נותרו בחוף לקראת נסיון התקפה נוסף.

קשיי אספקה מנעו מהתוקפים שהייה ממושכת על גדות התעלה והתקפות הנגד של הבריטים גרמו לנסיגה כללית יומיים לאחר ההתקפה. קרסנשטיין הקים את מפקדתו בלבני ומכאן המשיך להטריד את הבריטים בגיחות פתע, פעולות מיקוש וחבלה בשיט.

בעקבות ההתקפה ערך הפילדמרשל קיצנר ביקורת של מערך ההגנה במצרים, וסיכם את הערכתו באימרה המפורסמת: "מי מגן על מי, אתם על התעלה או התעלה עליכם ?!". בפקודתו הועבר מערך ההגנה מזרחה לתעלה בפיקודו של הגנרל מארי וזה אף הרחיק לכת וקבע כי על מנת להבטיח את התעלה יש להחזיק בסיני עד אל-עריש. המטכ"ל הבריטי הסכים עמו אך אישר לו כשלב ראשון התקדמות עד גאת קטיה בלבד. המיוחד בתוכניתו היה הביסוס המינהלתי היסודי — ההתקדמות לוותה בהנחת מסילת ברזל ובצינור מי שתיה מן התעלה.

התורכים המשיכו בביצוע פשיטות הטרדה, אולם הבריטים התקדמו עד רומני. שם נעשה נסיון מצידם להתקוף את הבריטים על מגת להדפם מסיני. אך הנסיון נכשל ומאז עברה היוזמה ההתקפית לידי הבריטים. הם התקדמו לאורך הים ובדצמבר 1916 כבשו את אל עריש לאחר קרב קשה. נסיונם לכבוש את עזה נכשל פעמיים ואז מונה גנרל אלנבי כמפקד הכללי של הצבא הבריטי באזור. ב-1917—1918 הערך גנרל אלנבי מסע לכיבוש ארץ ישראל.

מלחמת תש"ח — מבצע חורב (מתוך ספר הפלמ"ח)

בסוף דצמבר 1948, במסגרת מבצע חורב הגיעו כוחות צה"ל לסיני.

המבצע החל בפעולות הסחה לאורך רצועת עזה ע"י חטיבת גולני. באותה עת התארגן הכוח העיקרי, שהיה מורכב מהחטיבה המשורינית של יצחק שדה, היא חטיבה 8, וחטיבת "הראל" — פלמ"ח — בחלוצה ורוחייבה. מפקד חזית הדרום דאז היה יגאל אלון.

לפי התוכנית, היה על הכוח העיקרי לגנוע בדרך הרומית העתיקה חלוצה — רוחייבה ולתקוף את עוג'ה אל חפיר (ניצנה), שהיתה אז בסיס זרוע המזרחית של צבא מצרים (כביש ניצנה, באר משאבים, בארש שבע).

לאחר קרבות קשים נכנעה ניצנה ובכך נחסמה דרך נסיגת הכוחות המצריים שישבו עדיין לאורך כביש ניצנה-באר-שבע. חטיבת פלמ"ח הנגב תקפה מהעורף את משלטי התמילה והמשריפה (ליד שבטה) וכבשה אותם. משלטי באר-משאבים (ביר עסלוג) נפלו ללא קרב, ובכך התמוטט, למעשה, המערך המצרי.

בשלב הבא, יצא כוח שריון וח"ר מחטיבת "הנגב" לכיוון עבו עגילה. ההיתקלות הראשונה היתה במשלטי אום-כתף ופלוגת חי"ר עם כוח מסייע כבשה משלטים אלה מעורפם.

לאחר כיבוש אבו עגילה יצא כוח אחד לכיוון אל עריש, במטרה לפשוט על העיריה ולכבוש את שדה התעופה הסמוך לה. שדה התעופה נכבש ובהסתערות על ביר לחפן הסמוכה, נתקל הכוח בגדוד מצרי מתחפר. בגלל תקלות טכניות נפסקה ההתקדמות והכוח נצטוו לחזור לשטח ישראל.

באותו פרק זמן יצא כוח אחר לפשוט על שדה התעופה של ביר-חמה. פשיטה זו לא הצליחה והכוח חזר לאחר קרב קצר.

כוח הפשיטה מחטיבת "הראל" פלמ"ח, כבש את כסיימה ופשט על ביר חסנה. בשלב זה הופעל לחץ פוליטי אנגלו-אמריקאי וכוחות צה"ל קיבלו פקודת נסיגה מחצי האי סיני. לאחר הנסיגה נפתח מבצע "חורב" שלב ב', שמטרתו היתה ניתוק רצועת עזה ע"י כיבוש רפיח.

גדודים 4 ו-2 מחטיבת הראל נעו לאורך כביש ניצנה-רפיח, טיהרו אותו וכבשו את משלט הצומת בקרב לילי. לפנות בוקר היה על כוח מחטיבת השריון להתחבר עם כוחותינו במשלטי הצומת. בגלל תקלות בקשר וסופת חול קשה, חלה טעות מצערת וכוחות מצריים של שריון וח"ר הגיעו עד הגדר של המשלט, כאשר חידותינו מזהות אותם עם כוח השריון שלנו שהיה צריך להצטרף אליהם.

חי"ר הגיעו עד הגדר של המשלט, כאשר יחידותינו מזהות אותם עם כוח השריון שלנו שהיה צריך להצטרף אליהן.

בעזרת להביורים הצליחו המצרים לכבוש את מוצבי הצומת, ובכך הסירו את האיום של ניתוק רצועת עזה.

בשלב זה הופסק הלחץ הבינלאומי הפוליטי, ולאחר הסכמת מצרים נכנסה לתוקפה הפסקת האש, עוד בטרם בוצעה המטרה האחרונה.

מספר שעות לפני סיום הקרבות, הופלו חמישה מטוסי קרב בריטיים שבאו מאיזור התעלה לסיור מול איזור הקרבות.

מקרה זה זרז את הוצאת הכוחות של צה"ל מן השטחים שמחוץ לתחומי הגבול הבינלאומי של ארץ ישראל.

מהלכי מלחמת קדש מול מלחמת ששת הימים

מהלך ראשון

29—30/10/56 — קצימה, א-תמד — מעבר המיתלה.
5.6.67 — רצועת עזה, עזה, חאן-יונס, אל-עריש, כונתילה, כיבוש הדרך לג'בל ליבני ותנועה לכיתור אבו-עגילה.

מהלך שני

30—31/10/56 — א-נחל, מעבר המיתלה, ג'בל לבנה.
6.6.67 — סבחת ברדוויל, ביר-חמה, ראס אל-נקב, צפון הרצועה.

מהלך שלישי

1/11/56 — ביר גפגפה, אל-עריש.
7.6.67 — רומני, ביר גפגפה והדרך לאיסמעליה, הדרך לקלעת א-נחל שארם א-שייך וא-טור, ביר אל חמה.

מהלך רביעי

2—3/11/56 — בדרך אל התעלה, חאן-יונס, עזה.
8.6.67 — קרב השריון העיקרי, גמר הקרבות בסיני.

מהלך חמישי במערכת קדש

2—3—4/11/56 — התקדמות לכיבוש שארם א-שייך וחוף מפרץ סואץ.

קרבות מלחמת ששת הימים

מהלכי הקרב

1. פתיחת מעברים: אחד בציר הצפוני והשני בציר הדרומי ומיטוט הכוחות המצריים המגינים על מעברים אלה.

2. לחימה בעומק המערך המצרי.

3. תנועת כוחותינו לסגירת דרכי נסיגה מול רצון המצרים למלט את כוחותיהם.

המלחמה בסיני ארכה ארבעה ימים. לפריצת מערכי ההגנה וריכוזי השריון המצרי הוטלה עוצמת שריון גדולה של כוחותינו. מטרתנו היתה להכריח את האויב לבוא להתקפות נגד ע"י פריצות לעורף וניתוק דרכי הנסיגה.

השריון המצרי הגיע לקרב לפריצת הכיתור, וחלקו השני ניסה לחסום את דרכי הגישה לתעלה. מרבית הכוחות המצריים חוסלו בקרב זה.

בשיחת סיכום לאחר המלחמה אמר האלוף טל מפקד גייסות השריון דאז: "ההיסטוריה של המלחמות מלמדת, כי עמים רבים הפסידו את הקרבות, למדו לקח, שינו שיטות וחזרו וניצחו. אנו לא יכולנו לעשות זאת".

ועל כן במלחמה זו בסיני, התבלט הקרב כקרב מבחן, קרב הבקעה יבשתי בין ישראל ומצרים והמכריע בקרב — היעד המורלי. על הלוחמים להסתער בכל מחיר ולקחת את היעד לחיים ולמוות".

במהלכי מערכה זו הושמדה הדיביזיה ה-7 המצרית ברפיח וכן חטיבות פלשתינאיות. בשלב הלוחמה בציר המרכזי ניסו המצרים לצאת להתקפת נגד. באיזור ביר-גפגפה תקפו המצרים מביר תמדה באיגוף גדול של 40 ק"מ. שדרה מצרית של 100 טנקים נתקלה באם-איקסים שלנו שהיו בהבטחת אגף האוגדה. טנקי 55 טי תקפו אותם. גדוד האם-איקסים ניהל קרב גבורה ומנע משדרות הטנקים המצרית שהגיעה מכוון התעלה להתערב בהתקפה המצרית. האוגדה התפתחה ללוחמה נגד מאת הטנקים. בקרב שארך כ-6 שעות הושמד הכוח המצרי. גם בציר קנטרה הוכרעו הכוחות המצריים.

מבחינת קצב מלחמת-הבזק היה הקרב גדול הקרבות. קרבות המדבר המערבי הגיעו לריכוז טנקים דומה.

באור קרבות סיני נראים עקרונות לוחמת השריון של צה"ל:

— צה"ל רואה בחיל השריון את כוח ההכרעה העיקרי ביבשה. לצורך לוחמה מעבר גבולות המדינה נבנה כוח משורין ובהתאם לכך נושאי האימון.

— גמיאת מרחקים, פריצות מהירות ועמוקות.

— ערעור שווי המשקל האופרטיבי של האויב תוך סיכון האגפים, ופריצה לעומק. זאת יכול להרשות לעצמו צבא שיש לו לוחמים עשויים ללא חת.

— תוך הבנת תכונות הלוחמה, ידע וכושר מקצועי ניתן לתכנן תוכניות גועזות כפי שבוצעו.

דברי אלוף משנה שמואליק במסדר זכרון לחטיבתו שהגיעה ראשונה לתעלת סואץ:

"עמנו למוד מלחמה על קיומו — שוב נלחם על חייו והפעם פגע הברזל בברזל וצבאות האויב הוכו מכה ניצחת. בכל מקום שעברנו, השארנו מאחורינו שלדי טנקים. אל המוות היישרנו מבט — והוא השפיל עיניו. כי כיהודים נלחמנו. על חיינו נלחמנו ובזעם נלחמנו.

"רעי הלוחמים, אתם עצמכם לא ידעתם את הוד גבורתכם. וכשראיתי השריונים נחרכים

ועולים באש והאנשים — אתם — ממשיכים במלחמה, ידעתי כי האיש הוא הפלדה והשריון מתכת בלבד".

מלחמת ההתשה

המצרים שהובסו במלחמת ששת הימים ניסו, לאחר שהתאוששו בעזרתם של הסובייטים, לצאת למלחמה חדשה, היא מלחמת ההתשה. אחרי 17 חודשים (מרץ 1969 — אוגוסט 70) הוברר להם כי טעו ומלחמת ההתשה התישה בעיקר אותם. במהלכה של מלחמה זו הלם צה"ל בקו המצרי ובעומק שטח מצרים, הסב למצרים אבדות ונזקים כבדים והוכיח להם כי בדרך המלחמה אין להם כל סיכוי. הפסקת האש שנכנסה לתוקפה באוגוסט 1970 שינתה את יעדי המצרים והם ניסו להשיג אותם באמצעים מדיניים. שיחות פשרה שהתקיימו הגיעו למבוי סתום ותעלת סואץ לא נפתחה לשיט.

הפעולות העיקריות במלחמת ההתשה:

1. 21.9.67 — טבוע המשחתת אילת.
2. 25.10.67 — הפגזת העיר סואץ והריסת בית הזיקוק ומפעליה התעשייתיים.
3. 31.10.68 — פצוץ גשרי הנילוס ליד נג'ע חמדי וקניא, ותחנת ממיסר גדולה בקו המתח הגבוה אסואן קהיר.
4. הקמת קו המעוזים — "קו בר-לב".
5. 19.7.69 — פשיטה על האי גרין.
6. 8.9.69 — פשיטה על ראס סאדאת.
7. 3.9.67 — פשיטה משוריינת למערב התעלה.
8. דצמבר 1968 — פשיטה לתפישת "הרדאר" בראס ע'רב.
9. 22.1.70 — פשיטה על האי שדואן.
10. 13.5.70 — הטבעת ספינת הדיג "אורית".

מלחמת יום הכיפורים

נפתחה בצחרי ה-6 לאוקטובר 1973, תוך ניצול האפתעה שנגרמה לצה"ל במישור האסטרגי מדיני, ובחוסר אפשרות לגיוס מוקדם של כוחות המילואים. המלחמה נפתחה בנחיתות יחסי הכוחות של צה"ל לעומת המצרים.

במלחמה היו מספר שלבים

1. שלב עיבוד האויב: — בו פעלו הכח הסדיר וחיל האוויר. עיבוד האויב הושג הודות ללחימה של יחידות שארגון נעשה בלחץ זמן תוך אלתור, תושיה ובעיקר הקרבה אישית. יחידים

שנותקו מיחידותיהם פעלו בתנאים שנראו כאבודים, הטרידו ובלמו את האויב גרמו לו נזקים ובעיקר שבשו את התקדמותו.

2. התארגנות מערך המילואים והכנסתו לזירת הקרב.
 3. שלב בלימת האויב — בו הוקצו כוחות — והאויב נבלם.
 4. האויב התארגן ב־2 ארמיות ממזרח לתעלה.
 5. הישגי צה"ל בצפון אפשרו מעבר להתקפת נגד בחזית המצרית וב־16 באוקטובר צלח כח צה"ל את התעלה, הקים ראש גשר והזרים כוחות למערב התעלה.
 6. התפרסות כוחות צה"ל עד להפסקת האש הראשונה ב־22.10.74.
 7. כיתור הארמיה השלישית והעיר סואץ שבא חרף ההכרזה על הפסקת האש בשל ירי המצרית. עם הכרזת הפסקת האש השניה ב־24 לאוקטובר נמצא צה"ל בדרום — ליד ראס ערביה, שלט על הכביש ומסילת הברזל סואץ—קהיר ובצפון הגיע עד סמוך לכביש איסמעליה—קהיר. ב־11 בנובמבר 1973 נחתם בק"מ ה־101 בכביש סואץ קהיר הסכם ששת הסעיפים שהוליד לחילופי שבויים והסדרת אספקה לארמיה ה־3 המכותרת ולעיר סואץ.
- ב־18 לינואר 1974 חתמו ישראל ומצרים על הסכם להפרדת הכוחות הנשמר עד היום.

חלוצי מדין

מדין משתרעת לאורך חוף מפרץ אילת והים האדום, ונקראה כך על שם מדין, אחד מבני ישמעאל.

בסוף המאה ה־19 צצו תוכניות שונות לפתרון שאלת היהודים והתיישבותם. ב־1891 עלתה תוכנית להקים התיישבות יהודית בארץ מדין, שהיתה נתונה אז לשלטון תורכי. יוזם התוכנית היה יהודי גרמני מומר בשם פאול פרידמן. הוא ערך סיור באיזור, הגיע למסקנה, כי הארץ טובה להתיישבות והתמסר להגשמת הרעיון.

סביבו התקבצו אנשים, קצינים לשעבר בצבא הגרמני, אשר החלו להכשיר את עצמם באימונים צבאיים לקראת העלייה. בדצמבר 1891 הגיעו לסואץ וממנה יצאו, כ־18 איש, בספינה שנקראה "ישראל" אל חוף מדין. אחריה הפליגה ספינת מפרשים עם הציוד בליווי 10 בחורים. בדרך חנו בעין מוסה, א־טור, אחר־כך בדרום האי בשארם א־מיה ומשם המשיכו אל חוף מדין. אולם בינתיים הוסתו השלטונות התורכים כנגד חלוצי מדין והללו שלחו צבא לחוף למנוע את עלייתם אליו. לאחר חודשיים של הרפתקאות בטלה התוכנית. מתוך אגרת אשר שלח ב־1892 הנציב הבריטי העליון במצרים, הלורד קרומר, נראה כי התוכנית הדאיגה באמת את הסולטן התורכי. הוא כותב: "...מכל מקום מר פרידמן אמר לי, כי אינו מיואש כלל, וכי מתעתד הוא לאסוף קבוצת יהודים אחרת בקהיר, אשר אתם יחזור למושבתו... עתה נודע לי, כי מר פרידמן קנה חבל אדמה על החוף המזרחי של מפרץ אילת (עקבה)... השולטן רגיש מאד בכל עניין הקשור בחג'או... מח'תאר פחה (נציב הסולטן התורכי במצרים) אפילו הגיד לי בכובד ראש, כי יתכן מאד שתוכניתו של מר פרידמן היה צעד ראשון לקראת נסיון להקמתה מחדש של מלכות היהודים העתיקה".

המשלחת הציונית בסיני

ב־1902 עלה רעיון ההתיישבות היהודית בסיני, ומצא אהדה אצל המיניסטר לענייני מושבות של בריטניה לורד צמברלין ושר החוץ לנסדאון.

לראשונה יצא למצרים מר גרינברג עורך הג'ואיש כרוניקל והצליח להשיג הסכמה במצרים כי אם ימצא איזור מתאים להתיישבות, ינתן לכך צ'רטר על ידי הממשלה המצרית להעלות יהודים למקום.

האיזור שנועד להתיישבות משתרע: בין גבול א"י בשלטון הטורקי לאורך חוף הים התיכון עד לאיזור תעלת סואץ, משם דרומה לאורך התעלה עד "עיון מוסה" ומשם בקו ישר לרוחב סיני עד לנווה המדבר גוויבה.

לביצוע התוכנית בסיני הובטח סכום של 6 מיליון ליש"ט, מהם — 2 מיליון מן הבנק הציוני, 2 מיליון מהברון רוטשילד ו-2 מיליון מחברת יק"א. למשלחת הוקצב סכום של 5 אלפים ליש"ט.

מסע המשלחות החל באיסמעליה ב־9 בפברואר 1903, משם לקנטרה, שפלת פולסיון, האגם הסורבוני, אל־עריש, ביר לחפאן, ג'בל הילל, א־נחל, מכאן לעיון מוסה, העיירה סואץ ובחזרה לאיסמעליה. ב־26 למאסר הגישו את הדין וחשבון.

בקאהיר פגשו את ד"ר הרצל שבא לשמוע מהם את דיווחם.

חברי המשלחת מצאו: "אזור סיני שלאורך החוף מוכשר להתיישבות, בעיקר שפלת פולסיון הסמוכה לתעלת סואץ, גדות האגם הסורבוני וסביבת אל־עריש (בשפלת פולסיון ניתן להקים כפרים חקלאיים ובאגם הסורבוני כפרי דייגים; באל־עריש מלאכה ותעשיה, הפקת מלח מהים וחציבת גבס). ניתן להקים גמל".

בעיית המים צריכה להיפתר על ידי:

א. ניקוי בארות קיימות.

ב. איגום שטפונות.

ג. הזרמת מי הנילוס על־ידי צינור שיחצה את התעלה.

אחרי משא ומתן מייגע מאנה ממשלת מצרים ונציבה העליון לורד קרומר להקציב ממימי הנילוס למטרה זו. הטענה היתה, כי המים דרושים קודם כל להשקאה במצרים גופה, וכן הקשיים שצינור המים עלול לגרום לתעבורה בתעלת סואץ.

גם התורכים התנגדו לביצוע התוכנית.

מכתב מיינרצאגן לראש ממשלת בריטניה, לויד ג'ורג'

19.3.1919

לכבוד

ראש הממשלה, לויד ג'ורג'

יקירי ראש הממשלה,

פנית אלי אתמול בבקשה, כי אשלח לך מכתב לא רשמי בעניין הריבונות על סיני. אני מייחס לשאלה זאת חשיבות ראשונה במעלה — לא כרגע, אלא בעתיד. כעת אני נכנס לסוגיה זאת ביתר פירוט, משניתן לי לעשות זאת אתמול.

נוהגים אנו בתבונה רבה בהתירנו ליהודים להקים את ביתם הלאומי בארץ-ישראל. כמו-כן, שיחררנו את הערבים מן העול הטורקי, ולא נוכל לשבת במצרים לצמיתות. ועדת השלום הזאת הטילה שתי ביצים: הלאומנות היהודית והלאומנות הערבית. אלו עתידות להעשות תרגולות טרדניות: היהודי נמרץ, עז נפש, נחושה-החלטה ונאור. הערבי מגוון, טיפש, לא הגון ואינו מייצר יותר מאשר זריות בהשראת הרומנטיקה ודממת המדבר. היהודים למרות פיזורם בתפוצות הצטיינו באומנות, במוזיקה ובמדע, ונתנו לבריטניה את אחד מראשי ממשלתה הכולטים.

תוך יובל שנים, יהיו היהודים וגם הערבים אחוזי דיבוק הלאומנות — תולדה טבעית של ההגדרה העצמית של הנשיא. הלאומנות מעדיפה ממשל עצמי, ואפילו יהיה מושחת ובלתי יעיל, על שלטון זר, ואפילו יהיה מיטיב ויעיל. יותר מזה: הלאומנות מעניקה חרות פעולה למדינה, אך מתעלמת מחרות הפרט. היא כר פעולה פורה לעסקנים פוליטיים ותועמלנים מקצועיים, ועלולה לגרום עוול משווע לעם.

על הבית הלאומי ליהודים להתפתח, במוקדם או במאוחר, לכלל ריבונות. אני מבין שהתפתחות טבעית זאת צפויה בעיני כמה מחברי ממשלת הוד-מלכותו. גם הלאומנות הערבית תתפתח לכלל ריבונות, מארם-נחרים ועד מרוקו.

הריבונות היהודית והריבונות הערבית סופן שיתנגשו. אם תתגשם תוכנית העלייה של היהודים, יהיה עליהם להרחיב את שטחם, והתפשטות זאת תוכל להתממש אך ורק על חשבון הערבים, שיעשו כמיטב יכולתם לבלום את גידולה והתעצמותה של ארץ-ישראל יהודית. כלומר: שפיכות דמים.

כיום שולטת בריטניה בכיפה במזרח התיכון. כוח הלאומנות יקרא תגר על מעמדנו זה. לא נוכל לנהוג ידידות גם ביהודים וגם בערבים. הצעתי מבוססת על קשירת ידידות עם העם, העשוי להיות יריד נאמן יותר: העם היהודי. הם חבים לנו חוב גדול, והכרת התודה היא תכונה בולטת באופיו של העם הזה. אף שפעלנו רבות לטובת הערבים, אין הם יודעים פרושה של הכרת-תודה. יותר מזה — הם עלולים להיות מטרד. היהודים יהיו נכס.

ארץ-ישראל היא אבן הפינה של המזרח-התיכון. משני צידיה היא גובלת במדבר ומצידה האחד — הים. יש בה הנמל הטבעי הטוב ביותר באגן המזרחי של הים התיכון. כמו כן, הוכיחו היהודים את כוחם כלוחמים מאז כבשו הרומאים את ירושלים. הערבי לוחם עלוב, אף כי הוא זריו בביוז בחבלה וברצח.

אני מגיע לעניין מעמדה של ארץ-ישראל לעומת מצרים. למרות יתרונם המספרי, אין המצרים שקולים כנגד צבא יהודי פחות מהם בכמותו. אבל ככל שיפותחו כלי נשק-חדשים — טנקים ומטוסים — יישען הכוח ההתקפי יותר ויותר על הגבורה האנושית ועל כוח-הסבל. משום כך רואה אני במצרים את האויב הפוטנציאלי של ארץ-ישראל.

עם התפתחות הלאומנות היהודית והערבית והבשלתן לכלל ריבונות, ועם אבדנה של תעלת סואץ בשנת 1966 (בעוד 47 שנים בלבד), סבירים הסיכויים שנקפח את מעמדנו במזרח התיכון. העצה שהשאתי לך אתמול היא בגדר הצעה לעשות את עמדתנו במזרח התיכון יותר בטוחה.

לפני 1905 נמשך הגבול הטורקי-מצרי מרפיח בצפון ועד לקרבת הסואץ. דרום סיני ומזרחו היה חלק מפלך חגיגאו של האימפריה העות'מנית. באוקטובר 1906 קבלה מצרים זכויות מנהליות בסיני עד לקו שנמשך מרפיח ועד לקצה מפרץ עקבה, וטורקיה קיימה בידה במפורש

את זכות הריבונות. הגנרל אלנבי עם כוחות בריטיים וללא עזרת הצבא המצרי כבש את סיני הטורקי וכך נעשה השטח בזכות הכיבוש — לשטח בריטי. מיניסטריין החוץ יוכל לאשר קביעה בוטה זו.

אם תספח בריטניה את סיני הטורקי תזכה ליתרונות הבאים : —

- א. יוצר אזור חיץ בין מצרים ובין ארץ-ישראל.
- ב. תהיה לבריטניה עמדה חזקה במזרח-התיכון, עם גישה ליס-התיכון וגם לים סוף.
- ג. יהיה לנו בסיס אסטרטגי — ובהסכמת היהודים, גם הטוב בנמלים באגן המזרחי של הים התיכון.
- ד. לא רק יהיה בכוחנו לסבול כל מהלך מצרי לסגירת התעלה בפני ספנות בריטית, אלא נוכל לכרות תעלה אחרת שתחבר את הים התיכון עם ים-סוף.
- ה. לא תהא בעיה של לאומנות בסיני, שכן מספר התושבים הנוודים שם אינו אלא כמה אלפים.

קו הגבול שנקבע ב-1906

קו הגבול שנקבע ב-1906 לא צוין בעצם כקו גבול בין לאומי.

בהסכם בין הבריטים והטורקים מדובר על "קו מפריד אדמיניסטרטיבי" בלבד בין הוילאית של חג'אז, הסנג'ק של ירושלים וחצי האי סיני.

הפועל היוצא מכך הוא, כי הטורקים לא הגדירו את שיוכו של חצי האי סיני למצרים ולא דברו על גבול בין לאומי מפורש. כמו-כן לא דובר בהסכם על הגדרה המפרשת מעמדו של חוף מפרץ שלמה והמצרים.

בתום מלחמת העולם הראשונה "ויתרה" טורקיה על השליטה על כל הארצות מחוץ לתחומה ועל מצרים וא"י בכלל זה. בין השתיים לא היה קיים עתה גבול בין לאומי, דבר שלא הדאיג את הבריטים כיוון ששלטו על שתיהן. בריטניה היא שקבעה את המשך קיומו של ההסכם המינהלי של שנת 1906, אך לא הכריזה מצידה לעולם על הגבול שנקבע כעל קו מדיני. גם כאשר נסתיימה תקופת השלטון הצבאי הבריטי על מצרים ב-1936 לא סומן במפה שצורפה להסכם קו גבול בין סיני לארץ ישראל, ובמתכוון נשאר קו זה בלתי ברור ולא מוגדר. ב-1951 עורר בריגאדיר פ' מק-לין את הפרשה הזאת בפרלמנט הבריטי בהקשר לתוכנית העתקת הגייסות הבריטיים ממצרים לסיני. טענתו היתה שלעולם לא ניתנה סיני באופן רשמי למצרים.

סגן שר החוץ הבריטי א' דיוויס לא שלל אף בדבריו תשובתו גישה זו. הוא טען כי הזכות לגהל את ענייני סיני ניתנה למצרים ב-1892 ואושרה סופית ב-1906.

בהמשך דבריו אמר: "הגבול המזרחי של מצרים לא הוגדר מעולם באופן מפורש ואף לאחר מלחמת העולם הראשונה כאשר מצרים הפכה לממלכה עצמאית. מצרים מקיימת עם זאת שליטה ובעלות מתמדת על דרום סיני מאז 1922. שום ממשלה (של מדינה אחרת) לא ערערה אף פעם על העובדה שמצרים מקיימת שלטון ריבוני אפקטיבי על מרחב זה".

מק-לין הוסיף והקיש: "האין זאת עובדה כי אזור זה נלקח על ידינו מן הטורקים, ואף פעם לא ניתן למצרים, ועל כן הוא שייך לנו (לבריטניה) באותה מידה כמו לכל מישחו אחר?" על כך השיב דיוויס: "לפני שלקחנו אנחנו את סיני, ניהלו המצרים את סיני והם ממשיכים לנהלה לאחר הסכמי השלום בתום מלחמת העולם הראשונה. למק-לין ניתנה המלה האחרונה: "אף על פי כן, עצם הפעולה של ניהול בלבד אינה מקנה ריבונות".

שייכות חצי האי סיני למצרים

המומחה הקנדי למשפט בינלאומי ל' מ' בלומפילד דן בספרו במעמדה של מצרים בחצי האי סיני.

הוא שואל: "הכלום מצרים רכשה (נחלה) את סיני?" ולאחר דיון בסוגיות המשפטיות וחקר מסמכים לגבי התפשטותו של השלטון המצרי בסיני הוא הגיע למספר מסקנות.

1. לגבי זכויות הנרכשות בתוקף אמנות וחוזים:

א. אף אחד מהפירמנים (רשיונות) שניתנו ע"י "השער העליון" (הסולטן התורכי) למוחמד עלי וליורשיו לא כלל כל הצעה שסיני תיכלל בטריטוריה מצרית.

ב. למוחמד עלי וליורשיו, החדיבים של מצרים, העונקה רק סמכות של אדמיניסטרציה על חצי האי.

אולם באמנה משנת 1840 הוכללה סמכות זו על "סוריה הדרומית". בהסכמים של שנת 1892 ו-1906 דובר על האדמיניסטרציה של סיני ובאף אחד מהם לא דובר על סיני כטריטוריה מצרית.

ג. גם הדוחות הבריטיים של אותה תקופה על כל הסובייקטיביות שלהם אינם מציינים שחצי האי סיני נכלל בתחום גבולותיה של מצרים.

ד. גם בהתפתחות שחלה לגבי האיזור במלחמת העולם הראשונה ולאחריה, "ויתורה" של תורכיה על כל זכויותיה על מצרים, הכרזתה של בריטניה על מצרים כארץ חסות — פרוטקטורט בריטי והסכם לוזאן מספטמבר 1923 — לא ציין שחצי האי סיני הוא חלק ממצרים.

מכל אלה הובן היטב — שזכויות מצרים על סיני לא היו מעולם יותר מזכויות אדמיניסטרטיביות ומעולם לא זכויות ריבוניות.

2. באשר לזכויות הנרכשות בתוקף שיטות אחרות של רכישה טריטוריה, שוב מגיע בלומפילד למסקנה כי מבחינת החוק הבינלאומי, חצי האי סיני אינו טריטוריה מצרית, אבל למצרים יש רק זכויות אדמיניסטרטיביות בחצי האי שהוענקו לה ע"י טורקיה.

ל' מ' בלומפילד מתייחס גם לשלטון, למעשה, של מצרים בסיני, ולא רק לזכויות ההלכתיות. הוא קובע: "האדמיניסטרציה המצרית בחצי סיני לא היתה מעולם רצינית ולא נעשו שום נסיונות על-ידי מצרים לפתח טריטוריה זו".

הוא ממשיך: "מלבד מעט שבטים בדווים מבודדים, אין שום ישובים בעלי חשיבות, במיוחד בחלקו הדרומי של סיני ואי אפשר לקבוע שהאדמיניסטרציה המצרית היתה, באיזו שהיא צורה אפקטיבית, נמשכת ובלתי מופרעת.

החוקר הקנדי מסכם פרשה זו וקובע: "שאלת הריבונות המצרית אכן לא צצה ואינה יכולה להיתמך לא ע"י חוק ולא למעשה".

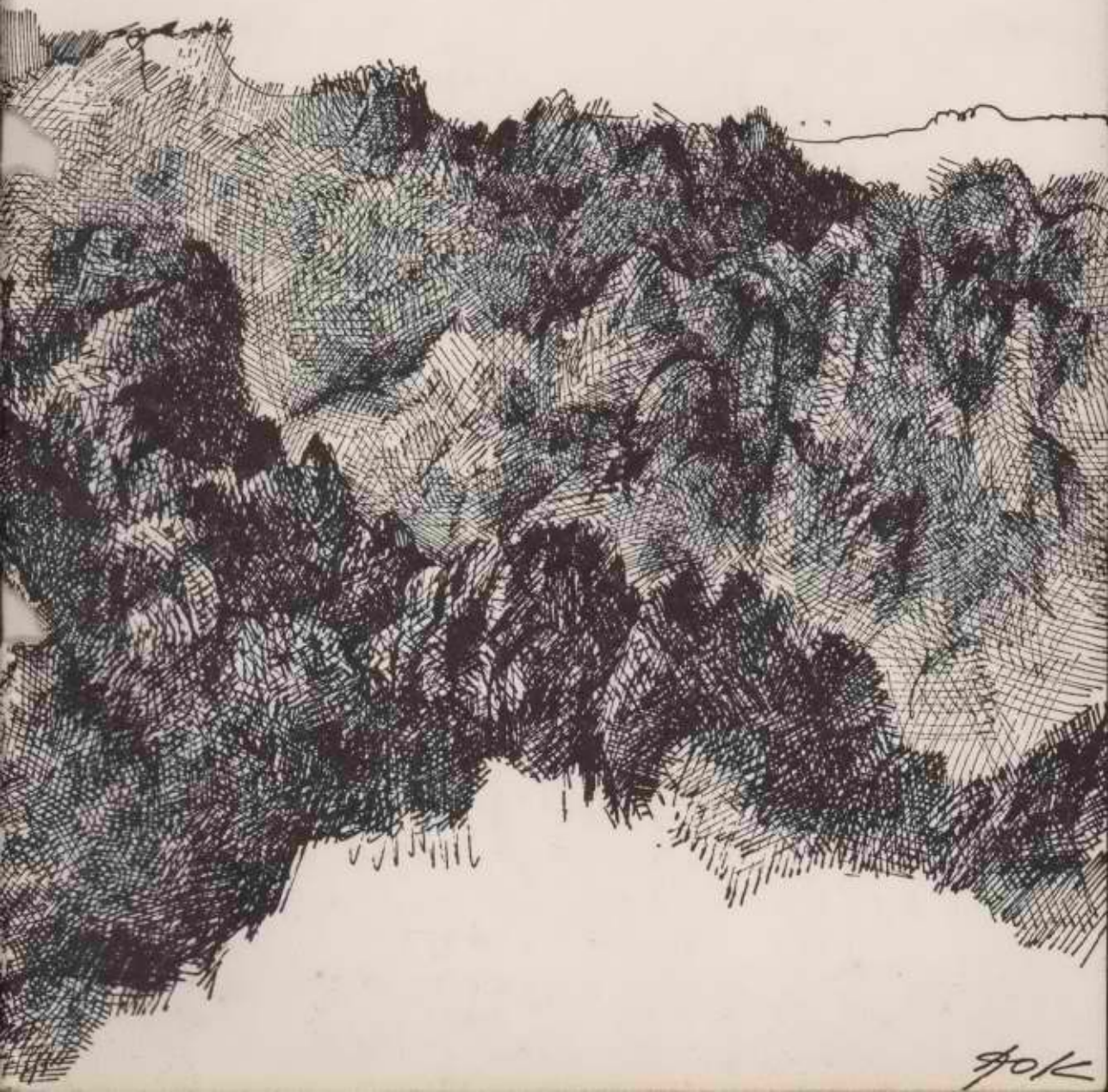
בהמשך טיעונו מצטט החוקר את הדיון שנערך בפרלמנט הבריטי ב-1951 ואשר סוכם בדבריו של בריגדיר מק-לין (ראה לעיל: קו הגבול שנקבע ב-1906).

בפרק המסכם את ספרו קובע בלומפילד בין השאר:

1. כיוון שבידי מצרים הופקדה רק האדמיניסטרציה של חצי האי סיני, אין לה כל זכויות מים טריטוריאליות במפרץ עקבה, כלומר — אין לה כל סמכות למנוע מעבר בתום לב מספינות העוברות למפרץ וממנו דרך מיצרי טיראן.
2. מפרץ עקבה הוא חלק מהמים, בהם שולט העיקרון של חופש השיט.
3. ההסדר המצרי עם סעודיה על החזקתם של האיים טיראן וסנפיר — הפר, למעשה, את העיקרון, לפיו כל מדינה חייבת לאסור, מדיעתה, על טריטוריה שלה לשמש לפעולות המנוגדות לזכויותיהן של מדינות אחרות, ולכן הסדר זה הוא בטל ומבוטל בגלל אי חוקיותו.

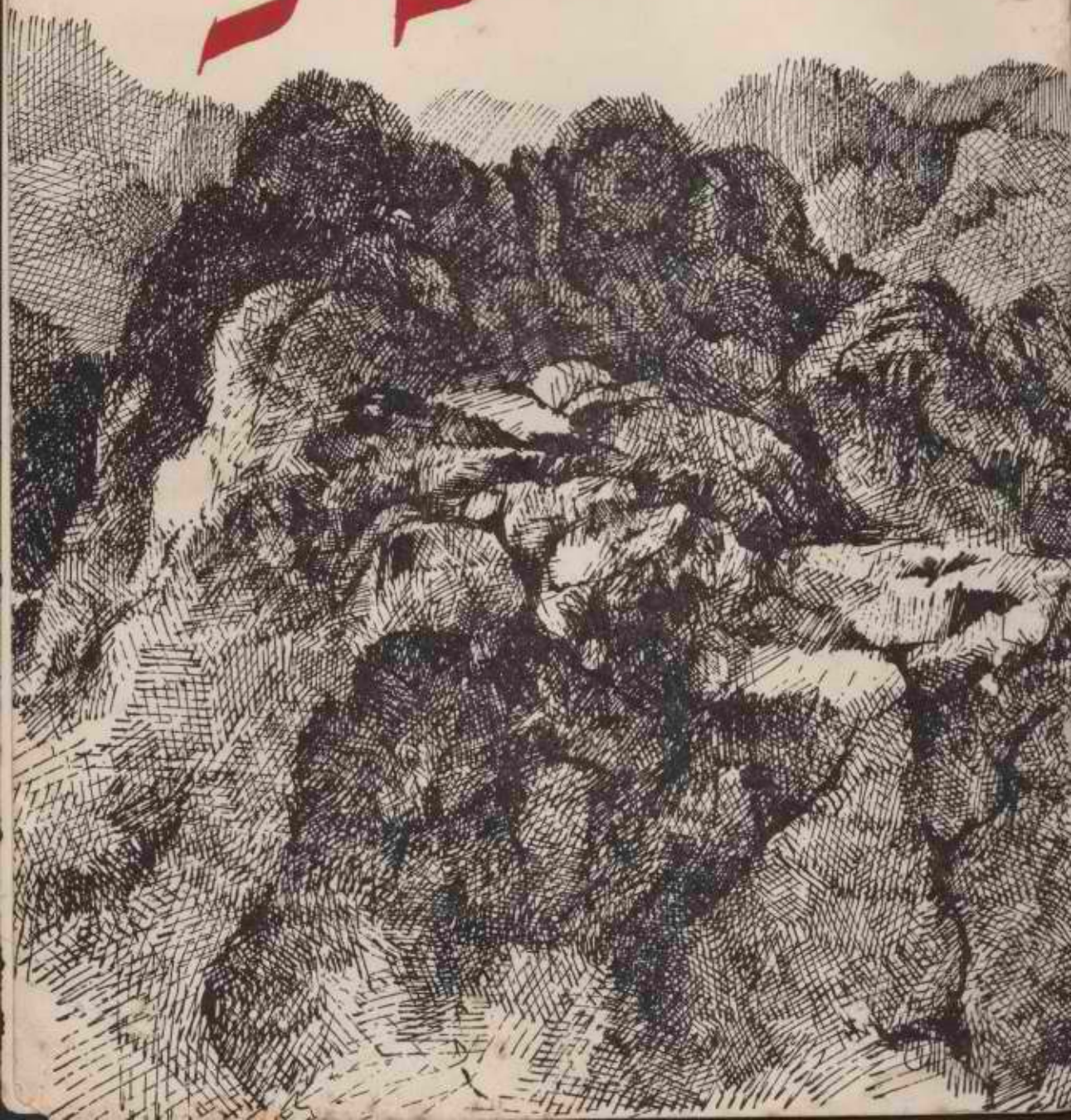
ביבליוגרפיה נבחרת

- ד"ר זאב וילנאי — סיני
ד"ר מנשה הראל — אלה מסעות סיני
זאב מושל — דרום סיני
ד"ר יוסף בן דוד — הבדואים בדרכי סיני
פרופ' י' פראוור — תולדות ממלכת הצלבנים
פרופ' י' ברמון — קו הפסקת האש
ברית התנועה הקיבוצית, המדור לידעת הארץ — פרסומים על סיני (לקט)
החברה להגנת הטבע — פרסומים על סיני, לקט
אטלס כרטא

40/2

דפי ספר

ד פ י ס י נ י

סקירות ותקצירים

בנושאים גיאוגרפיים, היסטוריים ומדיניים

שבט תשל"ה — פברואר 1975

ליקט וערך : מאיר חפץ

מהדורה שנייה

מרכז ההסברה / שרות הפירסומים
נדפס בדפוס קואופרטיבי "אחוה", בע"מ

חצי האי סיני

משתרע בין שני ימים, המהווים נתיבים בין לאומיים, בין הים התיכון המתחבר לאוקיינוס האטלנטי, לבין הים האדום המתחבר לאוקיינוס ההודי.

גודלו של חצי האי מגיע ל-60 אלף קמ"ר, והוא דומה בצורתו למשולש. אורך הצלע המזרחית של המשולש, כמוה כמערבית, כ-400 ק"מ, ואילו הצלע הצפונית, קצרה יותר ואורכה כ-200 ק"מ. רוחבו המירבי של חצי האי בקו אילת-המיתלה-סואץ, הוא כ-230 ק"מ ואילו אורכו מאל-עריש ועד ראש-מוחמד הוא כ-380 ק"מ.

גבולו בצפון — הים התיכון; במזרח — נחל אל-עריש; בדרום מזרח — מפרץ אילת; בדרום — הים האדום; במערב — תעלת סואץ ומפרץ סואץ.

ניתן לחלקו לשלושה אזורים גיאוגרפיים עיקריים: שפלת החוף; הרמה המרכזית; האיזור ההררי של דרום סיני.

אזורים אלה נחלקים לשש יחידות גיאומורפולוגיות מישניות:

1. בצפון סיני — לאורך החוף — איזור חולות נודדים, המתפשטים בין אל-עריש ואבו-עגילה במזרח, ועד לכל אורכה של תעלת סואץ במערב. חולות אלה בצפונו של אזור החוף מובאים משיפכו של הנילוס, ובדרום האיזור הם תוצר הבלייה של אבני החול בחצי האי עצמו.
2. דרומית לשפלת החוף נמצאים הרי הקמרים: ג'בל הילל, ג'בל יעלק וג'בל מע'רה — (בהם קיימים מכתשים ושרידי מכתשים), המהווים המשך להרי הקמרים של הנגב.
3. מעבר להם, דרומה — מישטחי ענק של חמדות בעלות קרום עליון קשה, המכוסים אבנים קטנות.
4. דרומה יותר, הרמות הגירניות של מרכז סיני (ג'בל א-תיה) המשתפלות במתינות צפונה — בכיוון לים, והיוצרות את טבלות "מדבר התועים" עם פסגות ג'בל א-תיה וג'בל עג'מה בגובה 1,620 מ'.
5. בין המצוק של ג'בל א-תיה ברמה המרכזית, הגירנית בעיקרה, ובין סלעי היסוד של דרום סיני, מפרידה רצועת אבני חול אדומות לבנות, המהוות כעין מרזב התחום בין צפונו ודרומו של סיני.
6. דרום סיני בנוי מסלעי יסוד (מתקופת הפריקמבריאון), ומתנשא לגובה של 2,644 מ' (הר סנטה קטרינה). נופו הררי (צבעוני) ומפוצל על-ידי וואדיות עמוקים. בין ההרים הגבוהים: הר סרבל 2,070 מ' וג'בל מוסה 2,285 מ'.

חצי האי סיני נמצא בין קו הרוחב 28° עד 31° מצפון לקו המשווה.

ברוב חלקי העולם בין קו רוחב אלה קיימים מדבריות ואזורים צחיחים — ורוב חלקיו של חצי האי כלולים בהגדרה זו.

האקלים

המשקעים בצפון סיני כ־60 מ"מ, ובדרומו 30–20 מ"מ. בהרים הגבוהים כ־150 מ"מ גשם ולעיתים מזומנות יורדים עליהם שלגים.

נחלים

חצי האי מבותר ע"י נחלי אכזב לרוב.

- בצפון עמקי נחלים רחבים פרושים על שטחים נרחבים.
 - בדרום הנחלים מעמיקים לחדור לתוך הרמה ויוצרים קניונים המגיעים לעומק של מאות מטרים.
 - הנחל העיקרי הוא נחל אל-עריש, שגליל מימיו פרוש על 250 קמ"ר (ראשיתו בא-נחל).
 - וואדי אל-גרף יוצא ממרכז סיני ונופל למפרץ סואץ.
 - בדרום סיני וואדי נאסב, הנופל בשני יובלים (וואדי בדה וואדי בבה) למפרץ אילת.
- שטפונות: עקב אגני הניקוז הענקים (בעיקר, בצפון סיני) באים השטפונות גם לאחר כמות גשמים מעטה — בנחל אל-עריש מגיע לעתים השטפון לרוחב של ק"מ אחד, והוא מעשיר את האקוויפר התת-קרקעי. לאורך שפלת החוף ניתן למצוא מים טובים לשתייה בעומק מטרים ספורים.

צומח וחי

מפת הצומח של האיזור המדברי מושפעת בצורה ברורה מטיב הסלעים ויש לה דמיון רב למפה הגיאולוגית. כך מתפתחות חבורות הצומח בהתאם לבית גידולן. שונים הסוגים הנובטים באזורי החולות, או הגדלים באזורי החמדה, או בשכבות הגיר של הרי הקמטים, או ברמה המרכזית של סיני, אשר ככל שהיא מתנשאת לגובה רב יותר, כן רבים בה הטללים והמשקעים. נוסף לשיחים למיניהם מוצא אתה בסיני את האלה האטלנטית המוגבלת לשטחי מסלע של משקע גירני, ואת אלת הסנצ'ק, הגדלה בין סלעי הגריט האדום והאפור בתחומי הגבהים, בין 900 מ' ל־2,400 מ'.

אחת מחבורות הצמחים המעניינות בסיני היא קבוצת שיחי המנגרובה, הגדלים בתוך מי הים; מאפיינת אותם הפרשת המלח של עליהם ושורשי האוויר שלהם.

בדרך כלל ניתן למצוא בחצי האי:

צומח מדברי מופיע במרבית חלקי סיני ומפורז במדרונות.

הצומח הערבתי מצא את מקומו באיזור המיקמרים של ג'בל הילל וג'בל יעלק, באיזור הרי הע'צמה והתיה, ובאיזור הגריטטים הגבוה של דרום סיני.

הצומח הסודני פרוש לאורך חופו של מפרץ אילת וחלק ממפרץ סואץ עד צפונית לאבו-רודס, וזאת בעיקר בערוצי הוואדיות.

החי במדבר ניהן בכושר הסתגלות לתנאי יובש ולניצול מקורות המים הדלים.

מרבית הזוחלים הם בעלי־תכונות הסתגלות לקליטת נוזלים מהטרף, המשמש למוזנח, וכן אימצו לעצמם דרכי התנהגות, המגינה עליהם ממכות חום, כגון המצאות במחילות במשך היום

ויציאה לטרף בלילה. העופות בחלקם קולטים גם הם נוזלים מחרקים וירק, המהווים את מזונם. היונקים שומרים על הפרשת נוזלים מעטה. הם מצויים ליד מקורות מים או גודדים בין מקור למקור; נמנעים ממכות חום ושומרים לבל יתאדו נוזלי גופם.

דרכים

הדרכים בסיני מילאו תפקידים שונים כדרכי מעבר במשך תקופות ההיסטוריה שונות, בין "הקשת הפוריה" (ארם נהרים, סוריה לבנון, ארץ ישראל) לבין מצרים, ובכלל בין מזרח למערב ובין דרום לצפון, אם לצורכי מסחר או מלחמה ואם לצורכי עלייה לרגל לשם קיום פולחנים דתיים.

דרך ארץ פלישתים

זה השם המקראי של מה שכונה "דרך הים" בפי הרומים. הקמתה של הממלכה המצרית במצרים העליונה והתחתונה הביאה ליצירת קשרי מסחר ומלחמה לאורך דרך זו עם ארצות הקשת הפוריה. דרך הים נקראה בפי המצרים "דרכי חור" (דרך פרעה — דרך המלך — כי פרעה היה התגלמותו של "האל חור" על פני אדמות).

דרך שור

תחילתה של הדרך מאיזור "חומת מצרים" "שור" (חומה) שליד אסמעיליה של היום. חומת הגנה זו מנעה פלישת השוסים מהמדבר ונמשכה מאיזור הביצות צפונית לקנטרה לאורך קו תעלת סואץ של ימינו ועד למפרץ סואץ. הדרך התנהלה לאורך תוואי אספקת המים באיזור הצחיח של חמדת סיני מאסמעיליה של ימינו דרך ביר גפגפה, ביר תמדה, ביר חסנה, קסימה, (קדש ברנע), ומכאן הסתעפה מצד אחד בכיוון צפון-מערב דרך בארותיים, רחובות, חלוצה, לבאר-שבע; ומצד אחר — בכיוון צפון-מזרח בדרך שנקראה במקרא "דרך האתרים", שעברה דרך עין עבדת, עין ירוחם, בקעת באר-שבע, ערד, ובמעלה הר חברון בכיוון לירושלים. היתה זו הדרך העיקרית של מסע הנודדים למצרים.

דרך החוגגים

(דרב אל חג') או דרך המדבר — ים-סוף, או דרך הר שעיר המקראית (כל שם לפי תקופתו) הובילה ממפרץ סואץ דרך אילת להר שעיר (דרך מעבר המיתלה אינחל, ראס אל נקב, עקבה) ובתקופת האיסלם היא היתה הדרך היבשתית למכה ומדינה. באמצעותם הועברה ממצרים מדי שנה שיירת ה"מחמל" (השטיח הקדוש לכיסוי הכעבה במכה).

דרכי רוחב

לאורך החופים במערב, וכן במעברים — כמו וואדי פיראן — ובמעברים ליד ג'בל מוסה.

דרכים לאורך המפרצים

הדרך מפורט סעיד דרך סואץ, אבו-רודס, איטור, שארם — נסללה עוד בתקופה המצרית. דרך אילת גזיבה (נביעות), דהב (דייזבה) שארם — נסללה אחרי מלחמת-ששת-הימים.

וסלילתה נסתיימה ב-1970. אם תיסלל ברבות הימים הדרך מראס אל נקב בכיוון לניצנה ורפיח, ניתן יהיה להקיף את סיני בכבישים סוג א' — סביב סביב!

אוצרות טבע

נוסף לחשיבות ההיסטורית והאסטרטגית של סיני נודעת לו גם חשיבות כלכלית. המבנה הסלעי של חצי האי מכיל בקרבו מרבצים של נפט, מנגן, פחם, פוספטים, גבס ומינרלים.

הנפט

המבנה הגאולוגי של המפרץ הרדוד של סואץ וחופיו מהווים עד עתה את מקור הנפט של סיני.

שדות הנפט מרוכזים לאורך המפרץ, והחשובים שבהם: ראס סודר, ראס מטרמה, עסל, אבו רודס, וואדי פיראן, בלאיס (שדה תת-מימי) ובצד המצרי השדה התת-מימי העשיר באל מורגן ובמוצא המפרץ לים סוף בשדה זיתונא ושדה יולי המצרי.

הפחם

בג'בל מערה אשר בצפון סיני נמצא מכרה פחם, אשר בהפקתו המעשית הוחל זמן מועט לפני מלחמת ששת הימים (ניתן להגיע אליו מצומת כביש לבני-ביר גפגפה). הפחם מצוי בתוך סלעי גיר מתקופת היורה. הוא גועד, כנראה, לשימושו של מפעל פלדה, שתוכנן באיזור כדי לנצל את עפרות הברזל והמנגן באום בוגמה.

המנגן

כמויות גדולות של מנגן וברזל מצויות במכרה אום בוגמה, הנמצא לא הרחק מעיירת הנמל אבו-זנימה. המכרה נמצא בגובה של 700—800 מ' ואילו הובילה דרך בקניון צר ויפה למראה של גרניט אדום (הקניון נסתם לפני כמה שנים על ידי סלעים שנגרפו בשטפון).

המנגן שנמצא בבצר הינו בריכוז של 20% והמינרל העיקרי הנו דו-תחמוצת המנגן. ריכוז הברזל הנו 35% והמינרל העיקרי ההמטיט — תחמוצת הברזל.

הרזרות נאמדו במיליוני טונות — שימושו של המנגן הוא במשולב עם הברזל לתעשיית פלדה.

המכרה נוצל עד למלחמת ששת הימים. חומר הכריה הועבר ברכבל למפעל הפרדה חדיש באבו-זנימה ולאחר מכן הועבר למפעלים לתעשית פלדה במצרים.

נחושת

מכרות נחושת נמצאו במרחבי סיני ובניצולם הוחל כבר בתקופת מצרים הקדומה. המכרות העיקריים נמצאו במרחב אום בוגמה. המינרל הנחושי העיקרי היה הטורקז; הוא בעל צבע תכול-ירוק, ובהרכבו הוא פוספט מימי של נחושת ואלומיניום.

בהיותו בעל סגולות לקמעות באמנותם של הקדמונים וכן לתעשית תכשיטים, הוחל בניצול המכרות כבר באלף השלישי לפני הספירה.
ניצולם של מכרות אלה נפסק מאוחר יותר, בגלל חוסר כדאיות כלכלית.

גבס

בעבר הגיאולוגי השתרע מפרץ סואץ על פני מרחב גדול יותר ועם נסיגת הים נוצרו לגונות ואגמים, אשר בהתאדותם השקיעו מרבצי גבס המצויים לאורך המפרץ בעיקר צפונית לג'בל חמם פרעון.

פוספטים

שדות הפוספטים העיקריים שנמצאו עד עתה, מרוכזים בעיקר בצפון סיני בבקעות שבין ג'בל הילל, ילק, עריף אל נאקה וכו' (סביב ביר חסנה).

מעיינות גופרית חמים

לרגלי ג'בל חמם פרעון, הנמצא כ-50 ק"מ דרומית לראס סודר, נמצאים סמוך לים מעיינות גפרית חמים הנקראים "מרחצאות פרעה".

המעיינות נובעים בטמפרטורה של 70° צלסיוס, טעמם מר והם בעלי ריח גופריתי. כמות המלחים שבהם מגיע ל-17,000 מג' לליטר (מזה 8,000 מג' כלור), וסגולתם בריפוי מחלות שגרון.

חמאם סידנא מוסא — "מרחץ אדוננו משה".

מעין חם 32° , מצפון לא-טור. המים מדיפים ריח גפרית ונאגרים בבריכה בנויה בבנין בתחומי הגנים השייכים למנזר סנטה קטרינה.

"מרחץ משה" ו"מרחצאות פרעה" הם שניים משורת מעיינות הפורצים לאורך מפרץ סואץ ושקע הירדן, וזרועות השבר הסורי אפריקני.

חולות שחורים

חולות חוף שחורים מצויים באיזור עזה אל-עריש (וכן בשפך הדלתה של הנילוס). צבעם השחור נובע מריכוז מינרלים של ברזל, טיטן, כרום ומינרלים אחרים. מקורם בסלעי הגרניט הנמצאים במרכז סיני ובדרומו והם הובאו למקומם על ידי שפכי הנחלים. חולות שחורים מעין אלה מכילים לרוב מינרלים רדיואקטיביים של אורניום.

דיג

ימת ברדוויל היא לגונה שנוצרה על ידי סחף יבשתי ופעילות ימית שהביאה עימה חולות מורועות הנילוס. כך נתהוותה הקשת הסוגרת על הלגונה, אורכה 80 ק"מ, חלקה המערבי צר ורדוד, המזרחי — רחבו מגיע ל-20 ק"מ. עומק המים אינו עולה על 3 מטר, ומליחותם בקרבת פתחיהם 40% מליחות ובחלקים הפנימיים הוא מגיע ל-70%.

הודות לצמחיה העשירה, המכסה את קרקעית הלגונה והמספקת זבלים טבעיים ואוורורה של הימה על ידי מערכת זרמים בינה ולבין הים דרך פתחי השרטון — קיימת בימה דגה עשירה.

באמצעות דיג מבוקר ובשיטות העשרה, וכן הקפדה על שמירת הפתחים בקשת החולית המקיפה את הלגונה, ניתן לפתח את הענף אף לצורכי יצוא.

דיג בחופי מפרץ אילת ומפרץ סואץ

מפריצי אילת וסואץ עשירים בדגי מאכל וסרטנים. הבדואים היושבים לחופי המפרצים מבססים חלק מכלכלתם על תוצרת הים. בעיקר עוסקים בדיג אנשי שבט אל מזינה. תחום הדיג הרשמי שלהם נע מואסט עד גאבק. שלל הדגה נצרך על ידי בני השבט עצמם. בחלקו, בעיקר דגים מיובשים, משווק במרוכז באמצעות השייחים.

תעלת סואץ

נחפרה לראשונה כ־2,000 שנה לפנה"ס (בימי השושלת ה־12) ופעלה כמה מאות שנים; פעולתה חודשה בימי פרעה נכה בסוף המאה השביעית לפנה"ס; בימי השליטים הפרסיים הוכשרה שוב לשייט. על כך מספר הרודוטוס:

"הוא (פרעה נכה) היה הראשון אשר החל בחפירת התעלה המוליכה אל הים האדום ואשר דריוש הפרסי גמר אחרי כן את חפירתה. ארכה נסיעה של ארבעה ימים וחפורה ברוחב אשר שתי ספינות תעבורנה יחד בהתנוען בעזרת משוטיהן. המים באים אליה מתוך הנילוס והם זורמים לתוכה מהעיר "פי־בסת" ומוצאם אל הים האדום. ... בימי המלך נכה מהמצרים החופרים אותו מתו שנים עשר רבוא".

בתקופה ההלניסטית במאה השלישית לפנה"ס (בימי בית תלמי) שונה תוואי התעלה.

התעלה הקדומה קשרה את ים סוף עם הזרוע המזרחית של הנילוס (זרוע פלוסיון שאינה קיימת כיום). התעלה נסתמה וחודשה שוב בימי הקיסר טריאנוס. לאחריו — לא היתה בשימוש עד לכיבוש המוסלמי. לאחר הכיבוש — נוקתה ופעלה 135 שנה (641 עד 776) עד היסתמה שוב.

רעיון מחודש לחפירת התעלה התעורר בראשית המאה ה־19 עם התגברות המסחר עם הודו והמזרח הרחוק. היתה תחרות בין אנגליה וצרפת לתכנונה וחפירתה, אך המהנדס הצרפתי פרדיננד דה לספס זכה בזכיון. חפירת התעלה ערכה עשר שנים מ־1859 ועד 1869; מספר הפועלים שהועסק בחפירה היה 25 אלף ו־1,600 גמלים סיפקו להם מים. להקמתה קדמה חפירת תעלה מהנילוס לאגם תמסה, לסואץ ולפורט סעיד. הוצאו 75 מיליון מטר מעוקב עפר וסלעים. ההוצאות הגיעו ל־18 מיליון ליש"ט.

אורכה — 162.5 ק"מ + 11 ק"מ תעלות גישה. רוחבה המקורי הגיע בין 60 ל־90 מ', העומק 8 מ' (מאז התרחבה והועמקה פעמים רבות).

התעלה מקצרת הדרך מאירופה לדרום מזרח אסיה ב־4,800 ק"מ.

התכנון המצרי לתעלה:

העמקה עד 14.70 מ', הרחבה עד 250 מ' (מקודם 125 מ') כדי לאפשר מעבר אניות בנות 60 אלף טון.

נתונים נוספים

לגונת מנזלה 45 ק"מ.

אגם תמסח 16 ק"מ אורך, 10 ק"מ רוחב.

האגם המר הגדול 17 ק"מ אורך, 9 ק"מ רוחב.

פרטים על ישובים באיזור התעלה לפני מלחמת ששת הימים

פורט סעיר 250,000 תושבים. נבנתה בעת חפירת התעלה הצפונית — על שפכי העפר שכיסה את הביצות.

פורט פואד הוקמה מול פורט סעיר על שטח ביצות מיובשות.

קנטרה עיר מצרית שנחלקה לשניים — משני צידי התעלה (פרוש השם קשת או גשר קשתות). בקנטרה עברו הכביש ומסילת הברזל אל סיני וא"י. בעת מלחמת העולם הראשונה היתה בסיס עיקרי לצבאות הבריטיים לקראת מסע כבוש א"י מידי התורכים.

אסמעיליה מצפון לאגם תמסח, 115,000 תושבים.

סואץ 200,000 תושבים. עיר שהיתה קיימת לפני חפירת התעלה. בנויה ממערב לתעלה ושימשה בעבר כתחנת מוצא בדרך להודו.

פורט תאופיק מול סואץ — בנויה על אי מלאכותי.

התעלה מקצרת את הדרך מאנגליה להודו בכ-7,000 ק"מ; מאנגליה לסינגפור בכ-5,000 ק"מ; ממרסי לגיבוטי 5,500 ק"מ דרך התעלה — לעומת 20,000 ק"מ מסביב לאפריקה. בין גמלי ברה"מ בים השחור לבין הודו והמזרח הרחוק הקיצור הוא בכ-13,000 ק"מ.

ב-1965 עברו בתעלה 20,000 אניות בעלות נפח כולל של 247 מיליון טון. 70% מהמטען היה נפט. הכנסות מצרים מדמי המעבר אותה שנה היו כ-150 מיליון דולר.

תוך מלחמת ששת הימים נסתמה תעלת סואץ ומספר אוניות נלכדו באגמיה ולאורכה. היא הושבתה ונסתמה לאט לאט על ידי החולות. לאחר מלחמת יום כיפור נוקתה והוכשרה לשייט מחדש. בעקבות תוכניות לפתוח את תעלת סואץ מתכננת ממשלת מצרים להחזיר את מיליון תושבי הערים שניטשו.

ים סוף

ים סוף הגו שלוחה צפונית של האוקיינוס ההודי ומחובר אליו על-ידי באבי אל-מאנדב שליד מפרץ עדן.

הוא משתרע לאורך 2,000 ק"מ, ורוחבו ומירבי — 350 ק"מ.

המפרצים

מפרץ סואץ — אורכו כ-300 ק"מ, רוחבו המירבי כ-40 ק"מ (מול חופי סיני 25—15 ק"מ) ועומקה המקסימלי של קרקעיתו — 200 מ'.

מפרץ אילת — אורכו ממיצרי טיראן 180 ק"מ (אורך החוף מראס מוחמד — 220 ק"מ), רוחבו 20—30 ק"מ, עומקו 1,200 מ'.

חום המים בשני המפרצים: 20° בפברואר, 27° באוגוסט. ממוצע שנתי 25°.

איים

שדואן הוא הגדול בין איי מפרץ סואץ, וטיראן — הגדול באיי מפרץ אילת. האי טיראן הוא המערבי בין שישה איים גדולים (ביניהם האי סנפיר שגודלו $8,8 \times 6,3$ ק"מ ושטחו 24 קמ"ר). אורכו 11.2 ק"מ, רוחבו 12.1 ק"מ ובגלל מפרציו מגיע שטחו רק ל-59 קמ"ר. שיאו מזדקר לגובה 500 מ' מפני הים. אינו מיושב ואין בו מים. עד 1941 היה שייך לסעודיה, ולאחר מכן הועבר למצרים.

בין קבוצת איי טיראן קיימים שישה מעברים. העביר שבהם הוא בין חצי האי סיני והאי טיראן. המרחק בין האי לראס נצרני — 7 ק"מ. רוחב המיצר בין שונות האלמוגים — 4 ק"מ. הרוחב העביר לספינות — 1,2 ק"מ; עומק המים במיצר 250 מ'.

הגבול בסיני

לפי הרודוטוס היה הגבול המצרי במאה החמישית לפנה"ס ממערב לביצה הסורבונית (לא רחוק מרומני). ממזרח ישבו נבטים בחסות הפרסים (לאחר מסע כוסרו).

בתקופה ההלניסטית הגבול בין א"י ומצרים היה פלוסיום (צפונית מזרחית מקנטרה). הדבר מוזכר ע"י ההיסטוריונים של התקופה — סטראבון ופליניוס.

בזמן הכיבוש הרומי שליט נציב סוריה על "אוסטריקני" שבקרבת פלוסיום ועד לגבול סואץ של ימינו.

בתקופה הביזנטית נכלל חצי סיני בתחום פלסטינה, והאפיסקופוס של מינור פיראן היה כפוף לאפיסקופוס של קיסריה שהיתה בירת ארץ ישראל בתקופה זו. החלוקה הכנסייתית חפפה את החלוקה האדמיניסטרטיבית הרומית.

בתקופה הערבית הקדומה נמשכה תלותו של חצי האי סיני ב"פלסטינה" וזאת לפי כתבים מהמאה ה-8—9 הספירה, שתגלו במנזר סנטה קטרינה ומסופר בהם על תשלומי מיסים למושל פלסטינה, פעולה שנעשתה מדי שנה תוך הליכה למטרה זו דרך אילת, יטבתה ומשם לרמלה.

חילופי השלטון ע"י הכליפים השונים העבירו מפעם לפעם את השליטה על הדרכים הראשיות בסיני לידי שליט אחר אשר מרכז שליטתו היה בקהיר, דמשק או בגדד.

בתקופה הערבית עד לכיבוש העות'מני

במידה רבה היווה חצי האי המשך למצבו בכל התקופות כאזור מעבר בין סוריה, ארץ ישראל ומצרים. הדבר התבטא במסעי המלחמה הצלבניים, במכות הגנד לפולשים המונגולים ובהקמתה של הממלכה הממלוכית, אשר מרכזה היה במצרים ושליטתה עד למחוזות הדרומיים בטורקיה של ימינו.

הכיבוש העות'מני

ב-1516/17 השתלטו העות'מניים על האיזור והחזיקו בו עד 1882, תקופת הכיבוש הבריטי במצרים וסיני (מחוץ לפרק זמן קצר בתקופת מסע נפוליאון ב-1779). ב-1805 השתלט מוחמד עלי על מצרים ואיים בשנות השלושים של המאה ה-19 על שלמות האימפריה העות'מנית.

מעצמות המערב שחררו להתעצמותו של מוחמד עלי סייעו בידי הסולטן הטורקי לסלקו מארץ-ישראל, אך הביאו יחד עם זאת את הסולטן להכרתו בשושלת מוחמד עלי ובשלטונו על מצרים — שלטון עצמאי, הכפוף לסולטן הטורקי ישירות.

הגבול שנקבע היה הקו בין אל עריש לסואץ שהצמיד ע"י כך את המשולש הצפוני לגבולה של מצרים, ואת יתר חלקיה של סיני לסנג'ק הירושלמי ולוילאית של חג'אז.

פירמן זה של הסולטן חודש ב־1892 תוך מתן זכות להקים תחנת משמר מצרית בקרבת מפרץ אילת להבטחת שיירת "המחמל" (המרבד הקדוש) היוצאת מדי שנה למכה.

הבריטים השתלטו על מצרים ב־1882, ניצלו עובדה זו וחתרו לקביעת הגבול בקו על-עריש עקבה, דבר שהתגשם בתוואי טוב יותר. נוכח סלילת מסילת הברזל החג'אזית ב־1905 וההתבצרות הטורקית בעקבה, החליטה בריטניה להבטיח את בטחונה של תעלת סואץ, ובכוחן של ספינות מלחמה בריטיות, ששוגרו למפרץ אילת ולאורך חופי ארץ ישראל, נקבע ב־1906 הגבול בקו בין רפיח לטבה (דרומית לאילת). גבול זה הותיר את מקורות המים והדרך המדברית הטובה בתחום השליטה הבריטית.

קביעת הגבול בסיני בין ארץ ישראל ומצרים ב־1906 ועובדת כיבושה מחדש מידי הטורקים ב־1917, העמידו את הגבול המדיני בזהות מסוימת למצבו בראשית התקופה העות'מנית באמצע המאה ה־16, כשגם ארץ ישראל וגם מצרים היו בתחום שלטון מעצמה אחת, והאזור מחולק למחוזות שונים, והגבול ביניהם נקבע ע"י השלטון המרכזי בהתאם לצרכיו ונוחיותו המדינית.

מצב עובדתי זה הותיר את סיני בשליטה בריטית עד פינוי איזור התעלה על ידם ב־1951 (וואת למרות העובדה שהשלטון האדמיניסטרטיבי על סיני נמסר למצרים ב־1922).

לפני פינוי התעלה שקלו הבריטים את האפשרות לפנות את צבאם לסיני. שכן מבחינה מדינית ומשפטית לא נכלל תחומו של חצי האי בגבול מצרים. אולם בלעדי ארץ-ישראל כעורף אסטרטגי, וכן מחמת העדר דרכי תחבורה וערי נמל, ונוסף לכך בשל יחסו העוין של העולם הערבי כלפיהם, ובגלל מציאותו של צבא מצרי ברצועת עזה ובמרחבי סיני — החליטה בריטניה לוותר על אפשרות זו.

גבולות הפסקת האש בסיני

1. גבול ימי — בים התיכון כ־200 ק"מ. נחלק לשניים: קטע מזרחי לאורך רצועת עזה ואל-עריש — הדומה לחוף הישראלי. קטע מערבי שעיקרו סבחת ברדוויל — לגונה רדודה ועשירת דגה. ממערב לה שרטון החול של טינה שקצהו המזרחי הווה את קו הפסקת האש (לפני מלחמת יום הכפור).
2. מפרץ סואץ — אורכו 300 ק"מ, צורתו קערית ועומקו אינו עולה על 200 מ'. החופים על שתי גדותיו מישוריים ונוחים לתחבורה, ובסביבתם אוצרות טבע, כגון: נפט, מנגן, פוספטים וגבס. רוחב המפרץ 25—50 ק"מ. בצדו המערבי (המצרי) החלו בפיתוח חופי רחצה, ודרכים לאורך החופים למפרצים השונים, להרי הגרניט ולנופיהם.

3. מפרץ אילת — אורך חופיו כ־220 ק"מ (עד ראס מוחמד), והוא חלק מהשבר הסורי-אפריקאי. גדותיו יורדות בתלילות לתוך המפרץ שעומקו מגיע עד 1,200 מטר ויותר. בגלל תלילות זו לא נוצר מישור חוף רצוף ורק במוצא הנחלים נוצרו דלתות. מסיבה זו, לא היתה קיימת עד ימינו דרך לאורך החוף, וכן משולל החוף מפרצים ראויים לשמם עד לשארם א־שיך.

המרחק בין חופי סיני וחופי חצי האי ערב נע בין 15 ל־25 ק"מ.

דרכי התחבורה מעקבה: לעמן (רבת עמון) 400 ק"מ כביש, ומסילת ברזל המסתיימת 90 ק"מ מעקבה.

בקטע החוף של ארץ מדין, שאורכו 150 ק"מ, אין קשר לאורך החוף בין חקל ומקנא. הדרך ביניהן עוברת בנתיב פנימי בגובה של 1000 מ'. היא שמשה כדרך החג' למכה. (במקנא — התקיים ישוב יהודי, שנים רבות לאחר הכיבוש הערבי — מוחמד כרת אתם ברית שלום). בקצה הדרומי מתקרבים החופים למרחק 11 ק"מ זה מזה.

בעקבות הסכמי הפרדת הכוחות לאחר מלחמת יום הכיפורים עובר הגבול בקו מרוחק כ־10 ק"מ מזרחית מן התעלה. קיימים — אזור שליטה מצרי "במזרח התעלה", בתווך אזור חץ של האו"ם — ושטח ישראלי.

תולדות האיוור

ברצועת החוף הצפונית של סיני, בה נמצאו מים, ואשר לאורכה עבר נתיב בינלאומי בין מצרים וארם נהריים — שאובטח על־ידי מצודות וחילות מצב — נתקיים ישוב של קבע במספר מקומות.

רוב שטחה של סיני נותר ריק מיושבי קבע, ונשאר בשליטתם של הנוודים בלבד, אשר נדדו ממקור מים אחד למשנהו.

האדם בסיני

הימצאותו של האדם בסיני היתה קשורה ליוזמת השליטים שנוקקו לטיפול ושמירה על דרכי תחבורה חשובות, וכן לצורך כריית מחצבים, ועליות לרגל למטרות פולחן.

אבני יד שנוצרו בידי אדם לפני 35,000 עד 18,000 שנה (הפלאוליט) עדים להמצאו במרחביה, לפחות באזור בו נמצאו עד עתה (סרביט אל חאדם, וואדי פיראן וסביבות וואדי בעבע). מתקופת האבן החדשה (הנאוליט) נתגלו שרידים כבר ב־1906. היו אלה מבנים מעוגלים ובהם שרידי אפר, להבים, ראשי חץ וכל זאת ללא שרידי קרמיקה — וזהו התקופה הטרומ קרמית 8,000—5,000 לפנה"ס.

לאחר מלחמת ששת הימים, נמצאו בסקר שנערך בסיני אבנים נוספות והוכח הדמיון בין כלי הצור המקומיים ובין אלה שנוצרו אותה תקופה בארץ ישראל. לתקופה זו (או יתכן לתקופה הכלקוליטית) משתייכים, כנראה, מבני הקבורה המסתוריים שנתגלו בדרום סיני והנקראים בפי הבדווים נוואמיס. אלה הם בניינים עגולים בקוטר 4 מטר, שגובה קירותיהם 2.5 מטר והם בעלי כניסה אחת, ומקור־גג. מרחוק נראים מבנים אלה ככפר עזוב, ומחוץ לשלדים ומנחות קבורה לא נמצא בהם כל שריד קרמי.

ברחבי סיני פזורים שרידי ישובים וכן רוגמי קבורה (טומולי) מהתקופה הכלקוליתית (האלף הרביעי לפנה"ס). פרנסתם היתה קשורה עם פיתוח המחצב החדש שיצר את כלי הברונזה של תקופתם (פעילות זו נמשכה גם בתקופת הברזל).

שליטתם של המצרים הקדמונים חלה על רצועת החוף הצפונית של סיני, ושורת ישובים ומצודות מתקופה זו מוזכרים הן במקורות המצרים והן במקרא. לדרום מערבה ולדרומה של סיני נשלחו על ידם משלחות לכריית אבן הטורקוז והנחושת, ובשלב ראשון היו אלה מבצעים צבאיים ממדרגה ראשונה, אשר השאירו אחריהם בקרבת המכרות מחנות מבוצרים וכתובות המעידות על התגשויות עם אוכלוסיית הנוודים באיזור (כדוגמת וואדי מערה בו נמצא מחנה מבוצר בראש גבעה וכתובות אשר תוכנן דומה; בציור דמותו של פרעה, המכה דמות כורעת. בכתובת המלווה את הציור, ניתן שם המלך ותארי. הכתובת המזכירה את סנופרו מהשושלת הרביעית אומרת: "מלך מצרים העליונה והתחתונה, שתי אלות "אדון הצדק", הורוס של זהב "סנופרו". סנופרו האל הגדול, לו החיים, אושר, בריאות ושלטון לנצח. מכניע הארצות הזרות").

באזור וואדי בעבע (הנמצא דרומית לדרך שעלתה בעבר לאום בוגמה) נמצא על ידי ד"ר בנו רוטנברג מרכז גדול לכריית טורקוז וכתובת מצרית של פרעה סמורע, מהשושלת החמישית של מלכי מצרים (הממלכה הקדומה), המקודשת לאל המצרי "תות, אדון האימה המשמיד את אסיה".

בימי הממלכה התיכונה והמאוחדת חל איוון בהתייחסות לאוכלוסיה המקומית המשתפת פעולה ומתווה כוח עזר להספקת מים ומזון לעובדי המכרות על ידי שיירות גמלים.

הכתובות של תקופה זו מספרות על משלחת הכרייה, קשייה והצלחותיה, ונותנות כבוד למלך ולאלת הטורקוז תתחור (אשר דמותה כדמות הפרה). פירוש השם: אמו של חור (הורוס). הדוגמא היפה מתקופה זו הוא המקדש המצרי בסרביט אל חדם ובמקביל לו — מקדש האלה תתחור בעמודי שלמה ליד מכרות תמנע.

התקופה הבנענית פלישתית הותירה לנו בצפון סיני: מצד אחד — את מקום הפולחן הכנעני בהר קסיוס (ראס ברו), שעל הקשת החולית המקיפה את ימת ברדוויל (זוהה כ"בעל צפון" — מקום פולחן של יורדי ים פיניקים שהעבירו לכאן את פולחן "בעל צפון", שהיה נהוג בג'בל עגרא שבחוף סוריה הצפונית; לאחר מכן בתקופה ההלניסטית והרומית נודע כמקום פולחנו של זאוס קסיוס); ומצד אחר — הסיפור המפורסם על מסע המלחמה הפלישתית לאורך חוף סיני ומלחמתם העקשת של הפלשתים בדלתה של מצרים — עד שהוכרעו וישובו בשפלת החוף הדרומית של ארץ-ישראל.

בתקופה ההלניסטית רומית: שורה של תלים מרפיה ומערבה בכיוון אל עריש (היא רינוקורורה — עיר כרותי האף) של התקופה ההלניסטית והמשכנה בהר קסיוס והעיר פלוסיום הנמצאת צפונית מזרחית לקנטרה.

שרידים מהתקופה הנכסית-רומית נמצאו בדרום סיני בעיקר בעיר פיראן שבוודי פיראן וכן ציורי סלע וכתובות נבטיות מן המאה השנייה לספירה הנוצרית (לאחר חורבן הממלכה הנבטית ב-106 לספירה).

התקופה הביזנטית ביטויה בסיני, בעיקר סביב תנועת הנזירות והמבנים הקשורים בה: מנזרים, קפלות במרומי ההרים, מערות התבודדות וחוות. אוכלוסיית הנוודים המועברת לנצרות, משרתת את תנועת הנזירות והעליות לרגל.

התקופה הערבית הקדומה. כיבושו של סיני במאה השביעית ע"י המוסלמים מביא את שבטי הבדווים לכנפי האיסלם. בטחון המגורים מוטל בספק, וחלה פעולת התבצרות בפני עוינותם של נושאי הדת החדשה.

נבנים מסגדים וקברי שיחים לחיזוק האמונה והשליטה במרחב העצום, ולאורך דרכי העלייה לרגל.

במרחבי סיני אנו מוצאים גם מקומות תפילה דמויי מסגד, מעשה הבדווים, המסומנים באבני גוויל — קווי קירות מדומים כמסגרת מסגד, ולוחות אבן כמגרעת הפונה דרומה (המיחרב).

בתקופה זו נתונים היו הנזירים לחסדי השליטים, ונבצר מהם להמשיך ולחיות במפוזר. לאט לאט הופך, איפוא, המינור של סנטה קטרינה כמקום ריכוזם הבטוח בצל גולגולות מתייהם וספריית כתבי היד העתיקה והעשירה מן היחידות בעולם.

בצפונה של סיני, שלוש דרכים ממשיכות גם בתקופה זו לשרת את לקוחותיהם אם לשלום ואם למלחמה: דרך הים, דרך שור ודרך החוגגים.

בתקופה הצלבנית לא היה בכוחם של הצלבנים להשתלט על מצרים (ראה פרק מסעי המלחמה) וכרגיל שימש להם מדבר סיני ודרכיו המסורתיות למטרותיהן המלחמתיות. לאחר כשלונם ובתקופות הביניים בין המלחמות הם השתדלו לשמור על סיני כאזור הפקר בין ממלכת הצלבנים ובין מצרים. זאת עשו על-ידי ביצור אזור עזה עד "דרום" (היא דיר אל בלח) מצד אחד ו"ג'זירת פרעון" (אי האלמוגים) ואילת מצד שני.

מדיניותם זו הצליחה עד לתקופתו של צלאח-א-דין, אשר קיצר דרכים עקיפות, תקף וכבש את נקודות המפתח והשתלט על הדרכים הראשיות בסיני, וכך שלט על האיזור כולו.

התקופה הממלוכית — שליטתם של הממלוכים על מצרים וסוריה רבתי (כולל א"י ועבר הירדן) חייבה אותם לשמור על חצי האי סיני ודרכיו כגשר יבשתי.

באזור המרכזי של סיני ואזור הנגב שלטו הבדווים ללא התערבותו של השלטון המרכזי — כל עוד לא פגעו בדרכי התחבורה.

התקופה העות'מאנית — גם תקופה זו נשקפת לאור מאבקים של מושלי מחוזות על תחומי שליטתם. הדבר התבטא לגבי סיני בעיקר בקביעת הגבול בין שלטונות א"י לשלטונות המצרים.

תעודה משנת 1577 מספרת על אל עריש כעיר השייכת לתחום א"י (שהיתה חלק מפלך דמשק) וכתחנה ראשונה של הדואר הממלכתי לדמשק. תחנה ראשונה בתחום אחריותו של המלך המצרי היתה קטיה. לגבי השליטה באזור המרכזי של סיני דמה המצב לתקופה הממלוכית: כינת: הקפדה על שמירת דרכי העלייה לרגל והטלת האחריות על כל שבט שבתחומו עברה דרך זו.

עד אמצע המאה ה-19, נתחלפו השליטים למשך תקופות קצרות: נפוליאון ב-1799, ומוחמד עלי בין השנים 1830—1840. במאבק הממשי על השליטה בסיני בשלהי המאה ה-19 ובראשית המאה ה-20 מעורבת באורח ישיר בריטניה הגדולה. ההתנגשות הראשונה הרצינית, תחילתה ב-1906, והאחרונה בהתקדמות הטורקית — גרמנית ב-1915 לכיבוש תעלת סואץ, עד כיבושו המוחלט של חצי האי סיני ע"י הבריטים ב-1917 (ראה הפרק — הגבול בסיני). מאז ועד פינוי הכוחות הבריטים ממצרים ב-1951 נשאר חצי האי סיני בתחום השפעתה של בריטניה, למרות העברת האחריות המינהלית למצרים ב-1922.

אוכלוסיה, התיישבות ופיתוח

עם כיבושו של חצי האי סיני ביוני 1967 מנתה אוכלוסיתו כ-40 אלף בדווים וכ-40 אלף תושבים בעיירות אל עריש וא-טור.

מרבית תושביה המצריים של אל-עריש עברו למצרים ונשארו בה כ-30 אלף תושבים מקומיים. כל תושבי "אבו זנימה" ו"א-טור" עברו בימי המלחמה ומיד אחריה גם הם למצרים והעיירות נשארו נטושות (באבו זנימה היה המפעל הגדול לעיבוד המנגן).

שונה היה קיום האוכלוסיה בתקופה שלפני המלחמה ולאחריה, ושונים דרכי הפיתוח. עיסוקם של הבדווים בסיני, הוא בהתאם לאיזור בו הם שוכנים. בקרבת הים — דייג, גמלים וגידול תמרים, באזורים הפנימיים הקרובים למקורות מים — צאן, גמלים, גידול תמרים, ירקות והברחות. כמו כן עיסוקים הקשורים בעבודות כריה (המנגן), הפקת נפט, מתן שירותים למחנות הצבא המצרי, טיפול שוטף בדרכים וכד'. אוכלוסית הערים עסקה במסחר, שירותים, מלאכה. חלק גדול מן העיסוקים הנ"ל נשאר גם כיום. בחלקם התחסלו, כגון: כריית המנגן והברחות; בחלקם שונה אופיים (שירותים לצורכי תיירות). נשתנה, כמובן, גם הטיפול באוכלוסיה, מבחינת הדאגה לבריאות, תעסוקה, לימוד מקצוע והקמת בתי-ספר.

בנושא הפיתוח — ראשיתו עוד בתקופת השלטון הבריטי כאשר מיגזר ג'רוויס ששימש כמושל סיני, ניסה לנצל את שטפונות נחל אל-עריש ובנה את סכר רואפה (לא הרחק מאבו עגילה) לצורכי אגירת מי השטפונות. סכר זה נסתם תוך זמן קצר ע"י סחף וחדל למלא את יעודו. נסיונות נוספים שנעשו על ידו בעין-קודראת (קדש ברנע) — עלו יפה והבדווים באיזור קודראת וקסימה למדו לעבד גידולי קרקע.

סכר נוסף נבנה באזור א-טור, בו נמצא שטח אדמה חקלאי גדול למדי, אך גם הוא נסתם ונסחף ע"י אחד השטפונות.

באזור אגם ברדוויל נערכו נסיונות לפיתוח דייג ע"י פתיחת תעלות בין הים והאגם (להקטנת המליחות — ולצורכי הטלה), דבר שהביא לתפוקה של 1,500 טון דגים לשנה.

לפני מלחמת ששת הימים עמד בשלבי סיום מפעל התיישבות נסיוני בין איסמעליה והאגם המר הגדול. המים הועברו למקום בצינורות מאיזור הנילוס.

הפעולות בהווה

בקרב הבדווים — בעיקר פיתוח מקורות המים ואמצעי שאיבה, השלמות במקצועות הדרושים בסיני (תחזוקה, שרותים, נפט), פיקוח תברואתי, עזרה רפואית ואספקת מצרכי יסוד חינם.

באל-עריש: השתלבות במקצועות בנייה, מכניקה ומלאכה, בניית שיכונים למפוני מחנות פליטים ועבודות שרותים.

פעולות ע"י מתיישבים יהודים

בצפון סיני — התנחלות בפיתחת רפיח תוך ניצול האדמות החוליות לגידולים חקלאיים ליצוא. הישובים הקיימים: דקלה, נח"ל סיני ונח"ל ים (נוסף להאחזויות הנח"ל ברצועת עזה: נח"ל בצרים, נח"ל דרום ונח"ל מורג). נתיב העשרה, מרכז אבשלום (ימית) סוכות משורה.

ישובים בשלבי בניה: אחימר, אשל, אוגדה והמרכז האזורי "יד-און". המגבלה לתוספת ישובים קשורה בבעיות המים, הפתרון — תוספת צנור לקו המים הארצי (מבצע העלול להמשך שנים) וכן פתרונות במסגרת אזורית וכן ע"י מעבר לגידול בבתי צמיחה (חממות).

במסגרת תכנון כולל: פיתוח רצועת החוף מרפיח עד אל-עריש (50 ק"מ) כאזור תיירות שינצל את החופים החוליים וחורשות תמרים מצילות. עיקר פתוחו וחשיבותו — לתיירות מקומית וים-תיכונית (בטווח הרחוק).

אבו-רודס — שדות נפט — חלקם יבשתיים וחלקם ימיים הגיעו לתפוקה של 5.5 מיליון טון לשנה. במקום, אכסניה ותחנת דלק.

בא-טור ששימשה בתקופה מצרית בעיקר את עולי הרגל למכה, קיימת תחנה בסיונית לגידולים חקלאיים.

אופירה — "בירת" הישוב הישראלי במרחב שלמה והמרכז לכל הפעילות הישראלית באזור. אזור תיירות מובהק עם נופים תת מימיים וקניונים הרריים מרהיבים, מפרצים וחופי רחצה. כיום מתגוררים במקום תושבים קבועים ועיקר תעסוקתם היא כעובדי מדינה, מלאכה זעירה, תיירות ועובדי מערכת הבטחון. במקום בית ספר, פעוטון וגן חובה, סופר מרקט וכן אזור מלאכה ובו תאים המוקצבים למפעלי מלאכה ומסחר. עפ"י תכנית האב לפיתוח מרחב שלמה תימנה אופירה בשנת 1978 כ-100 משפחות וב-1985 כ-4000 משפחות (כ-16 אלף נפש).

נעמה: נמצאת על חוף מרסא-אל-עיט כ-10 ק"מ צפונית מאופירה, מתוכננת כמרכז תיירות באזור. במקום שני בתי מלון ומועדון צלילה. בהקמה, בי"ס שדה וחניון קמפינג.

די זהב: מושב שתופי המסונף לתנועת הנוער העובד הציוני. עלה על הקרקע ב-1971 ומתגוררות בו כיום כ-20 משפחות. עיקר התעסוקה תיירות, חקלאות ודיג.

נביעות: מושב שיתופי המסונף לתנועת המושבים. נמצא לחופי מפרץ אילת. עלה לקרקע ב-1971 ומתגוררות בו כיום כ-20 משפחות. עיקר התעסוקה תיירות וחקלאות. הישוב מתוכנן ל-100 יחידות משק ונמצאות בבניה 50 יחידות דיור ובנייני צבור.

סנטה קטרינה: בלב מרחב שלמה באזור הגבוה ביותר בסיני. ליד המרכז הבדואי שהוקם במקום, נמצא מרכז מינהלה, שרותים, ומגורים של הצוות הישראלי המטפל בפיתוח האזור ואנשיו מתגוררים במקום בקביעות. כן קיים במקום בי"ס שדה "צוקי דוד" המופעל ע"י החברה להגנת הטבע בכל ימות השנה.

תחנות דלק נבנו: באבו-רודס, בסנטה קטרינה, אופירה, די-זהב ונביעות.

הבדווים בסיני

תושביו הקדומים של סיני השאירו את רישומם בדרכים המסורתיות, בציורי סלע בשרידי מבנים בני התקופות השונות, בסיפור הקרמי של כלים שיצגו עולם חיים לפי תקופותיו.

הבדווים — בהגיעם לסיני התנהלו בדרכים הידועות מזה דורות לנוודים ושיירות זה אלפי שנים. השבטים הראשונים שהגיעו למקורות המים ואזורי המרעה לקחו גם את החזקה עליהם ולאחר התנגשות ביניהם על הזכויות הגיעו לשווי המשקל הבין-שבטי, והחלוקה האזורית נחתמה כדת וכדין עד להתמודדות הבאה.

מקורם של הבדווים כסיני — בעיקרו מחצי האי ערב, הם הגיעו למקומות מאהלם הנוכחי לאחר מסע נדודים, לפעמים עקיף, תוך שהייה באזורים רבים אחרים במזרח התיכון.

פלגי שבטים שמקורם בחצי האי ערב הגיעו מהמדבר הסורי, מדרום א"י, מהנגב, ממצרים, ממדברות צפון אפריקה וכו'.

ראשית מסעם עם התנופה הגדולה של התפשטות האיסלם וכיבושיו, התפוצצות האוכלוסיה באזור מגוריהם, ודחיקתם מאזורי המזרע — לאזורי הישימון. התפתחות הנזירות בדרום סיני ודרכי החג' סיפקו תעסוקה רבה לשבטים רבים הן כמובילי שיירות מבטחי דרכים, והן כמעבדי חלקות אדמה השייכות למגורים השונים, וכשרתים בהם.

הובלת עולי הדרך למכה והתפתחות המסחר בין ערב למצרים נתונים היו בידי הבדווים. לפי המסורת הבדוית היתה חלוקה בין שבטית לצירי התנועה השונים של העולים לרגל.

שלושה צירים היו בידי שבטי דרום סיני (הקרובים למצוק א-תיה).

שלושה צירים בידי שבט החויטאת, מצפון לצירי שבטי דרום סיני.

שלושה צירים צפוניים ביותר נחלקו בין שבטי הצפון: התראבין, התיאה והסואכחה.

החלוקה השבטית

חלוקתם של שבטי הבדווים בסיני תואמת פחות או יותר את המבנה הגיאוגרפי של חצי האי.

באזור ההררי — הוא דרום סיני — התנחלו השבטים ההרריים הלא הם א-טוארה (טור — הר בערבית).

הרמה המרכזית — מדבר התעיה המסורתי הוא מקום משכנם של שבטי א-תיאהא (כלומר התועים).

במישורים הצפוניים — באזורי החולות והחוף שוכנים שבטי התארבין (אשר להם גם תפוצה בדרום מזרח סיני) וכן מספר שבטים נוספים.

שבטי הדרום (א-טוארה) שמספרם מגיע ב-1974 ל-12 אלף נפש, שוכנים ליד מקורות מים ונאות מדבר. פרנסתם דחוקה, שטחי המרעה שלהם דלים והנם מעניי הבדווים בסיני. הם מתחלקים לששה מטות עיקריים:

א. א-צואלחה — השוכן ממערב לסנטה קתרינה, וואדי פיראן, ואדי אלשיך הרי סרבאל ואום-שומר.

ב. עליגאת שוכן במערב חצי-האי ליד וואדי נצב ואבו-ונימה.

ג. אמוזינה — מרכזו בנוויבה, שוכן בחלקו המזרחי של חוף מפרץ אילת ומתפשט עד לשארם-א-שייך. עיסוקם העיקרי — הדייג ומטע תמרים.

ד. אלי-קראשה — שוכן בקרבת מנזר סנטה קטרינה ובוואדי א-שייך.

ה. ג'בליה — שלוש מארבע החמולות שלו, הינם צאצאי עבדים נוצרים, מוצאם מוולאכיה שברומניה והם נשלחו ע"י הקיסר יוסטינין לשרת את נזירי המנזר. בימי הכיבוש המוסלמי — התאסלמו (אך אין האטוארה מתחתנים אתם). החמולה הרביעית — מוצאה מאוכלוסיה מצרית.

ה. אולאר טעיד — שוכן בקרבת א־טור ובבקעה שלפניה. תחומם של שבטי הדרום — מא־טור וצפונה — אבו רודס, אבו זנימה וסואץ.

שבטי הצפון (השבטים העיקריים):

התיאחא — שוכן ברמת א־תיה ומשתרע צפונה עד הגלב ומזרחה עד א־תמד. פרנסתם עד לפתיחת תעלת סואץ היתה בעיקר מהובלת שיירות החוגגים למכה, מתנובת צאנם וגמליהם — ומשוד.

התראבין מקורו במצרים, מקום ממנו גורש ע"י הממלוך עלי ביי. בתחילה התנהלו מזרחה לא־טור, אך לאחר מלחמות עם שבטי התיאחא נאלצו לנדוד צפונה ולהתישב בהר א־ראחה שבין נחל לסואץ, כשהמטה השבטי הראשי שלהם בנחל סודר.

חלק משבט זה העתיק את מושבו לדרום ארץ ישראל וחלק קטן נדד לדרום מערב מפרץ שלמה (בתחום שבטי הדרום).

ידוע על בדווי התראבין שעובדו בזמנו אדמות ממערב לבאר שבע (וזאת בעידוד השלטונות הטורקים שניסו בדרך זו להשתלט עליהם).

החויטא אשר עיקרו שוכן בחצי האי ערב ובעבר הירדן — פרוס בסיני מסביבות איסמעיליה עד נחל ערבדל ומזרחה ממנו. פלג קטן השתכן בדרום סיני בסביבות וואדי נאצרון, דרומית מזרחית לאבו־רודס.

אל־עיאידה משכנו בצפון מערב סיני בקרבת תעלת סואץ.

הרמילאט בסביבות רפית.

א־פואברה מאל עריש ומערבה בכיוון לתעלה.

תנודת האוכלוסיה הבדווית

קיימת תנודה מתמדת בין פלגי שבטים ומשפחות מדרום לצפון ולהיפך, ומצב שהיה קיים לפני שנים משתנה בהתאם לתנאים הכלכליים והיחסים בין השבטים, וכל זאת נוסף למסעי הנדודים העונתיים בהם נעזבים תחניונים השבטיים על סוכותיהם והרכוש המועט נארו ונשארו במקום (מבלי שאיש יגע בו) והשבט נודד עם הצאן והגמלים לאזורי המרעה הצפוניים ומהם הולך וחוזר הדרגתית לקראת עונת איסוף התמרים כאשר המרעה הקרוב למשכנו לא נאכל עדיין.

כל מסע נדודים שכזה נערך לפי תוואים קבועים ומוסכמים בהסכמים בין שבטים וזאת לאור סכסוכים ומלחמות בעבר.

ההשתייכות של שבטים למטות שבטים, החולשים על כל פלגי השבט הגדול, מקילה על הנדודים. נוצרת כביכול רשות עליונה אחת, המגינה והחוסה על הפלגים החלשים.

פני הדברים משתנים בשנות בצורה כאשר חדירת שבטים זרים לתחומי שבטים החולשים על שטחי מרעה ומקורות מים שלא נתדלדלו — נסבלת.

מאז השתלטו השלטונות למיניהם על מסעי השוד של הבדווים (אשר היוו אחד ממקורות כלכלתם), נאלצו הם לפצות את הבדווים על אובדן הכנסתם. הדבר נעשה ע"י אספקה קבועה

של מצרכי מזון לפי ראש. גם הממשל הישראלי ממשיך במסורת זו. חלוקת מצרכי המזון נעשית באמצעות השייכים, והיא נועדה לספק כ-50% ממצרכי היסוד של הבדווים.

הנוכחות הישראלית הביאה לתמיכה ניכרת בחיי הבדווים. גוסף לשירותי הסעד נוצרו מקורות עבודה עשירים: מע"צ, עיר הנפט, מפעלי תיירות, שירותים וכו', הדורשים כוח עבודה ניכר, המגיע משבטים רבים. כאן נוצר מפגש בין-שבטי ומתפתחים נוהלי חיים — משותפים במסגרת חדשה, הנוגדת את אורח החיים המסורתי. עובדה זו גרמת לטישטוש ההבדלים השבטיים וליצירת פרברי פועלים בקרבת מקומות התעסוקה.

בניית מרכזים קהילתיים לבדווים

על מנת לייעל ולהרחיב את מתן השירותים לבדווים, נבנים חמישה מרכזים קהילתיים הסמוכים למקומות הריכוז העיקריים, כאשר כל מרכז יהווה נקודת ריכוז שירותים, ויכלול בי"ס, מרפאה, חנויות, בית קפה, שרותי דרך, ומשרד נציגות של הממשל.

המרכזים הקהילתיים שכבר הוקמו, ואשר מתוכננים להרחבה בעתיד הם:

1. בסנטה קטרינה.

2. בפיראן.

3. בדהב (ליד מושב די-זהב).

בשלבי הקמה נמצאים המרכזים הבאים:

1. בנועיבה מזיינה (ליד מושב נביעות).

2. בואדי כיד (ליד מושב נביעות).

בניית מחנות פועלים לבדווים

ברכוזי הפועלים הבדווים אשר מפאת ריחוק מקום מגוריהם אינם יכולים לחזור מדי יום לבתיהם עם סיום העבודה, מוקמים מחנות פועלים לצורך לינת לילה. המחנות מוקמים בואדי מרח' (דרומית לאילת) ובאבו זנימה.

החוזה החקלאית — מפעל האגמים המרים

תחילת המפעל היתה בתוכנית סוכנות הסעד והתעסוקה ליישוב פליטים במערב סיני. המחקרים והבדיקות ארכו כ-5 שנים והסתיימו ב-1962. על פי התוכנית צריך היה להכשיר כמאה אלף דונם לחקלאות ע"י טיוב קרקע, פיתוח ואספקת מים, יישוב 11 כפרים, מרכזים חקלאיים ומרכז קהילתי. כל כפר נועד לכלול 100—150 משפחות מבני הבדווים שבאזורים הסמוכים ומבין החיילים המשוחררים. בתוכנית נכללו: הקמת בתי-חרושת, סלילת כבישי גישה, ועיבוד כ-50,000 דונם מספוא וירקות ו-30,000 דונם פרדסים.

את בעיית המים התכוננו לפתור ע"י הנחת צינורות מתעלת איסמעיליה, (שהיא קטע מתעלת המים המתוקים, המובילה את מי הנילוס לאזור תעלת סואץ). את הצינורות תכננו להניח כ-15 מ' מתחת לקרקעית תעלת סואץ.

העבודות הכרוכות בביצוע התוכנית סיפקו פרנסה ל-3,000 משפחות. הספקת הצינורות נמסרה לחברות גרמניות, ואילו אספקתן של רוב המכונות והמשאבות נמסרה לחברות יפניות.

המצרים קיוו להשלים את המפעל תוך 3 שנים אולם העבודה נמשכה 5 שנים, ובמרץ 1967, ערב מלחמת ששת הימים עמדה התוכנית לפני סיום השלב העיקרי. בכתבה באל-אהרם אנו קוראים: "150 אלף מ"ק מים זורמים מדי יום דרך 6 צינורות גדולים. בתחילת מרץ נשתלו 60,000 שתילים בצידי תעלות המים. ב-1 באפריל יוחל בעיבוד 2,000 דונם לאחר שתחנת נסיונות הוכחה שיש תוצאות מעודדות מעיבוד גידולים שונים של אדמת סיני. מצפים לצמחיה ירוקה לאורך 20 ק"מ וברוחב 6 ק"מ. מטרת הייעור — עצירת החולות המאיימים לכסות את תעלות ההשקיה. אורך התעלות מגיע ל-140 ק"מ ועם השלמת התוכנית יגיע ל-320 ק"מ. כמו כן הוקמה תחנת נסיונות על שטח של כ-130 דונם בה מלמדים את הבדווים חקלאות. מלחמת ששת הימים באה על המפעל באמצע הרצת השלב הראשון. הבתים נותרו שוממים והתעלות מתכסות בחול.

השם — "החוזה הסינית" ניתן מתוך טעות ע"י חיילי צה"ל שהגיעו ראשונים למקום, וחשבו את הכתב היפני שעל המכונות לסיני.

כיום לאחר מלחמת יום הכיפורים מתכננים המצרים להרחיב את ההתישבות בצדה המזרחי של התעלה.

המכרות והמקדש בסרביט אל חדם (מזרחית לאבו זנימה)

באזור סרביט אל חדם בוואדי מע'רה ובאיזור אבן החול ניתן למצוא שרידי מכרות ופירים לכריית הטורקיז. הטורקיז הגו תרכיז נחושת שהתחמצנה. צבעו תכלת — ירקרק, מתבלה במשך הזמן ונתון להשפעת מזג האוויר. בתקופה הקדומה הוא שימש לצורכי נוי ופולחן, ורב היה הביקוש אחריו. נחושת וטורקיז לא נמצאו במצרים, ומכאן להיטותם להשיגה. אספקתם הראשונה היתה באמצעות השבטים הנוודים שהגיעו מסיני. לאחר מכן נשלחו מדי חורף משלחות ממצרים, לפעולת הכריה.

ראשית הפעילות היתה בוואדי מע'רה ורק בתקופה מאוחרת יותר התרכזה ב"סרביט אל חדם". במקום זה נבנה מקדש לאלה התחור ("בעלת" בכנענית) המופיעה בתוארה "בעלת הטורקיז". תפקידים רבים היו לה ודמויות רבות בעולם האלים המצרי: היא אלת האהבה, היופי, הנגינה, הפוריות והארצות הרחוקות, ותפקיד לה גם בעולם המתים. דמותה ב"סרביט אל חדם" כדמות אשה ולה אוזניים של פרה.

סמוך למערת התחור במקדש, נמצאת מערה קטנה יותר הידועה בשם מערת סופד. "סופד" או "סופדו" הוא אל מצרי שמרכזו פולחנו במזרח הדלתא. נקרא לעתים "אל המדבר המזרחי" ו"אל ארצות נכר". דמותו מופיע לעתים כדמות בדווי בעל זקן. יש שהסבירו את נכחותו במקדש "התחור", בקרבה שבין שמו "סופד" לשם העברי שופט. המקדש בנוי שורת חדרים זה אחר זה, שדרת אסטילות כתובות בכתב החרטומים, וכן מספר מערות מעוטרות המקדשות

לאלים הנ"ל. ב"סרביט אל חדם" נמצאו 400 כתובות בכתב ההרוגליפים. חלקן חרותות על מצבות ורובן על קירות, משקופים ומזוזות.

המעניין ביותר, הוא התגלותן של מספר כתובות במקדש ובמכרות אשר נחרטו כנראה ע"י עבדים עבריים או כנענים או שכירים בדווים ממוצא כנעני בכתב אלף-ביתי, ראשון בהתגלותו, הלא הוא הכתב הפרוטו-סינאי. זהו נסיון ראשון בהיסטוריה להפוך את כתב הציורים (חרטומים) לכתב אלף-ביתי בנצלם לכך את הצליל הראשון של המילה שתאר כל אחד מהציורים.

בכתב החרטומים כל סימן פרושו מילה או מושג. בכתב הפרוטוסינאי ציור של בית מסמל את המילה "ב" ציור של נחש האות "נ" וכן הלאה. הופעתו של כתב זה מונח ביסודו של כל כתב, כדוגמת: הכתב הנבטי, הנאוסינאי שהפך לעברי וערבי. כמו כן נודעת השפעה מסוימת על הכתב היווני והרומי.

המקדש נוסד בראשית הממלכה התיכונה במצרים 1800–2000 לפני הספירה בימי השושלת ה"ב והמשיך את קיומו בממלכה החדשה. כולל את תקופתו של רעמסס בן השושלת ה"ב (1141–1134 לפנה"ס).

הכתובות וציורי הקיר (נלקח מתוך דוֹר־שבוּעון האוניברסיטה 12.1.72)

שתי דרכים ראשיות היו לעולי הרגל להר משה, אחת ממערב — מצרים והשנייה ממזרח — א"י. אחת התחנות בדרך היתה עין חודרה בואדי חודרה. משם נמשכה הדרך בתוך ואדי חג'אג' (פירוש השם — ואדי עולי הרגל). מצידי הוואדי הרים גבוהים בגוון אדום חום וצהוב ובמרכזו גושי סלעי חול ובהם צורות חרוטות ע"י הרוח. על גבי סלעים אלה חרטו עולי הרגל והתוודים תושבי האזור כתובות וציורים אשר מהם ניתן ללמוד על תולדות עליית הרגל לסיני.

הסקרים — עד השנים האחרונות לא נערך מעולם סקר שיטתי של הכתובות. רק לאחר 1967 החלו בכך.

(א) בנו רוטנברג וזאב משל ערכו סקר בו צילמו חומר רב והעבירו לאברהם נגב לפיענות.

(ב) אברהם נגב ורגטה רוזנטל ערכו סקר שלם בנושא, סרקו ביסודיות וצילמו מחדש את כל הכתובות בואדי חג'אג'.

סוגי הכתובות

(א) הכתובות הנבטיות — הקדומות ביותר. נהגו לשייכן למאה ה-3–2 לפנה"ס, אך מציאת חרסים נבטיים מן המאה ה-1 בקרבנות מעלה השערה, כי גם הכתובות היו מן המאה ה-1. לפי השערת נגב היו הנבטים במדבר, גידלו תמרים בואדי פיראן והיו קשורים לפעולות הכרייה של הרומאים בסיני. מציאת הכתובות מעידה כי ידעו קרוא וכתוב. הכתיבה דומה לארמית, קלה לקריאה. הפתיחה האופיינית — "שלם" כלומר — שיהא השלום שלנו; והסיומת — "בטב", כלומר בטוב או זכור לטוב. השמות רובם תיאופוריים, כגון בכתובת "שלם בחגא בר גרמאל בעלי בר עבדאל בעלי בטב". בכתובות אחדות מוזכרת משפחה שלמה. אחדות מהן מופיעות במקומות אחרים בסיני — וזה מאפשר לשחזר את דרכו של הכותב.

(ב) כתובות של עולי רגל לסיני — בשפות יונית, לטינית, קופטית, ארמנית, ערבית קדומה ועברית. תוכנן — בקשת הגנה מן האל וסליחה על חטאים. בכתובות אחדות נזכרים שמות מקומות, כגון — מבצר צדקתה הרומי, אשר שכן בדרום עבר הירדן המזרחי מהמאה ה-4. חייליו שמרו על הגבול הרומי שם והכתובת מעידה שליוו את עולי הרגל לסיני. ישנן גם כתובות של נוצרים ממוצא ערבי-נבטי.

(ג) הכתובות העבריות — זמנן: המאה ה-6 לספירה והן מהוות עדות ראשונה על עליית יהודים לרגל להר סיני בתקופה זו.

ציורי סלעים

הציורים מצויים בין הכתובות, רובם ללא קשר עימן. אלו ציורי רועים המתארים שיירות גמלים, גמלים נודדים, צבאים, חמורים, בנות יענה ונחש אחד. מצוירות גם דמויות בני אדם. סקר החרסים סביב הסלעים החרוטים מגלה שבירי חרסים מתקופות שונות — נבטים, ביונטיים וערביים, דבר המורה על רציפות השימוש בדרך זו. החרסים אופייניים לשיירות במדבר — כלי אגירה למים, סירי בשול וצלחות. נמצאו חרסים נבטיים מהמאה ה-1 לפנה"ס, מציאותם לרגלי סלע החרוט כולו בכתובות נבטיות, מורה, כאמור, על הקדמת זמנן למאה זו (בניגוד למה שחשבו קודם המאה ה-2—3).

האתר הנבי צלאח

בשנת 2—1971 נערכו חפירות באתר הסמוך לקבר שייך נבי צלאח. החפירות נערכו מטעם המכון לארכיאולוגיה של אוניברסיטת ת"א בהנהלת יצחק בית אריה ודוד גלעד ז"ל. נתגלו במקום יחידות מגורים, כלים וקברי יחיד בצורת אמולוס. האתר שהינו הגדול והמרשים מכל האתרים באזור תוארך לתקופת הברונזה הקדומה 2. מן האתר וממצאים שנתגלו בו התברר שבתקופת הברונזה הקדומה היו קשרים הדוקים בין הישובים בדרום סיני ובין הישוב הכנעני בדרומה של א"י.

התקופה שקדמה לירידת השבטים למצרים והתיישבותם בארץ גושן

ההיקסוסים

במחצית השנייה של המאה ה-18 לפנה"ס פלש לאיזור ארץ ישראל גל חדש של עמים, שהציף את קדמת אסיה, וגרם לתנועת הגירה של החורים שנוספו להם גורמים שמיים והודו-אירניים. גל זה הגיע למצרים התחתונה והתיכונה, וכבשה. הם נקראו בפי המצרים "מושלי ארצות ניכר" ("חקא-חאסות").

מרכז האימפריה ההיקסוסית ששלטה בקשת הפוריה היה בצוען שבדלתה הצפונית מזרחית. שלטונם נמשך מ-1720—1580 לפנה"ס. שמות המושלים הראשונים היו שמיים — יעקב-הר — ענת הר. הם הביאו עמם את הסוס והרכב, את החייל הקבוע ומעמד אצילות צבאי, וכן הקמת מרכזי שלטון צבאיים.

בתקופה זו מופיעים גם העפירו (העברים), המתפלגים לקבוצות אתניות שהתיישבו לאחר מכן בארץ ישראל וגבולות (אדום, ישמעאל, מואב, עמון). עם התגבשות מדינות הערים נחקקו הנוודים לשולי הארצות ונדדו מצד אחד למצרים ומן הצד האחר להר אדום, מואב ועמון. גירוש ההיקסוסים ע"י יעחמס הראשון הביא להשתלטות המחודשת של כנען והתגבשות שלטון מצרי חזק תוך הבטחת דרכי הפלישה ממצרים. בני ערובה שהתחנכו במצרים והפכו לאחר מכן להיות מושלי ערים בחסדם, ייחדו את התקופה.

במאה ה-15 לפנה"ס ובראשית המאה ה-14 (תקופת אל עמארנה), נתעוררה בלחץ החיתים תסיסה בארצות שלטונו של פרעה, ותוך החלשת השליטים המקומיים חדרו לאיזור וניסו להאחז בו שבטי העפירו והשת ואחלמן, שהיו חיל שכירים הן למצרים והן ליריביהם. היתה זו גם תקופת חדירתם הראשונה של שבטי העברים.

בתעודות המצריות של סוף המאה ה-14 אנו מוצאים את השם "אשר", שמקומו כנראה בגליל המערבי. תקופה זו של אחנתון (אמנות הרביעי), שהעסיקה אותו הרפורמה הדתית וההאבקות עם הכמורה המצרית, גרמה להחלשת שליטת המצרים בפרובינציות שלהם.

סתי הראשון מהשושלת החדשה, בנו של רעמסס הראשון, ניסה להחזיר את המרות המצרית על אחוזותיה. הוא התקין דרכי תחבורה, כרה בארות וע"י כך הבטיח מסעות מלחמה להטלת מרות על שבטי ספר וערים מתמרדות. בתאור מסע חזרתו מנצחונו בכנען נזכרות 20 מצודות בין רפיח לסילה (מפה ראשונה בהיסטוריה). מצבת סתי הראשון נמצאה בבית-שאן.

נדודי השבטים וארץ גושן

ספור נדודי שבטים בתקופת בצורת, הדומה לירידת ישראל למצרים, מובא בתעודה משנת 1225 לפנה"ס, בה מזכיר אחד מפיקודיו של פרעה, סתי השני, את פיתום ("פר-אתם") — בית האל אתום) בדו"ח שלו על נדידת שבט רועים במחוזות הספר של מצרים. לשונו לשון פיקודים המשבחים עצמם בפני אדוניהם.

"אני מוציא לפועל כל שליחות המוטלת עלי במסירות איתנה כנחושת. איני מתרשל. סיימנו להניח לשבטי השוסו (שוסים) מאדום לעבור את מבצר מרנפתח... אל הבריכות של "פר-אתום" של מרנפתח, אשר בתוכו, למען תחיותם עם מקניהם, לרצונו של פרעה, השמש הטובה של כל הארצות".

במקביל לכך נאמר בספר בראשית (כנראה המאה ה-17 לפנה"ס): "ויאמר יוסף אל פרעה לאמר: אביך ואחייך באו אליך, ארץ מצרים לפניך, היא במיטב הארץ, הושב את אביך ואת אחייך ישבו בארץ גושן" (בראשית מ"ז ו').

המושג "גושן" הוא, כנראה, שם קבוע לאיזור מעבר בין ארץ מדבר לארץ חקלאית — איזור המיושב רועים (את השם "גושן" אנו מוצאים גם בתחומי א"י, ביהושע י' י"א נאמר: "ויכם יהושע מקדש ברנע ועד עזה את כל ארץ גושן ועד גבעון").

לארץ גושן נחשב האיזור של בקעת נחל טומילאת — 64 ק"מ אורכה, 48 ק"מ רוחבה

והיא נמצאת בין הגילוס לבין תעלת סואץ (מן הגילוס ועד אגם תמסח — האיזור נמצא מערבית לאיסמעליה של ימינו).

מצפון לארץ גושן, באזור העיר "צוען" (טאניס — בירתם של ההיקסוסים במצרים), נמצאה ארץ רמסס. יוסף נתן לאביו ואחיו "אחיוה בארץ מצרים, במיטב הארץ, בארץ רמסס, כאשר ציווה פרעה". העיר "שער רעמסס" היתה בימי השושלת ה־י"ט (1200—1319 לפנה"ס) בירת מלכי מצרים.

יציאת מצרים

את יציאת מצרים אופף מיתוס שנשאר במסורת העם. תנועת נודדים אינה משאירה אחריה שרידים ארכיאולוגיים והגרסאות השונות של מסלולי יציאת מצרים אינן מתירות לפנינו אפשרות לקבוע בצורה מדויקת דרך זו או אחרת, והוא הדין לגבי מיקומו של הר סיני.

אך מבחינת ערכי האומה היתה תקופת נדודים זו במדבר תקופת זוהר של אומה בלידתה. ימי טהרה ופשטות, קרבה בין העם והאלוהים. ניתנו תורה וחוקים, והתגבשו שבטים נודדים לעם אחד.

מעמד הר סיני נראה בעיני הדורות הבאים כמעמד חד פעמי ומיוחד בתולדות האדם — ובמרוצת הזמן היה השם — סיני — למושג מופשט לגילוי השכינה, לתורה ולהלכה.

כל אלה אינם באים לסתור את הספקות לגבי מספר היוצאים — אשר המדבר לא יכול היה לפרנסם ולספק להם כמויות מים כנדרש.

מקורות היסטוריים למיניהם (כתובות על אסטילות, מקורות המקרא וכד') מספרים על כמה גלי פלישה של שבטי ישראל לארץ, וכן רמזים על קיום משפחות וחלקי שבטים בארץ גם בתקופת השחות במצרים.

שלבי ההתנחלות בארץ ישראל

1. בתקופת אל עמרנה — חדירה ראשונה של שבטים עבריים ביניהם ישראלים — דרך הר אפרים לעמק יזרעאל והגליל התחתון (משפחות אשר, זבולון, יששכר).

2. ברבע הראשון של המאה ה־13 בעת ההתנגשות בין סיחון האמורי ומלך מואב — היתה חדירה סדירה ראשונה של שבטים ישראלים לגלעד ולבשן (במדבר ל"ג).

3. ברבע השלישי של המאה ה־13 (כ־40 שנה לאחר הגל השני) המסע העיקרי של השבטים המקיפים את ארץ אדום וחורדים אל ארץ ישראל המערבית דרך השטחים שנתפשו כבר על ידי שבטי ראובן, גד, וחצי שבט מנשה.

מרגנפתח (1215—1223 לפנה"ס) בנו של רעמסס השני, מספר באסטילת הנצחון שהקים בשנה החמישית למלוכתו, כי הכה את אויבי מצרים והוא מונה ביניהם את "ישראל" (כלומר — בעת זו ישבו כבר ישראלים בארץ!).

אך לכל אלה קדמה יציאת מצרים עצמה והתגבשות השבטים לעם, ועל כך מספר המקרא: "לך ואספת את זקני ישראל... ושמעו לקולך ובאת אתה וזקני ישראל אל מלך מצרים

ואמרתם אליו אלוהי העברים נקרא עלינו ועתה נלכה נא דרך שלושת ימים במדבר ונזכחה לה' אלוהינו, פן יפגענו בדבר או בחרב" (שמות ה').

"ויסעו בני ישראל מרעמסס סכתה כשש מאות אלף רגלי הגברים לבד מטף" (שמות י"ב).
"ויהי בשלח פרעה את העם לא נחם אלוהים דרך ארץ פלישתים כי קרוב הוא כי אמר אלוהים פן ינחם העם בראותם מלחמה וישבו מצרימה. ויסב אלוהים את העם דרך המדבר ים סוף וחמושים עלו בני ישראל מארץ מצרים" (שמות י"ג).

ממשיך המקרא ומספר: "ויסעו מסכות ויחנו באתם בקצה המדבר" (שמות י"ג כ). ובהמשך: "וידבר ה' אל משה לאמר: דבר אל בני ישראל וישבו ויחנו לפני פי החרות בין מגדל ובין הים לפני בעל צפון נכחו תחנו על הים" (שמות י"ד).

וכאן המשכו של הספור על מרדפו של פרעה:

"ויאסור את רכבו ואת עמו לקח עמו: ויקח שש מאות רכב בחור וכל רכב מצרים ושלישים על כלם. וירדפו מצרים אחריהם וישיגו אותם חונים על הים כל סוס רכב פרעה ופרשיו וחילו על פי החירות לפני בעל צפון. ויט משה את ידו על הים ויולך ה' את העם ברוח קדים עזה כל הלילה וישם את הים לחרבה ויבקעו המים. ויבואו בני ישראל בתוך הים ביבשה והמים להם חומה מימינם ומשמאלם. וירדפו מצרים ויבאו אחריהם כל סוס פרעה רכבו ופרשיו אל תוך הים.

"ויהי באשמורת הבוקר וישקף ה' אל מחנה מצרים בעמוד אש וענן ויהם את מחנה מצרים. ויסר את אפן מרכבותיו וינהגהו בכבדות ויאמר מצרים אנוסה מפני ישראל כי ה' נלחם להם במצרים. ויט משה את ידו על הים וישב הים לפנות בוקר לאיתנו ומצרים נסים לקראתו וינער ה' את מצרים בתוך הים. ובני ישראל הלכו ביבשה בתוך הים והמים להם חומה מימינם ומשמאלם" (שמות, פר' בשלח).

היכן אותו "ים סוף" שהמקרא מזכירו; היכן הר סיני אליו נמשך העם בחבלי הקסם של הבלתי נודע ואשר בו קיבל את שני לוחות הברית, ומקום כל אותן התחנות המוזכרות בדרכי מסעו — חידה היא ופלוגתה בין המלומדים.

רובם רואים את המקרא כתעודה יחידה שניתן להסתמך עליה ואשר נכתבה בתקופה בה יציאת מצרים כבר היתה מיתוס בקרב העם והתווי הגיאוגרפי השתנה מחטיבה ספרותית אחת לשנייה. אחרים מנסים לנתח את הנושא מנקודת ראות גיאוגרפית וטופוגרפית.

נביא כאן את שלוש הגרסאות המקובלות:

1. הגרסה הדרומית (אשר נתקבלה גם במסורת הנוצרית)

רואה את הר חורב בדרום סיני ובהתאם לכך המסע והתחנות המוזכרות במקרא — ים סוף בגרסה זו הנו איזור האגמים המרים.

הדרך התנהלה מארץ גושן לקצה הצפוני של מפרץ סואץ ומשם עד לאזור ואדי ערנדל, מכאן נכנסו לפיראן לאזור ג'בל מוסה ומשם לקדש ברנע.

לפי הגרסה דרך זו בטוחה יותר בהיותה מרוחקת מהצבא המצרי היושב לאורך הדרך הצפונית. היא מתאימה לנאמר במקרא על שנות הנדודים הרבות. אך היכן השלו בדרום חצי סיני ?? ופרט קטן זה פוגם ביסודה.

2. הגרסה הצפונית

מתבססת על זיהויים בשטח של המקומות המוזכרים במקרא, כגון: ארץ גושן, רעמסס, מגדול, בעל צפון, וכן המבנה המיוחד של הימה הסורבונית (היא ימת ברדוויל) אשר ניתן להתנהל על הקשת החוסמת אותה מהים וכאשר באה רוח קדים, היא מסוגלת במשב סערה להדוף את מי הימה למערב אל הים הפתוח (באזורים הרדודים של הימה ובשעות השפל) ובשעות הגאות או הסערה המערבית להחדיר את מי הים חזרה דרך הפרצות.

ומכאן הספור על התנהלותו הכבדה של רכב פרעה בשטח שהיה מוצף מקודם, ומעבר בני ישראל על פני הקשת כשהים חומה להם מימינם ומשמאלם.

ומכאן פנו אל ציר הדרך המדברית המרכזית הרי היא דרך שור. תאוריה זו רואה את הר סיני בג'בל הילל אשר גובהו מגיע ל-914 מ' ובמרכזו מכתש (כדוגמת המכתשים המוכרים לנו בנגב). הר זה מתנשא מעל המישורים המקיפים אותו ונמצא במרחק לא רב מקדש ברנע — מקור המים העשיר ביותר באזור והמרכז השבטי המקודש מאז סיני.

3. הגרסה המרכזית

מקורה עוד בסוף המאה הקודמת והובאה ע"י ההיסטוריונים וולהאוזן ואדוארד מאייר, אשר הגיעו אליה לאור הביתוחים הספרותיים. בימינו מנסה ד"ר מנשה הראל לבסס תאוריה זו לפי הנתונים הגאוגרפיים ודימויי שמות אתרים ומקומות שנשארו במסורת הבדווית.

הוא רואה את האגמים המרים (בין האגם הגדול והאגם המר) כאזור של ים סוף, שטחי האגמים היו בעבר שקעים של מלחות שהיו מתמלאות מים לפרקים.

את מרה (התחנה הראשונה) מזהה עם ביר אל מירה, את אילים (התחנה השנייה) מזהה עם עיון מוסה, על סמך 12 עינות המים הקיימות שם וזכורות במקרא.

הר סיני לדעתו צריך להיות קרוב למצרים, מהלך שלושה ימים — עפ"י המוזכר במקרא. ובמכתב זה, ההר התייד ששמו רומז לשם סיני הוא סין-בישר שמשמעותו — חוקה — תורה, והנמצא לא הרחק מנחל סודר בו מעיינות לרוב ודרך שיירות; את רתמה מזהה עם עין רתמה הנמצאת 20 ק"מ מזרחית להר סין-בישר.

את אזור החמדה הצחיח המשתרע על סעיפי נחל אל עריש מזהה עם מדבר פארן, אשר נאמר עליו כי גורא הוא, ואמנם למרות מקורות המים הדלים הנמצאים שם, אין בו הרים, אין עצים ועל כן אין כל צל על פני השטח.

הסכמה משותפת קיימת בין בעלי הגרסאות השונות והיא לגבי מקומה ותפקידה של עין קודרית היא — קדש ברנע.

קדש מוזכרת עוד בתורה, בה מסופר על אברהם אבינו "ויסע משם אברהם ארצה הנגב, וישב בין קדש ובין שור". המעון בקדש נקרא גם עין המשפט כדברי התורה: "עין המשפט היא קדש". האיזור נקרא מדבר קדש או מדבר צין.

קדש היוותה מרכז שבטי שאליו התרכזו שבטים למשפט ולדין.

במרכז הגווה תל קטן, ובו מצודה מהתקופה הישראלית ועל הגבעות המקיפות את המקום בנויה חומה גמוכה הסוגרת על הבקעה כולה. זוהי החומה הקדושה התוחמת את האיזור בפני כניסת אנשים נושאי נשק — נוהג שהיה קיים, כנראה, עוד בתקופות קודמות, כחלק מאורחות תרבותם של הנוודים במדבר.

מקדש ברנע נשלחו, כנראה, המרגלים לתור את הארץ, ומכאן החל המסע לכיבוש הארץ היעודה.

מקומות המוזכרים במקורות והקשורים ליציאת מצרים

כבר הוזכר כי סתי הראשון (1300 לפנה"ס) אביו של רעמסס השני מתאר בתבליטיו מסע צבאי לארץ כנען וחזרתו עם שלל מלחמה למצרים. בקטע האחרון מתוארות המצודות, הבארות ומקומות החנייה — בדרך החוף מעזה ועד קנטרה של ימינו (20 מצודות). המצודה האחרונה היא "סילה" (הקרובה לקנטרה) בה מצויירת תעלה וקנה סוף וגשר. לפני "סילה" מצויירת מצודה ומתחתיה כתובת "מגדל של סתי". "מגדל" זו היתה עם מגדל המקראית וזוהתה בתל אל חיר, 8 ק"מ מצפון לסילה — בין קנטרה ופולסיום.

"בעל צפוף" מקדש הנקרא בתקופה מאוחרת יותר בשם זאוס קסיוס — עמד ברצועת היבשה הצרה שמצפון לימה הסורבונית (סבתה ברדוויל). שני השמות הנ"ל מוזכרים בדרך מסעי בני ישראל בסיני. השם "ים סוף" נזכר באחת התעודות המצריות כאחד האגמים בסביבת הבירה רעמסס, ששכנה בחלקה הצפונית של הדלתה.

בעלי התאוריה הצפונית (כולל גיאוגרפים) טוענים כי הימה הסורבונית נוצרה כנראה ע"י אחת מזרועות הנילוס, ויש לשער שבימי קדם היו מימיה מתוקים וצמח בהם סוף.

סיני במסעי המלחמה

מעניין לעקוב אחר מסעי המלחמה בדרכי סיני במרוצת ההיסטוריה הארוכה של האיזור למן מסעי תחותמס השלישי במאה ה-15 לפנה"ס ועד מסעו האחרון של צה"ל במלחמת ששת הימים (1967).

נתאר להלן חלק מן העיקריים שבהם:

מצרים

על אחד הקירות במקדש האל אמון בכרנג נמצאה שורת תבליטים של פרעה סתי הראשון (משנת 1300 לפנה"ס בקרוב) בה תואר שובו של צבא מצרים עם שלל מלחמה מכנען. מצויירות במפה ראשונה זו בהיסטוריה — כעשרים מצודות ובארות, כולן בין סילה לרפיח.

תחילתה של הדרך בסביבת קנטרה, איזור בו החל קו הביצורים בימי קדם שנועד להגן על מצרים מפני פלישה מן המדבר. קו הביצורים נמשך בקו תעלת סואץ של היום ונקרא "חומת מצרים" — "שור" (חומה). קו הביצורים לאורך דרך הים החל בתל אבו ציפה (מזרחית מקנטרה של ימינו). שם המצודה היה סילה והיא כונתה "המבצר של דרכי חור" (האל המצרי הורוס — ופרעה התגלמותו החיה על פני אדמות).

תחותמס השלישי הידוע במסעות מלחמותיו לארץ כנען (הוא פלש לארץ כנען פעם) ואשר קדם לסתי — מספר, כי עבר בדרך הים עד עזה במסע בן 10 ימים (23 ק"מ ליום).

תאורה של דרך זו נמצא במסע אסרחדון מלך אשור אשר כבש את מצרים בשנת 671 לפנה"ס (בימי מלכות מנשה מלך יהודה). צבאו התקדם לאורך החוף הפיניקי והגיע ל"אפק בארץ שומרון" ומשם לעיר רפיה שבאזור הגובל לנחל מצרים — "ואין שם נהר כל הדרך"!

"בעזרת חבלים, שרשראות ודליים נאלצתי לספק מים לחילותי על ידי שאיבה מבארות. לפי האות האל אשר ופקודתו העמדתי כדי מים על הגמלים שהביאו מלכי ערב. התקדמתי 20 שעות כפולות במסע של 15 יום. ומרחק של 4 שעות כפולות במסע של יומיים. היו שם נחשים עם שני ראשים, אך רמסתי אותם והמשכתי. במרחק של 4 שעות כפולות במסע של יומיים היו חיות ירוקות שכנפיהן היו מכות. או מרדוק, האל הגדול, בא לעזרתי ותחיה את חיילי".

מסע אלכסנדר מוקדון (303 לפנה"ס)

לאחר כיבושה של עזה והתקדמותו דרך צפון סיני, לא היוו החדירה והכיבוש של מצרים בעייה לחילותיו של אלכסנדר מוקדון, אשר נעזרו ע"י שיירות הגמלים ונווטי המדבר הנבטים.

מפני הצבאות המופלמים במאה השביעית לא נתקל אף הוא בקשיי התקדמות ולאחר שעבר את הדרך בין עזה לקנטרה של ימינו לא היווה כיבושה של מצרים כל בעייה.

בתקופה הרומית ניתן לציין מסע טיטוס דרך איזור החוף ממצרים לארץ ישראל במלחמת 66—73 ואת מסע לגיונותיו של אדריאנוס ממצרים ב-135, במלחמתו נגד בר כוכבא.

מסעות הצלבנים למצרים

לאחר כיבוש אילת ב-1116, יצא בולדווין, באביב של 1118, עם 216 פרשים ו-400 חיילים רגליים למסעו הצבאי למצרים. אחד-עשר יום נע המחנה הצלבני מירושלים דרך חברון ולאורך הדרך המרכזית של סיני (דרך שור), עד שהגיע לפרסיון. משם החל להתקדם אל הדלתא של הנילוס, אך לפתע חש ברע ונסוג עם כוחותיו עד שמצא את מותו באל-עריש. האגם הסורבוגי נקרא, כנראה, על שמו "סבחת ברדוויל" (בולדווין).

לאחר 45 שנה, ב-1163, יצא אמאלריך, שעלה לשלטון כמלך ירושלים (לאחר שהיה לפני כן רוזן יפו ואשקלון) למסעו הראשון למצרים. עבר את המדבר דרך אל-עריש ופרסיון, וצר על בלביס בדרכו לכיוון קאהיר. המצרים פתחו את הסכרים ומחמת הדאגה נאלצו הצלבנים להפוך את פניהם ולחזור.

ב-1164 נכבשה מצרים על ידי הסורים בראשותו של שירכוה (דודו של צלח-א-דין).

בקיץ 1164 יצא אמאלריך למסעו השני למצרים לפי הזמנת בעל בריתו של שירכוה שאור. שוב צר על בלביס, אך מתקפות על ממלכת הצלבנים בנסיכות אנטיוכיה הכריחוהו אחר מצור של שלושה חדשים לתת לשירכוה לצאת בכבוד. ב-1167 יצא שירכוה מסוריה לכבוש מחדש את מצרים. שאור הזעיק מחדש את הצלבנים.

אמאלריך עובר שוב את המדבר, עורך קרבות משולבים עם מצורימי נגד כוחות שירכוה שחלק מהכוחות המצריים נלחמים לצידו (למרות זלזולו ביכולתם).

באוגוסט 1167 פתחה אלכסנדריה את שעריה ודגל אמאלריך הונף על מגדלור. בהתאם להסכם עזבו הצבאות הצלבנים והסורים את מצרים.

באוקטובר 1168 החל אמאלריך את מסעו הרביעי למצרים בכוונתו לכבושה. המצרים נסוגו בהשאירים אחריהם ערים שרופות והרוסות. הם קראו לעזרתם את הסורים ומחמת הפחד, להיקלע בין שני הכוחות נסוגו הצלבנים ב-1169. שירכוה נתמנה ע"י החליף כוזויר, אך חודשיים לאחר מותו תפס את מקומו בן אחיו צלאח א-דין אל איובי.

מסעו החמישי של אמאלריך למצרים נעשה בשיתוף עם צי ביונטי המלווה בשישים אוניות המובילות סוסים (כדוגמת הנחתות של ימינו!). כוחות אלה כבשו את תאניס ושמו מצור על דמיאט. גשמים, קשיי אספקה, וצבא עזר שהגיע לעזרת העיר הנצורה, הכריחו את הצלבנים לנהל משא ומתן מעבר לגבם של הביונטים — ושוב נסוגו ממצרים.

ב-1170 תוך מסעו בדרך אדום כובש צלאח-א-דין את אילת. ספינותיו שפורקו מוסעות על דבשות גמלים מסואץ למפרץ אילת ובעזרתן נכבשת גם המצודה באי האלמוגים.

ב-1173 יוצא בדרך זו מסע פשיטה צלבני על מצודת אל-ג'נדי שנבנתה ע"י צלאח-א-דין על גדות וואדי סודר. ב-8—1177 חוזרים הצלבנים על התקפתם זו.

ב-3—1182 חוזר רנו משאטיון, נסיך עבר הירדן, על מעשה צלאח-א-דין. הוא בונה 6 ספינות מלחמה ומעבירן מפורקות מהרי אדום למפרץ אילת. לאחר שהוא שם מצור על האי פרעון, בעזרת שתי ספינות, הוא שולח שלוש אחרות דרך מפרץ אילת לים סוף, כדי לפגוע בצי המצרי ולעלות על חופו של חצי האי ערב מול מכה ומדינה. מסע המלחמה עובר בהצלחה וחילות הצלבנים מובלים ע"י בדווים בכיוון למכה ומדינה, אך כאן משיגים אותם כוחותיו של צלאח-א-דין ההורגים בהם עד החייל האחרון. (רנוידה שאטיון עצמו נתפש ע"י צלאח-א-דין בקרב על קרני חטיין ובמו ידיו מתיו הכובש המוסלמי את ראש איוב).

ב-1218 כותב בישוף עכו זאק דה ויטרי: "החלטנו ללכת למצרים, שאדמתה פוריה ועשירה מכל האחרות המצויות במזרח, וממנה באה עוצמת הסאראצינים ועושרם, כך שהם מסוגלים להחזיק בארצנו. ואם הפעם נוכל להשיג את הארץ (מצרים) בקלות נוכל לקבל חזרה את ממלכת ירושלים" (ממלכת ירושלים הצלבנית פרוור כרך ב' 141).

ב-24 למאי 1218 הפליג הצי הצלבני מעכו לאורך חופי ארץ ישראל וסיני, בהנהגתו של מלך ירושלים הצלבנית זאק דה בריין, וכעבור חמישה ימים הגיעו לחוף דמיאט (במוצא זרוע הנילוס לים). באוגוסט אותה שנה נכבש מגדל השרשרת שחסם את הכניסה לנילוס — ע"י מבנה צף משוריין בברזל ועורות, ולאחר מכן נכבשה העיר עצמה.

בספטמבר 1221 בנסיונו לכבוש את קאהיר מסתבך הצי הצלבני בסבך תעלות הנילוס, ולאחר פתיחת סכרי התעלות וגאות המים מובסים הצלבנים ונאלצים לסגת חזרה לארץ ישראל.

מסע נפוליון דרך סיני לארץ-ישראל

עם 30 אלף חיילים נוחת נפוליאון במצרים וכבושה מידי התורכים ביולי 1798. ב-4 לינואר 1799 החל נפוליאון במסעו לארץ-ישראל דרך צפון סיני, בראש עשרת אלפים רגלים ופרשים, וכ-1600 תותחנים (ועימם 36 תותחי שדה ו-16 תותחים כבדים).

חיל החלוץ בן 600 איש כבש את נווה קטיה. מקטיה התקדם גנרל קלבר והגיע עד

אל-עריש, אשר על מצודתה הגנו 1,500 חיילים תורכים, מוגרבים, מצרים, אלבנים וערבים. לאחר הפגזות שנמשכו מספר ימים נשלחה אל מפקד המצודה ההודעה הבאה בשם נפוליאון:

"המפקד הכללי (נפוליאון) הטיל עלי להודיע לך שהחדירה (אל המצודה) מתגשמת וקרבה. הואיל ולפי חוקי המלחמה בכל הארצות, המשמר של העיר הנכבשת במלחמה, מומת לפי חרב, והואיל והתנהגותו במצב זה היא רק טירוף דעת המעורר את רחמיו (של נפוליאון), אדיבותו מאלצת אותו בפעם האחרונה להתרוות בך".

המפקד התורכי נבהל והניח נשקו.

עשרה ימי המצור על אל-עריש היו לגבי נפוליאון אובדן זמן יקר, שכן תיגבורת אנגלית הצליחה להגיע במשך זמן זה ולתגבר את חיל המצב בעכו.

ביוני 1799 חזר צבא נפוליאון למצרים מבלי שהצליח לכבוש את עכו.

סיני במלחמת העולם הראשונה

פתיחת החזית בסיני היתה מעניינה של גרמניה. דרך תעלת סואץ, אשר היתה בשליטתה של בריטניה, זרמו תגבורות ונשק לחזית האירופאית. בנובמבר 1914 ניאווה תורכיה, בלחצה של גרמניה, להיכנס למלחמה ולפתוח, בשיתוף עם הגרמנים, במיתקפה על התעלה. המפקד התורכי של חזית א"י, ג'מל פחה, קיווה להשיג בכך את כיבוש מצרים כולה למען האימפריה העות'מאנית. אולם לגרמנים היה די בכיבוש התעלה בלבד. הכוח הגרמני אשר נועד לכך היה הקורפוס ה-8 בפיקודו של קרסנשטיין ובו 20,000 איש, 2,500 גמלים להובלת אספקה ו-5,000 גמלים להובלת מים. הבריטים פינו את כוחותיהם מסיני והתבצרו בתעלה. הגרמנים תכננו את התנועה ב-3 ראשים כשהעיקרי בהם הוא ציר גיצנה-איסמעליה. המסע החל ב-14 לינואר 1915 ובלייל ה-2 לפברואר פתח הכוח התורכי בהתקפת פתע נגד הכוח הבריטי, אשר התחפר ממערב לתעלה לכל אורכה ומנה 30,000 איש. איש מהם לא הבחין תחילה בכוחות התוקפים, אולם ההצלחה סוכלה ברגע האחרון כאשר זעקות הקרב של הרוכבים הבדווים שהצטרפו למסע העירו את משמרות ההודים הרדומים. סירות הצליחה בחלקן הונסו ובחלקן טובעו. עם שחר ביצעה יחידת קומנדו בריטית פעולה נועזת והשמידה את מרבית כלי הצליחה אשר נותרו בחוף לקראת נסיון התקפה נוסף.

קשיי אספקה מנעו מהתוקפים שהייה ממושכת על גדות התעלה והתקפות הנגד של הבריטים גרמו לנסיגה כללית יומיים לאחר ההתקפה. קרסנשטיין הקים את מפקדתו בלבני ומכאן המשיך להטריד את הבריטים בגיחות פתע, פעולות מיקוש וחבלה בשיט.

בעקבות ההתקפה ערך הפילדמרשל קיצ'נר ביקורת של מערך ההגנה במצרים, וסיכם את הערכתו באימרה המפורסמת: "מי מגן על מי, אתם על התעלה או התעלה עליכם?". בפקודתו הועבר מערך ההגנה מזרחה לתעלה בפיקודו של הגנרל מארי וזה אף הרחיק לכת וקבע כי על מנת להבטיח את התעלה יש להחזיק בסיני עד אל-עריש. המטכ"ל הבריטי הסכים עמו אך אישר לו כשלב ראשון התקדמות עד ג'מל קטיה בלבד. המיוחד בתוכניתו היה הביסוס המינהלתי היסודי — ההתקדמות לוותה בהנחת מסילת ברזל ובצינור מי שתיה מן התעלה.

התורכים המשיכו בביצוע פשיטות הטרדה, אולם הבריטים התקדמו עד רומני. שם נעשה נסיון מצידם להתקיף את הבריטים על מגת להדפם מסיני. אך הנסיון נכשל ומאו עברה היוזמה ההתקפית לידי הבריטים. הם התקדמו לאורך הים ובדצמבר 1916 כבשו את אל עריש לאחר קרב קשה. נסיונם לכבוש את עזה נכשל פעמיים ואז מונה גנרל אלנבי כמפקד הכללי של הצבא הבריטי באזור. ב-1917-1918 הערך גנרל אלנבי מסע לכיבוש ארץ ישראל.

מלחמת תש"ח — מבצע חורב (מתוך ספר הפלמ"ח)

בסוף דצמבר 1948, במסגרת מבצע חורב הגיעו כוחות צה"ל לסיני.

המבצע החל בפעולות הסחה לאורך רצועת עזה ע"י חטיבת גולני. באותה עת התארגן הכוח העיקרי, שהיה מורכב מהחטיבה המשורינת של יצחק שדה, היא חטיבה 8, וחטיבת "הראל" — פלמ"ח — בחלוצה ורוחייבה. מפקד חזית הדרום דאז היה יגאל אלון.

לפי התוכנית, היה על הכוח העיקרי לנוע בדרך הרומית העתיקה חלוצה — רוחייבה ולתקוף את עוג'ה אל חפיר (ניצנה), שהיתה אז בסיס ורועו המזרחית של צבא מצרים (כביש ניצנה, באר משאבים, בארש שבע).

לאחר קרבות קשים נכנעה ניצנה ובכך נחסמה דרך נסיגת הכוחות המצריים שישבו עדיין לאורך כביש ניצנה-באר-שבע. חטיבת פלמ"ח הנגב תקפה מהעורף את משלטי התמילה והמשריפה (ליד שבטה) וכבשה אותם. משלטי באר-משאבים (ביר עסלוג) נפלו ללא קרב, ובכך התמוטט, למעשה, המערך המצרי.

בשלב הבא, יצא כוח שריון וח"ר מחטיבת "הנגב" לכיוון עבו עגילה. ההיתקלות הראשונה היתה במשלטי אום-כתף ופלוגת חי"ר עם כוח מסייע כבשה משלטים אלה מעורפם.

לאחר כיבוש אבו עגילה יצא כוח אחד לכיוון אל עריש, במטרה לפשוט על העיירה ולכבוש את שדה התעופה הסמוך לה. שדה התעופה נכבש ובהסתערות על ביר לחפן הסמוכה, נתקל הכוח בגדוד מצרי מתחפר. בגלל תקלות טכניות נפסקה ההתקדמות והכוח נצטוו לחזור לשטח ישראל.

באותו פרק זמן יצא כוח אחר לפשוט על שדה התעופה של ביר-חמה. פשיטה זו לא הצליחה והכוח חזר לאחר קרב קצר.

כוח הפשיטה מחטיבת "הראל" פלמ"ח, כבש את כסיימה ופשוט על ביר חסנה. בשלב זה הופעל לחץ פוליטי אנגלו-אמריקאי וכוחות צה"ל קיבלו פקודת נסיגה מחצי האי סיני. לאחר הנסיגה נפתח מבצע "חורב" שלב ב', שמטרתו היתה ניתוק רצועת עזה ע"י כיבוש רפיח.

גדודים 4 ו-2 מחטיבת הראל נעו לאורך כביש ניצנה-רפיח, טיהרו אותו וכבשו את משלט הצומת בקרב לילי. לפנות בוקר היה על כוח מחטיבת השריון להתחבר עם כוחותינו במשלטי הצומת. בגלל תקלות בקשר וסופת חול קשה, חלה טעות מצערת וכוחות מצריים של שריון וח"ר הגיעו עד הגדר של המשלט, כאשר חידותינו מזהות אותם עם כוח השריון שלנו שהיה צריך להצטרף אליהם.

חי"ר הגיעו עד הגדר של המשלט, כאשר יחידותינו מזהות אותם עם כוח השריון שלנו שהיה צריך להצטרף אליהן.

בעזרת להביורים הצליחו המצרים לכבוש את מוצבי הצומת, ובכך הסירו את האיום של ניתוק רצועת עזה.

בשלב זה הופסק הלחץ הבינלאומי הפוליטי, ולאחר הסכמת מצרים נכנסה לתוקפה הפסקת האש, עוד בטרם בוצעה המטרה האחרונה.

מספר שעות לפני סיום הקרבות, הופלו חמישה מטוסי קרב בריטיים שבאו מאיזור התעלה לסיוור מול איזור הקרבות.

מקרה זה זרז את הוצאת הכוחות של צה"ל מן השטחים שמחוץ לתחומי הגבול הבינלאומי של ארץ ישראל.

מהלכי מלחמת קדש מול מלחמת ששת הימים

מהלך ראשון

29—30/10/56 — קצימה, א-תמד — מעבר המיתלה.
5.6.67 — רצועת עזה, עזה, האני-יונס, אל-עריש, כונתילה, כיבוש הדרך לג'בל ליבני ותנועה לכיתור אבו-עגילה.

מהלך שני

30—31/10/56 — א-נחל, מעבר המיתלה, ג'בל לבנה.
6.6.67 — סבחת ברדוויל, ביר-חמה, ראס אל-נקב, צפון הרצועה.

מהלך שלישי

1/11/56 — ביר גפגפה, אל-עריש.
7.6.67 — רומני, ביר גפגפה והדרך לאיסמעליה, הדרך לקלעת א-נחל שארם א-שייך וא-טור, ביר אל חמה.

מהלך רביעי

2—3/11/56 — בדרך אל התעלה, האני-יונס, עזה.
8.6.67 — קרב השריון העיקרי, גמר הקרבות בסיני.

מהלך חמישי במערכת קדש

2—3—4/11/56 — התקדמות לכיבוש שארם א-שייך וחוף מפרץ סואץ.

קרבות מלחמת ששת הימים

מהלכי הקרב

1. פתיחת מעברים: אחד בציר הצפוני והשני בציר הדרומי ומיטוט הכוחות המצריים המגינים על מעברים אלה.

2. לחימה בעומק המערך המצרי.

3. תנועת כוחותינו לסגירת דרכי נסיגה מול רצון המצרים למלט את כוחותיהם.

המלחמה בסיני ארכה ארבעה ימים. לפריצת מערכי ההגנה וריכוזי השריון המצרי הוטלה עוצמת שריון גדולה של כוחותינו. מטרתנו היתה להכריח את האויב לבוא להתקפות נגד ע"י פריצות לעורף וניתוק דרכי הנסיגה.

השריון המצרי הגיע לקרב לפריצת הכיתור, וחלקו השני ניסה לחסום את דרכי הגישה לתעלה. מרבית הכוחות המצריים חוסלו בקרב זה.

בשיחת סיכום לאחר המלחמה אמר האלוף טל מפקד גייסות השריון דאז: "ההיסטוריה של המלחמות מלמדת, כי עמים רבים הפסידו את הקרבות, למדו לקח, שינו שיטות וחזרו וניצחו. אנו לא יכולנו לעשות זאת".

ועל כן במלחמה זו בסיני, התבלט הקרב כקרב מבחן, קרב הבקעה יבשתי בין ישראל ומצרים והמכריע בקרב — היעד המורלי. על הלוחמים להסתער בכל מחיר ולקחת את היעד לחיים ולמוות".

במהלכי מערכה זו הושמדה הדיביזיה ה-7 המצרית ברפיח וכן חטיבות פלשתינאיות. בשלב הלוחמה בציר המרכזי ניסו המצרים לצאת להתקפת נגד. באיזור ביר-גפגפה תקפו המצרים מביר תמדה באיגוף גדול של 40 ק"מ. שדרה מצרית של 100 טנקים נתקלה באם-איקסים שלנו שהיו בהבטחת אגף האוגדה. טנקי 55 טי תקפו אותם. גדוד האם-איקסים ניהל קרב גבורה ומנע משדרות הטנקים המצרית שהגיעה מכוון התעלה להתערב בהתקפה המצרית. האוגדה התפתחה ללוחמה נגד מאת הטנקים. בקרב שארך כ-6 שעות הושמד הכוח המצרי. גם בציר קנטרה הוכרעו הכוחות המצריים.

מבחינת קצב מלחמת-הבוק היה הקרב גדול הקרבות. קרבות המדבר המערבי הגיעו לריכוז טנקים דומה.

באור קרבות סיני נראים עקרונות לוחמת השריון של צה"ל:

— צה"ל רואה בחיל השריון את כוח ההכרעה העיקרי ביבשה. לצורך לוחמה מעבר גבולות המדינה נבנה כוח משורין ובהתאם לכך נושאי האימון.

— גמיאות מרחקים, פריצות מהירות ועמוקות.

— ערעור שווי המשקל האופרטיבי של האויב תוך סיכון האגפים, ופריצה לעומק. זאת יכול להרשות לעצמו צבא שיש לו לוחמים עשויים ללא חת.

— תוך הבנת תכונות הלוחמה, ידע וכושר מקצועי ניתן לתכנן תוכניות נועזות כפי שבוצעו.

דברי אלוף משנה שמואליק במסדר זכרון לחטיבתו שהגיעה ראשונה לתעלת סואץ:

"עמנו למוד מלחמה על קיומו — שוב נלחם על חייו והפעם פגע הברזל בברזל וצבאות האויב הוכו מכה ניצחת. בכל מקום שעברנו, השארנו מאחורינו שלדי טנקים. אל המוות היישרנו מבט — והוא השפיל עיניו. כי כיהודים נלחמנו. על חיינו נלחמנו ובוזעם נלחמנו.

"רעי הלוחמים, אתם עצמכם לא ידעתם את הוד גבורתכם. וכשראתי השריונים נחרכים

ועולים באש והאנשים — אתם — ממשיכים במלחמה, ידעתי כי האיש הוא הפלדה ותשריון מתכת בלבד".

מלחמת ההתשה

המצרים שהובסו במלחמת ששת הימים ניסו, לאחר שהתאוששו בעזרתם של הסובייטים, לצאת למלחמה חדשה, היא מלחמת ההתשה. אחרי 17 חודשים (מרץ 1969 — אוגוסט 70) הוברר להם כי טעו ומלחמת ההתשה התישה בעיקר אותם. במהלכה של מלחמה זו הלם צה"ל בקו המצרי ובעומק שטח מצרים, הסב למצרים אבדות ונזקים כבדים והוכיח להם כי בדרך המלחמה אין להם כל סיכוי. הפסקת האש שנכנסה לתוקפה באוגוסט 1970 שינתה את יעדי המצרים והם ניסו להשיג אותם באמצעים מדיניים. שיחות פשרה שהתקיימו הגיעו למבוי סתום ותעלת סואץ לא נפתחה לשיט.

הפעולות העיקריות במלחמת ההתשה:

1. 21.9.67 — טבוע המשחתת אילת.
2. 25.10.67 — הפגזת העיר סואץ והריסת בית הזיכוק ומפעליה התעשיים.
3. 31.10.68 — פצוץ גשרי הנילוס ליד נגי'ע חמדי וקניא, ותחנת ממיסר גדולה בקו המתח הגבוה אסואן קהיר.
4. הקמת קו המעוזים — "קו בר-לב".
5. 19.7.69 — פשיטה על האי גרין.
6. 8.9.69 — פשיטה על ראס סאדאת.
7. 3.9.67 — פשיטה משורינת למערב התעלה.
8. דצמבר 1968 — פשיטה לחפישת "הרדאר" בראס ע'רב.
9. 22.1.70 — פשיטה על האי שדואן.
10. 13.5.70 — הטבעת ספינת הדיג "אורית".

מלחמת יום הכיפורים

נפתחה בצתרי ת"ז 6 לאוקטובר 1973, תוך ניצול האפתעה שנגרמה לצה"ל במישור האסטרגי מדיני, ובחוסר אפשרות לגיוס מוקדם של כוחות המילואים. המלחמה נפתחה בנחיתות יחסי הכוחות של צה"ל לעומת המצרים.

במלחמה היו מספר שלבים

1. שלב עיב האויב: — בו פעלו הכח הסדיר וחיל האויר. עיב האויב הושג הודות ללחימה של יחידות שארגון נעשה בלחץ זמן תוך אלתור, תושית ובעיקר הקרבה אישית. יחידים

שנותקו מיחידותיהם פעלו בתנאים שנראו כאבודים, הטרידו ובלמו את האויב גרמו לו נזקים ובעיקר שבשו את התקדמותו.

2. התארגנות מערך המילואים והכנסתו לזירת הקרב.
 3. שלב בלימת האויב — בו הוקצו כוחות — והאויב נבלם.
 4. האויב התארגן ב-2 ארמיות ממזרח לתעלה.
 5. הישגי צה"ל בצפון אפשרו מעבר להתקפת נגד בחזית המצרית וב-16 באוקטובר צלח כח צה"ל את התעלה, הקים ראש גשר והזרים כוחות למערב התעלה.
 6. התפרסות כוחות צה"ל עד להפסקת האש הראשונה ב-22.10.74.
 7. כיתור הארמיה השלישית והעיר סואץ שבא חרף ההכרזה על הפסקת האש בשל ירי המצרים. עם הכרזת הפסקת האש השנייה ב-24 לאוקטובר נמצא צה"ל בדרום — ליד ראס ערביה, שלט על הכביש ומסילת הברזל סואץ-קהיר ובצפון הגיע עד סמוך לכביש איסמעליה-קהיר. ב-11 בנובמבר 1973 נחתם בק"מ ה-101 בכביש סואץ קהיר הסכם ששת הסעיפים שהוליד לחילופי שבויים והסדרת אספקה לארמיה ה-3 המכותרת ולעיר סואץ.
- ב-18 לינואר 1974 חתמו ישראל ומצרים על הסכם להפרדת הכוחות הנשמר עד היום.

חלוצי מדין

מדין משתרעת לאורך חוף מפרץ אילת והים האדום, ונקראה כך על שם מדין, אחד מבני ישמעאל.

בסוף המאה ה-19 צצו תוכניות שונות לפתרון שאלת היהודים והתיישבותם. ב-1891 עלתה תוכנית להקים התיישבות יהודית בארץ מדין, שהיתה נתונה אז לשלטון תורכית. יוזם התוכנית היה יהודי גרמני מומר בשם פאול פרידמן. הוא ערך סיור באיזור, הגיע למסקנה, כי הארץ טובה להתיישבות והתמסר להגשמת הרעיון.

סביבו התקבצו אנשים, קצינים לשעבר בצבא הגרמני, אשר החלו להכשיר את עצמם באימונים צבאיים לקראת העלייה. בדצמבר 1891 הגיעו לסואץ וממנה יצאו, כ-18 איש, בספינה שנקראה "ישראל" אל חוף מדין. אחריה הפליגה ספינת מפרשים עם הציווד בליווי 10 בחורים. בדרך חנו בעין מוסה, א-טור, אחר-כך בדרום האי בשארם א-מיה ומשם המשיכו אל חוף מדין. אולם בינתיים הוסתו השלטונות התורכים כנגד חלוצי מדין והללו שלחו צבא לחוף למנוע את עלייתם אליו. לאחר חודשיים של הרפתקאות בטלה התוכנית. מתוך אגרת אשר שלח ב-1892 הנציב הבריטי העליון במצרים, הלורד קרומר, נראה כי התוכנית הדאיגה באמת את הסולטן התורכי. הוא כותב: "... מכל מקום מר פרידמן אמר לי, כי אינו מיואש כלל, וכי מתעתד הוא לאסוף קבוצת יהודים אחרת בקהיר, אשר אתם יחזור למושבבתו... עתה נודע לי, כי מר פרידמן קנה חבל אדמה על החוף המזרחי של מפרץ אילת (עקבה)... השולטן רגיש מאד בכל עניין הקשור בחג'או... מח'תאר פחה (נציב הסולטן התורכי במצרים) אפילו הגיד לי בכובד ראש, כי יתכן מאד שתוכניתו של מר פרידמן היה צעד ראשון לקראת נסיון להקמתה מחדש של מלכות היהודים העתיקה".

המשלחת הציונית בסיני

ב-1902 עלה רעיון ההתיישבות היהודית בסיני, ומצא אהדה אצל המיניסטר לענייני מושבות של בריטניה לורד צמברלין ושר החוץ לנסדאון.

לראשונה יצא למצרים מר גרינברג עורך הג'ואיש כרוניקל והצליח להשיג הסכמה במצרים כי אם ימצא איזור מתאים להתיישבות, ינתן לכך צ'רטר על ידי הממשלה המצרית להעלות יהודים למקום.

האיזור שנועד להתיישבות משתרע: בין גבול א"י בשלטון הטורקי לאורך חוף הים התיכון עד לאיזור תעלת סואץ, משם דרומה לאורך התעלה עד "עיון מוסה" ומשם בקו ישר לרוחב סיני עד לנווה המדבר נוויבה.

לביצוע התוכנית בסיני הובטח סכום של 6 מיליון ליש"ט, מהם — 2 מיליון מן הבנק הציוני, 2 מיליון מהברון רוטשילד ו-2 מיליון מחברת יק"א. למשלחת הוקצב סכום של 5 אלפים ליש"ט.

מסע המשלחות החל באיסמעליה ב-9 בפברואר 1903, משם לקנטרה, שפלת פולסיון, האגם הסורבוני, אל-עריש, ביר לחפאן, ג'בל הילל, א-נחל, מכאן לעיון מוסה, העיירה סואץ ובחזרה לאיסמעליה. ב-26 למאסר הגישו את הדין וחשבון.

בקאהיר פגשו את ד"ר הרצל שבא לשמוע מהם את דיווחם.

חברי המשלחת מצאו: "אזור סיני שלאורך החוף מוכשר להתיישבות, בעיקר שפלת פולסיון הסמוכה לתעלת סואץ, גדות האגם הסורבוני וסביבת אל-עריש (בשפלת פולסיון ניתן להקים כפרים חקלאיים ובאגם הסורבוני כפרי דייגים; באל-עריש מלאכה ותעשייה, הפקת מלח מהים וחציבת גבס). ניתן להקים נמל".

בעיית המים צריכה להיפתר על ידי:

א. ניקוי בארות קיימות.

ב. איגום שטפונות.

ג. הזרמת מי הנילוס על-ידי צינור שיחצה את התעלה.

אחרי משא ומתן מייגע מאנה ממשלת מצרים ונציבה העליון לורד קרומר להקציב ממימי הנילוס למטרה זו. הטענה היתה, כי המים דרושים קודם כל להשקאה במצרים גופה, וכן הקשיים שצינור המים עלול לגרום לתעבורה בתעלת סואץ. גם התורכים התנגדו לביצוע התוכנית.

מכתב מיינרצאגן לראש ממשלת בריטניה, לויג ג'ורג'

19.3.1919

לכבוד

ראש הממשלה, לויג ג'ורג'

יקירי ראש הממשלה,

פנית אלי אתמול בבקשה, כי אשלח לך מכתב לא רשמי בעניין הריבונות על סיני. אני מייחס לשאלה זאת חשיבות ראשונה במעלה — לא כרגע, אלא בעתיד. כעת אני נכנס לסוגיה זאת ביתר פירוט, משניתן לי לעשות זאת אתמול.

נוהגים אנו בתבונה רבה בהתירנו ליהודים להקים את ביתם הלאומי בארץ-ישראל. כמו-כן, שיחררנו את הערבים מן העול הטורקי, ולא נוכל לשבת במצרים לצמיתות. ועדת השלום הזאת הטילה שתי ביצים: הלאומנות היהודית והלאומנות הערבית. אלו עתידות להעשות תרנגולות טרדניות: היהודי נמרץ, עז נפש, נחושה-החלטה ונאור. הערבי מנוון, טיפש, לא הגון ואינו מייצר יותר מאשר זריות בהשראת הרומנטיקה ודממת המדבר. היהודים למרות פיזורם בתפוצות הצטיינו באמנות, במוזיקה ובמדע, ונתנו לבריטניה את אחד מראשי ממשלתה הבולטים.

תוך יובל שנים, יהיו היהודים וגם הערבים אחוזי דיבוק הלאומנות — תולדה טבעית של ההגדרה העצמית של הנשיא. הלאומנות מעדיפה ממשל עצמי, ואפילו יהיה מושחת ובלתי יעיל, על שלטון זר, ואפילו יהיה מטיב ויעיל. יותר מזה: הלאומנות מעניקה חרות פעולה למדינה, אך מתעלמת מחירות הפרט. היא כר פעולה פורה לעסקנים פוליטיים ותועמלנים מקצועיים, ועלולה לגרום עוול משווע לעם.

על הבית הלאומי ליהודים להתפתח, במוקדם או במאוחר, לכלל ריבונות. אני מבין שהתפתחות טבעית זאת צפויה בעיני כמה מחברי ממשלת הוד-מלכותו. גם הלאומנות הערבית תתפתח לכלל ריבונות, מארם-נהרים ועד מרוקו.

הריבונות היהודית והריבונות הערבית סופן שיתנגשו. אם תתגשם תוכנית העלייה של היהודים, יהיה עליהם להרחיב את שטחם, והתפשטות זאת תוכל להתממש אך ורק על חשבון הערבים, שיעשו כמיטב יכולתם לבלום את גידולה והתעצמותה של ארץ-ישראל יהודית. כלומר: שפיכות דמים.

כיום שולטת בריטניה בכיפה במזרח התיכון. כוח הלאומנות יקרא תגר על מעמדנו זה. לא נוכל לנהוג ידידות גם ביהודים וגם בערבים. הצעתי מבוססת על קשירת ידידות עם העם, העשוי להיות יריד נאמן יותר: העם היהודי. הם חבים לנו חוב גדול, והכרת התודה היא תכונה בולטת באופיו של העם הזה. אף שפעלנו רבות לטובת הערבים, אין הם יודעים פרושה של הכרת-תודה. יותר מזה — הם עלולים להיות מטורד. היהודים יהיו נכס.

ארץ-ישראל היא אבן הפינה של המזרח-התיכון. משני צידיה היא גובלת במדבר ומצידה האחד — הים. יש בה הנמל הטבעי הטוב ביותר באגן המזרחי של הים התיכון. כמו כן, הוכיחו היהודים את כוחם כלוחמים מאז כבשו הרומאים את ירושלים. הערבי לוחם עלוב, אף כי הוא זריו בביזה בחבלה וברצח.

אני מגיע לעניין מעמדה של ארץ-ישראל לעומת מצרים. למרות יתרונם המספרי, אין המצרים שקולים כנגד צבא יהודי פחות מהם בכמותו. אבל ככל שיפתחו כלי נשק חדישים — טנקים ומטוסים — יישען הכוח ההתקפי יותר ויותר על הגבורה האנושית ועל כוח-ההסבל. משום כך רואה אני במצרים את האויב הפוטנציאלי של ארץ-ישראל.

עם התפתחות הלאומנות היהודית והערבית והבשלתן לכלל ריבונות, ועם אבדנה של תעלת סואץ בשנת 1966 (בעוד 47 שנים בלבד), סבירים הסיכויים שנקפח את מעמדנו במזרח התיכון. העצה שהשאתי לך אתמול היא בגדר הצעה לעשות את עמדתנו במזרח התיכון יותר בטוחה.

לפני 1905 נמשך הגבול הטורקי-מצרי מרפיה בצפון ועד לקרבת הסואץ. דרום סיני ומזרחו היה חלק מפלך ח'יג'אז של האימפריה העות'ומנית. באוקטובר 1906 קבלה מצרים זכויות מנהליות בסיני עד לקו שנמשך מרפיה ועד לקצה מפרץ עקבה, וטורקיה קיימה בידה במפורש

את זכות הריבונות. הגנרל אלנבי עם כוחות בריטיים וללא עזרת הצבא המצרי כבש את סיני הטורקי וכך נעשה השטח בזכות הכיבוש — לשטח בריטי. מיניסטריון החוץ יכול לאשר קביעה בוטה זו.

אם תספח בריטניה את סיני הטורקי תזכה ליתרונות הבאים: —

- א. ייווצר אזור חץ בין מצרים ובין ארץ-ישראל.
- ב. תהיה לבריטניה עמדה חזקה במזרח-התיכון, עם גישה לים-התיכון וגם לים סוף.
- ג. יהיה לנו בסיס אסטרטגי — ובהסכמת היהודים, גם הטוב בנמלים באגן המזרחי של הים התיכון.
- ד. לא רק יהיה בכוחנו לסבול כל מהלך מצרי לסגירת התעלה בפני ספנות בריטית, אלא נוכל לכרות תעלה אחרת שתחבר את הים התיכון עם ים-סוף.
- ה. לא תהא בעיה של לאומנות בסיני, שכן מספר התושבים הנוודים שם אינו אלא כמה אלפים.

קו הגבול שנקבע ב-1906

קו הגבול שנקבע ב-1906 לא צוין בעצם כקו גבול בין לאומי.

בהסכם בין הבריטים והטורקים מדובר על "קו מפריד אדמיניסטרטיבי" בלבד בין הוילאית של חג'אז, הסנג'ק של ירושלים וחצי האי סיני.

הפועל היוצא מכך הוא, כי הטורקים לא הגדירו את שיוכו של חצי האי סיני למצרים ולא דברו על גבול בין לאומי מפורש. כמו-כן לא דובר בהסכם על הגדרה המפרשת מעמדו של חוף מפרץ שלמה והמצרים.

בתום מלחמת העולם הראשונה "ויתרה" טורקיה על השליטה על כל הארצות מחוץ לתחומה ועל מצרים וא"י בכלל זה. בין השתיים לא היה קיים עתה גבול בין לאומי, דבר שלא הדאיג את הבריטים כיוון ששלטו על שתיהן. בריטניה היא שקבעה את המשך קיומו של ההסכם המינהלי של שנת 1906, אך לא הכריזה מצידה לעולם על הגבול שנקבע כעל קו מדיני. גם כאשר נסתיימה תקופת השלטון הצבאי הבריטי על מצרים ב-1936 לא סומן במפה שצורפה להסכם קו גבול בין סיני לארץ ישראל, ובמתכוון נשאר קו זה בלתי ברור ולא מוגדר. ב-1951 עורר בריגאדיר פ' מק-לין את הפרשה הזאת בפרלמנט הבריטי בהקשר לתוכנית העתקת הגייסות הבריטיים ממצרים לסיני. טענתו היתה שלעולם לא ניתנה סיני באופן רשמי למצרים.

סגן שר החוץ הבריטי א' דיוויס לא שלל אף בדבריו תשובתו גישה זו. הוא טען כי הזכות לנהל את ענייני סיני ניתנה למצרים ב-1892 ואושרה סופית ב-1906.

בהמשך דבריו אמר: "הגבול המזרחי של מצרים לא הוגדר מעולם באופן מפורש ואף לאחר מלחמת העולם הראשונה כאשר מצרים הפכה לממלכה עצמאית. מצרים מקיימת עם זאת שליטה ובעלות מתמדת על דרום סיני מאז 1922. שום ממשלה (של מדינה אחרת) לא ערערה אף פעם על העובדה שמצרים מקיימת שלטון ריבוני אפקטיבי על מרחב זה".

מקליון הוסיף והקיש: "האין זאת עובדה כי אזור זה נלקח על ידינו מן הטורקים, ואף פעם לא ניתן למצרים, ועל כן הוא שייך לנו (לבריטניה) באותה מידה כמו לכל מישור אחר?"
 על כך השיב דיוויס: "לפני שלקחנו אנחנו את סיני, ניהלו המצרים את סיני והם ממשיכים לנהלה לאחר הסכמי השלום בתום מלחמת העולם הראשונה.
 למקליון ניתנה המלה האחרונה:
 "אף על פי כן, עצם הפעולה של ניהול בלבד אינה מקנה ריבונות".

שייכות חצי האי סיני למצרים

המומחה הקנדי למשפט בינלאומי ל' מ' בלומפילד דן בספרו במעמדה של מצרים בחצי האי סיני.

הוא שואל: "הכלום מצרים רכשה (נחלה) את סיני?"

ולאחר דיון בסוגיות המשפטיות וחקר מסמכים לגבי התפשטותו של השלטון המצרי בסיני הוא הגיע למספר מסקנות.

1. לגבי זכויות הנרכשות בתוקף אמנות וחוזים:

א. אף אחד מהפירמנים (רשיונות) שניתנו ע"י "השער העליון" (הסולטן התורכי) למוחמד עלי וליורשיו לא כלל כל הצעה שסיני תיכלל בטרטוריה מצרית.

ב. למוחמד עלי וליורשיו, החדידים של מצרים, העונקה רק סמכות של אדמיניסטרציה על חצי האי.

אולם באמנה משנת 1840 הוכללה סמכות זו על "סוריה הדרומית". בהסכמים של שנת 1892 ו-1906 דובר על האדמיניסטרציה של סיני ובאף אחד מהם לא דובר על סיני כטרטוריה מצרית.

ג. גם הדוחות הבריטיים של אותה תקופה על כל הסובייקטיביות שלהם אינם מציינים שחצי האי סיני נכלל בתחום גבולותיה של מצרים.

ד. גם בהתפתחות שחלה לגבי האיזור במלחמת העולם הראשונה ולאחריה, "ויתורה" של תורכיה על כל זכויותיה על מצרים, הכרזתה של בריטניה על מצרים כארץ חסות — פרוטקטורט בריטי והסכם לוואן מספטמבר 1923 — לא ציין שחצי האי סיני הוא חלק ממצרים.

מכל אלה הובן היטב — שזכויות מצרים על סיני לא היו מעולם יותר מזכויות אדמיניסטרטיביות ומעולם לא זכויות ריבוניות.

2. באשר לזכויות הנרכשות בתוקף שיטות אחרות של רכישה טריטוריה, שוב מגיע בלומפילד למסקנה כי מבחינת החוק הבינלאומי, חצי האי סיני אינו טריטוריה מצרית, אבל למצרים יש רק זכויות אדמיניסטרטיביות בחצי האי שהוענקו לה ע"י טורקיה.

ל' מ' בלומפילד מתייחס גם לשלטון, למעשה, של מצרים בסיני, ולא רק לזכויות ההלכתיות. הוא קובע: "האדמיניסטרציה המצרית בחצי האי סיני לא היתה מעולם רצינית ולא נעשו שום נסיונות על-ידי מצרים לפתח טריטוריה זו".

הוא ממשיך: "מלבד מעט שבטים בדווים מבודדים, אין שום ישובים בעלי חשיבות, במיוחד בחלקו הדרומי של סיני ואי אפשר לקבוע שהאדמיניסטרציה המצרית היתה, באיזו שהיא צורה אפקטיבית, נמשכת ובלתי מופרעת.

החוקר הקנדי מסכם פרשה זו וקובע: "שאלת הריבונות המצרית אכן לא צצה ואינה יכולה להיתמך לא ע"י חוק ולא למעשה".

בהמשך טיעונו מצטט החוקר את הדיון שנערך בפרלמנט הבריטי ב-1951 ואשר סוכם בדבריו של בריגדייר מק-לין (ראה לעיל: קו הגבול שנקבע ב-1906).

בפרק המסכם את ספרו קובע בלומפילד בין השאר:

1. כיוון שבידי מצרים הופקדה רק האדמיניסטרציה של חצי האי סיני, אין לה כל זכויות מים טריטוריאליים במפרץ עקבה, כלומר — אין לה כל סמכות למנוע מעבר בתום לב מספינות העוברות למפרץ וממנו דרך מיצרי טיראן.

2. מפרץ עקבה הוא חלק מהימים, בהם שולט העיקרון של חופש השיט.

3. ההסדר המצרי עם סעודיה על החזקתם של האיים טיראן וסנפיר — הפר, למעשה, את העיקרון, לפיו כל מדינה חייבת לאסור, מידיעתה, על טריטוריה שלה לשמש לפעולות המנוגדות לזכויותיהן של מדינות אחרות, ולכן הסדר זה הוא בטל ומבוטל בגלל אי חוקיותו.

ביבליוגרפיה נבחרת

ד"ר זאב וילנאי — סיני

ד"ר מנשה הראל — אלה מסעות סיני

זאב מושל — דרום סיני

ד"ר יוסף בן דוד — הבדואים בדרכי סיני

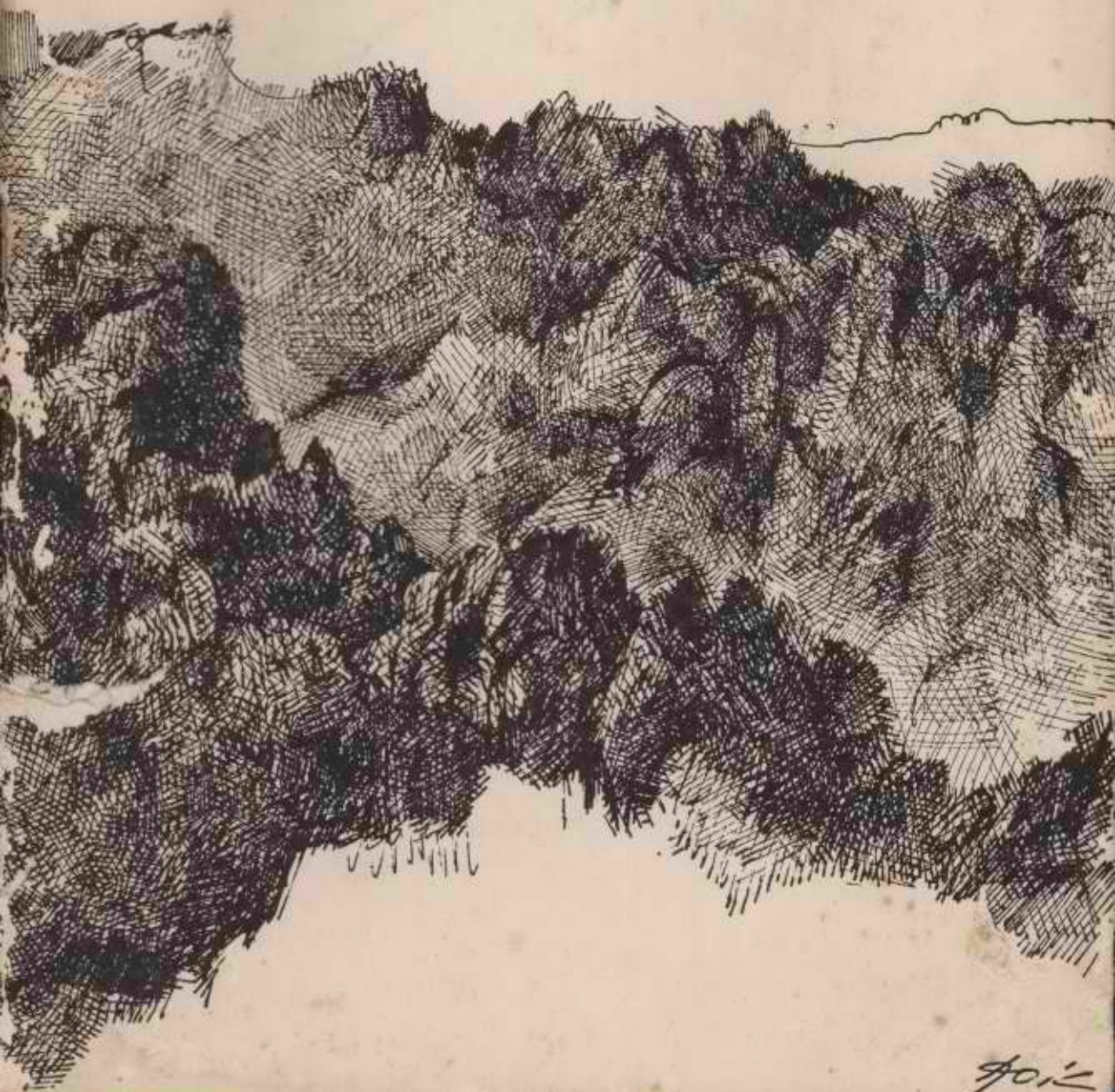
פרופ' י' פראוור — תולדות ממלכת הצלבנים

פרופ' י' ברמון — קו הפסקת האש

ברית התנועה הקיבוצית, המדור לידעית הארץ — פרסומים על סיני (לקט)

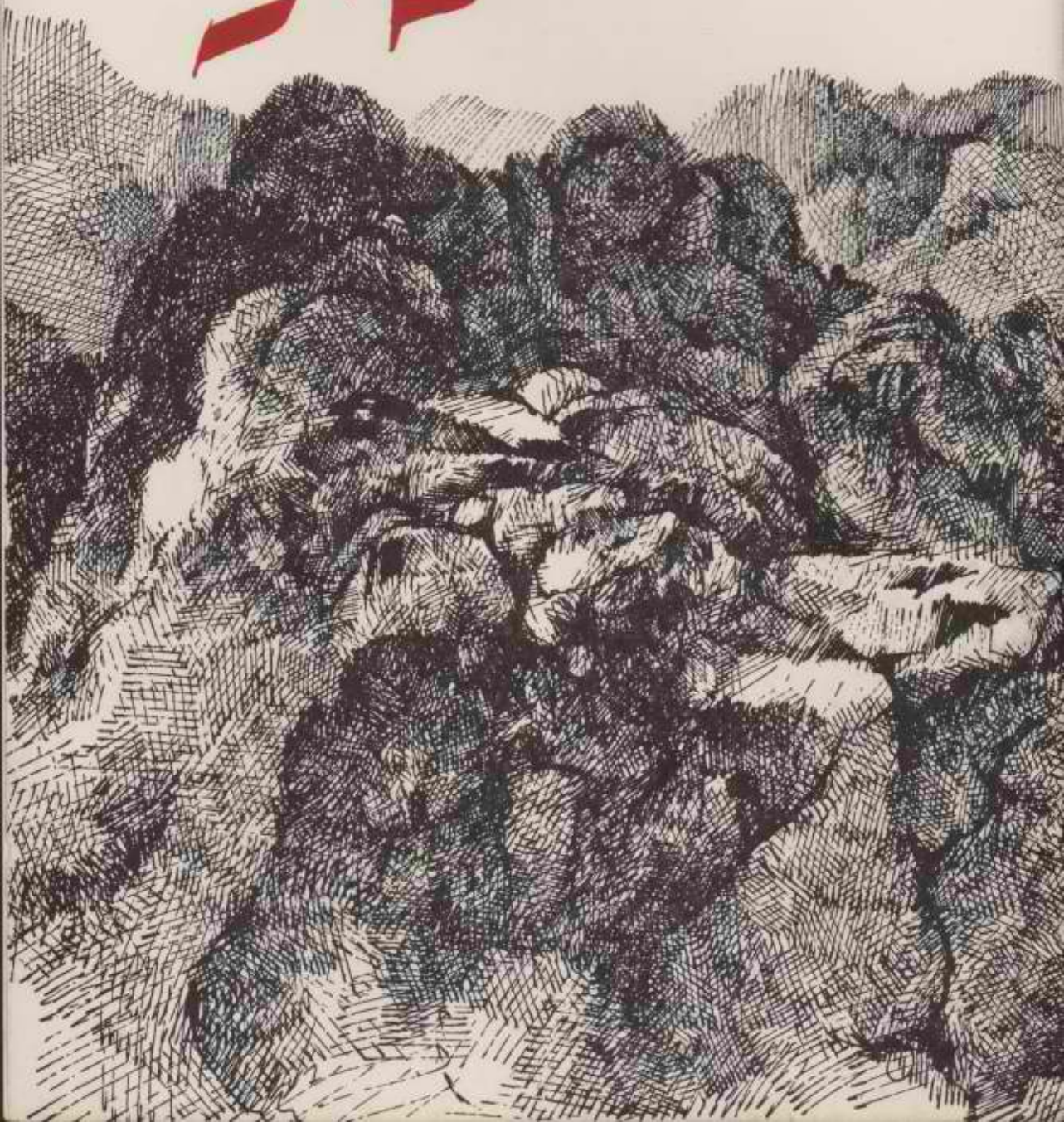
החברה להגנת הטבע — פרסומים על סיני, לקט

אטלס כרטא

4012

דפ סני

על חוקי המבחן והמבחנים

חוקי המבחן והמבחנים

ד פ י ס י נ י

סקירות ותקצירים

בנושאים גיאוגרפיים, היסטוריים ומדיניים

הוצאת המכון למחקר ופיתוח

שבט תשל"ה — פברואר 1975

ליקט וערך : מאיר חפץ

מהדורה שנייה

מרכז ההסברה / שרות הפירסומים

נדפס בדפוס קואופרטיבי "אחווה", בע"מ

חצי האי סיני

משתרע בין שני ימים, המהווים נתיבים בין לאומיים, בין הים התיכון המתחבר לאוקיינוס האטלנטי, לבין הים האדום המתחבר לאוקיינוס ההודי.

גודלו של חצי האי מגיע ל-60 אלף קמ"ר, והוא דומה בצורתו למשולש. אורך הצלע המזרחית של המשולש, כמות כמערבית, כ-400 ק"מ, ואילו הצלע הצפונית, קצרה יותר ואורכה כ-200 ק"מ. רוחבו המירבי של חצי האי בקו אילת-המיתלה-סואץ, הוא כ-230 ק"מ ואילו אורכו מאל-עריש ועד ראש-מוחמד הוא כ-380 ק"מ.

גבולו בצפון — הים התיכון; במזרח — נחל אל-עריש; בדרום מזרח — מפרץ אילת; בדרום — הים האדום; במערב — תעלת סואץ ומפרץ סואץ.

ניתן לחלקו לשלושה אזורים גיאוגרפיים עיקריים: שפלת החוף; הרמה המרכזית; האיזור ההררי של דרום סיני.

אזורים אלה נחלקים לשש יחידות גיאומורפולוגיות מישניות:

1. בצפון סיני — לאורך החוף — איזור חולות נודדים, המתפשטים בין אל-עריש ואבו-עגילה במזרח, ועד לכל אורכה של תעלת סואץ במערב. חולות אלה בצפוננו של איזור החוף מובאים משיפכו של הנילוס, ובדרום האיזור הם תוצר הבלייה של אבני החול בחצי האי עצמו.

2. דרומית לשפלת החוף נמצאים הרי הקמרים: ג'בל הילל, ג'בל יעלק וג'בל מע'רה — (בהם קיימים מכתשים ושרידי מכתשים), המהווים המשך להרי הקמרים של הנגב.

3. מעבר להם, דרומה — מישטחי ענק של חמדות בעלות קרום עליון קשה, המכוסים אבנים קטנות.

4. דרומה יותר, הרמות הגירניות של מרכז סיני (ג'בל א-תיה) המשתפלות במתינות צפונה — בכיוון לים, והיוצרות את טבלות "מדבר התועים" עם פסגות ג'בל א-תיה וג'בל עג'מה בגובה 1,620 מ'.

5. בין המצוק של ג'בל א-תיה ברמה המרכזית, הגירנית בעיקרה, ובין סלעי היסוד של דרום סיני, מפרידה רצועת אבני חול אדומות לבנות, המתווה כעין מרוב התוחם בין צפוננו ודרומו של סיני.

6. דרום סיני בנוי מסלעי יסוד (מתקופת הפריקמבריאון), ומתנשא לגובה של 2,644 מ' (הר סנטה קטרינה). גופו הררי (צבעוני) ומפוצל עלידי וואדיות עמוקים. בין ההרים הגבוהים: הר סרבל 2,070 מ' וג'בל מוסה 2,285 מ'.

חצי האי סיני נמצא בין קוי הרוחב 28° עד 31° מצפון לקו המשווה.

ברוב חלקי העולם בין קוי רוחב אלה קיימים מדבריות ואזורים צחיחים — ורוב חלקיו של חצי האי כלולים בהגדרה זו.

האקלים

המשקעים בצפון סיני כ־60 מ"מ, ובדרומו 30—20 מ"מ. בהרים הגבוהים כ־150 מ"מ גשם ולעיתים מזומנות יורדים עליהם שלגים.

נחלים

- חצי האי מבותר ע"י נחלי אכזב לרוב.
- בצפון עמקי נחלים רחבים פרושים על שטחים נרחבים.
 - בדרום הנחלים מעמיקים לחדור לתוך הרמה ויוצרים קניונים המגיעים לעומק של מאות מטרים.
 - הנחל העיקרי הוא נחל אל-עריש, שגליל מימיו פרוש על 250 קמ"ר (ראשיתו בא-נחל).
 - וואדי אל-ג'רף יוצא ממרכז סיני ונופל למפרץ סואץ.
 - בדרום סיני וואדי נאסב, הנופל בשני יובלים (וואדי בדה וואדי בבה) למפרץ אילת.
- שטפונות: עקב אגני הניקוז הענקים (בעיקר, בצפון סיני) באים השטפונות גם לאחר כמות גשמים מעטה — בנחל אל-עריש מגיע לעתים השטפון לרוחב של ק"מ אחד, והוא מעשיר את האקוויפר התת-קרקעי. לאורך שפלת החוף ניתן למצוא מים טובים לשתייה בעומק מטרים ספורים.

צומח וחי

מפת הצומח של האיזור המדברי מושפעת בצורה ברורה מטיב הסלעים ויש לה דמיון רב למפת הגיאולוגית. כך מתפתחות חבורות הצומח בהתאם לבית גידולן. שונים הסוגים הנובטים באזורי החולות, או הגדלים באזורי החמדה, או בשכבות הגיר של הרי הקמטים, או ברמה המרכזית של סיני, אשר ככל שהיא מתנשאת לגובה רב יותר, כן רבים בה הטללים והמשקעים. נוסף לשיחים למיניהם מוצא אתה בסיני את האלה האטלנטית המוגבלת לשטחי מסלע של משקע גירני, ואת אלת הסנגוק, הגדלה בין סלעי הגריט האדום והאפור בתחומי הגבהים, בין 900 מ' ל־2,400 מ'.

אחת מחבורות הצמחים המעניינות בסיני היא קבוצת שיחי המנגרובה, הגדלים בתוך מי הים; מאפיינת אותם הפרשת המלח של עליהם ושוורשי האוויר שלהם.

בדרך כלל ניתן למצוא בחצי האי:

- צומח מדברי מופיע במרבית חלקי סיני ומפורז במדרונות.
- הצומח הערבתי מצא את מקומו באיזור המיקמרים של ג'בל הילל וג'בל יעלק, באיזור הרי העג'מה והתיה, ובאיזור הגריטים הגבוה של דרום סיני.
- הצומח הסודני פרוש לאורך חופו של מפרץ אילת וחלק ממפרץ סואץ עד צפונית לאבו-רודס, וזאת בעיקר בערוצי הוואדיות.

החי במדבר ניהן בכושר הסתגלות לתנאי יובש ולניצול מקורות המים הדלים.

מרבית הזוחלים הם בעלי־תכונות הסתגלות לקליטת גזלים מהטרף, המשמש למזונם, וכן אימצו לעצמם דרכי התנהגות, המגינה עליהם ממכות חום, כגון המצאות במחילות במשך היום

ויציאה לטרף בלילה. העופות בחלקם קולטים גם הם נוזלים מחרקים וירק, המהווים את מזונם. היונקים שומרים על הפרשת נוזלים מעטה. הם מצויים ליד מקורות מים או נודדים בין מקור למקור; נמנעים ממכות חום ושומרים לבל יתאדו נוזלי גופם.

דרכים

הדרכים בסיני מילאו תפקידים שונים כדרכי מעבר במשך תקופות ההיסטוריה שונות, בין "הקשת הפורית" (ארם נהרים, סוריה לבנון, ארץ ישראל) לבין מצרים, ובכלל בין מזרח למערב ובין דרום לצפון, אם לצורכי מסחר או מלחמה ואם לצורכי עלייה לרגל לשם קיום פולחנים דתיים.

דרך ארץ פלישתים

זה השם המקראי של מה שכונה "דרך הים" בפי הרומים. הקמתה של הממלכה המצרית במצרים העליונה והתחתונה הביאה ליצירת קשרי מסחר ומלחמה לאורך דרך זו עם ארצות הקשת הפורית. דרך הים נקראה בפי המצרים "דרכי חור" (דרך פרעה — דרך המלך — כי פרעה היה התגלמותו של "האל חור" על פני אדמות).

דרך שור

תחילתה של הדרך מאיזור "חומת מצרים" "שור" (חומה) שליד אסמעיליה של היום. חומת הגנה זו מנעה פלישת השוסים מהמדבר ונמשכה מאיזור הביצות צפופות לקנטרה לאורך קו תעלת סואץ של ימינו ועד למפרץ סואץ. הדרך התנהלה לאורך תוואי אספקת המים באיזור הצחיח של חמדת סיני מאסמעיליה של ימינו דרך ביר גפגפה, ביר תמזה, ביר חסנה, קסימה, (קדש ברנע), ומכאן הסתעפה מצד אחד בכיוון צפון-מערב דרך בארותיים, רחובות, חלוצה, לבאר-שבע; ומצד אחר — בכיוון צפון-מזרח בדרך שנקראה במקרא "דרך האתרים", שעברה דרך עין עבדת, עין ירוחם, בקעת באר-שבע, ערד, ובמעלה הר חברון בכיוון לירושלים. היתה זו הדרך העיקרית של מסע הנודדים למצרים.

דרך החוגגים

(דבר אל תג') או דרך המדבר — ים-סוף, או דרך הר שעיר המקראית (כל שם לפי תקופתו) הובילה ממפרץ סואץ דרך אילת להר שעיר (דרך מעבר המיתלה א-נחל, ראס אל נקב, עקבה) ובתקופת האיסלם היא היתה הדרך היבשתית למכה ומדינה. באמצעותם הועברה ממצרים מדי שנה שיירת ה"מחמל" (השטיח הקדוש לכיסוי הכעבה במכה).

דרכי רוחב

לאורך החופים במערב, וכן במעברים — כמו וואדי פיראן — ובמעברים ליד ג'בל מוסה.

דרכים לאורך המפרצים

הדרך מפורט סעיד דרך סואץ, אבו-רודס, א-טור, שארם — נסללה עוד בתקופה המצרית. דרך אילת נוויבה (נביעות), דהב (די-זוב) שארם — נסללה אחרי מלחמת-ששת-הימים

וסלילתה נסתיימה ב-1970. אם תיסלל ברבות הימים הדרך מראס אל נקב בכיוון לניצנה ורפיח, ניתן יהיה להקיף את סיני בכבישים סוג א' — סביב סביב!

אוצרות טבע

נוסף לחשיבות ההיסטורית והאסטרטגית של סיני נודעת לו גם חשיבות כלכלית. המבנה הסלעי של חצי האי מכיל בקרבו מרבצים של נפט, מגנן, פחם, פוספטים, גבס ומינרלים.

הנפט

המבנה הגאולוגי של המפרץ הרדוד של סואץ וחופיו מהווים עד עתה את מקור הנפט של סיני.

שדות הנפט מרוכזים לאורך המפרץ, והחשובים שבהם: ראס סודר, ראס מטרמה, עסל, אבו רודס, וואדי פיראן, בלאיס (שדה תת-מימי) ובצד המצרי השדה התת-מימי העשיר באל מורגן ובמוצא המפרץ לים סוף בשדה זיתונא ושדה יולי המצרי.

הפחם

בג'בל מערה אשר בצפון סיני נמצא מכרה פחם, אשר בהפקתו המעשית הוחל זמן מועט לפני מלחמת ששת הימים (ניתן להגיע אליו מצומת כביש לבני-ביר גפגפה). הפחם מצוי בתוך סלעי גיר מתקופת היורה. הוא נועד, כנראה, לשימושו של מפעל פלדה, שתוכנן באיזור כדי לנצל את עפרות הברזל והמגנן באום בוגמה.

המגנן

כמויות גדולות של מגנן וברזל מצויות במכרה אום בוגמה, הנמצא לא הרחק מעיירת הנמל אבו-זנימה. המכרה נמצא בגובה של 700—800 מ' ואליו הובילה דרך בקניון צר ויפה למראה של גרניט אדום (הקניון נסתם לפני כמה שנים על ידי סלעים שנגרפו בשטפון). המגנן שנמצא בבצור הינו בריכוז של 20% והמינרל העיקרי הנו דו-תחמוצת המגנן. ריכוז הברזל הנו 35% והמינרל העיקרי החמיטי — תחמוצת הברזל.

הרזרות נאמדות במיליוני טונות — שימושו של המגנן הוא במשולב עם הברזל לתעשיית פלדה.

המכרה נוצל עד למלחמת ששת הימים. חומר הכריה הועבר ברכבל למפעל הפרדה חדיש באבו-זנימה ולאחר מכן הועבר למפעלים לתעשיית פלדה במצרים.

נחושת

מכרות נחושת נמצאו במרחבי סיני ובניצולם הוחל כבר בתקופת מצרים הקדומה. המכרות העיקריים נמצאו במרחב אום בוגמה. המינרל הנחושי העיקרי היה הטורקז; הוא בעל צבע תכול-ירוק, ובהרכבו הוא פוספט מימי של נחושת ואלומיניום.

בהיותו בעל סגולות לקמעות באמנותם של הקדמונים וכן לתעשית תכשיטים, הוחל בניצול המכרות כבר באלף השלישי לפני הספירה. ניצולם של מכרות אלה נפסק מאוחר יותר, בגלל חוסר כדאיות כלכלית.

גבס

בעבר הגיאולוגי השתרע מפרץ סואץ על פני מרחב גדול יותר ועם נסיגת הים נוצרו לגונות ואגמים, אשר בהתאדותם השקיעו מרבצי גבס המצויים לאורך המפרץ בעיקר צפונית לג'בל חמם פרעון.

פוספטים

שדות הפוספטים העיקריים שנמצאו עד עתה, מרוכזים בעיקר בצפון סיני בבקעות שבין ג'בל הילל, ילק, עריף אל נאקה וכו' (סביב ביר חסנה).

מעיינות גופרית חמים

לרגלי ג'בל חמם פרעון, הנמצא כ-50 ק"מ דרומית לראס סודר, נמצאים סמוך לים מעיינות גפרית חמים הנקראים "מרחצאות פרעה". המעיינות נובעים בטמפרטורה של 70° צלסיוס, טעמם מר והם בעלי ריח גופריתי. כמות המלחים שבהם מגיע ל-17,000 מג' לליטר (מזה 8,000 מג' כלור), וסגולתם בריפוי מחלות שגרונ.

חמאם סידנא מוסא — "מרחץ אדוננו משה".

מעין חם 32° , מצפון לא-טור. המים מדיפים ריח גפרית ונאגרים בבריכה בנויה בבנין בתחומי הגנים השייכים למנזר סנטה קטרינה. "מרחץ משה" ו"מרחצאות פרעה" הם שניים משורת מעיינות הפורצים לאורך מפרץ סואץ ושקע הירדן, זרועות השבר הסורי אפריקני.

חולות שחורים

חולות חוף שחורים מצויים באיזור עזה אל-עריש (וכן בשפך הדלתה של הנילוס). צבעם השחור נובע מריכוז מינרלים של ברזל, טיטן, כרום ומינרלים אחרים. מקורם בסלעי הגרניט הנמצאים במרכז סיני ובדרומו והם הובאו למקומם על ידי שפכי הנחלים. חולות שחורים מעין אלה מכילים לרוב מינרלים רדיואקטיביים של אורניום.

דיג

ימת ברדוויל היא לגונה שנוצרה על ידי סחף יבשתי ופעילות ימית שהביאה עימה חולות מזרועות הנילוס. כך נתהוותה הקשת הסוגרת על הלגונה, אורכה 80 ק"מ, חלקה המערבי צר ורדוד, המזרחי — רוחבו מגיע ל-20 ק"מ. עומק המים אינו עולה על 3 מטר, ומליחתם בקרבת פתחיהם 40% מליחות ובחלקים הפנימיים הוא מגיע ל-70%. הודות לצמחיה העשירה, המכסה את קרקעית הלגונה והמספקת זבלים טבעיים ואוורורה של הימה על ידי מערכת זרמים בינה ולבין הים דרך פתחי השרטון — קיימת בימה דגה עשירה.

באמצעות דיג מבוקר ובשיטות העשרה, וכן הקפדה על שמירת הפתחים בקשת החולית המקיפה את הלגונה, ניתן לפתח את הענף אף לצורכי יצוא.

דיג בחופי מפרץ אילת ומפרץ סואץ

מפרצי אילת וסואץ עשירים בדגי מאכל וסרטנים. הבדואים היושבים לחופי המפרצים מבססים חלק מכלכלתם על תוצרת הים. בעיקר עוסקים בדיג אנשי שבט אל מוינה. תחום הדיג הרשמי שלהם נע מואסט עד נאבק. שלל הדגה נצרך על ידי בני השבט עצמם. בחלקו, בעיקר דגים מיובשים, משווק במרוכז באמצעות השייחים.

תעלת סואץ

נחפרה לראשונה כ־2,000 שנה לפנה"ס (בימי השושלת ה־12) ופעלה כמה מאות שנים; פעולתה חודשה בימי פרעה נכה בסוף המאה השביעית לפנה"ס; בימי השליטים הפרסיים הוכשרה שוב לשייט. על כך מספר הרודוטוס:

"הוא (פרעה נכה) היה הראשון אשר החל בחפירת התעלה המוליכה אל הים האדום ואשר דרייזש הפרסי גמר אחרי כן את חפירתה. ארכה נסיעה של ארבעה ימים וחפורה ברוחב אשר שתי ספינות תעבורנה יחד בהתנועען בעזרת משותתן. המים באים אליה מתוך הנילוס והם זורמים לתוכה מהעיר "פִּי־בֶסֶת" ומוצאם אל הים האדום... בימי המלך נכה מהמצרים החופרים אותו מתו שנים עשר רבוא".

בתקופה ההלניסטית במאה השלישית לפנה"ס (בימי בית תלמי) שונה תוואי התעלה.

התעלה הקדומה קשרה את ים סוף עם הזרוע המזרחית של הנילוס (זרוע פלוסיון שאינה קיימת כיום). התעלה נסתמה וחודשה שוב בימי הקיסר טריאנוס. לאחריו — לא היתה בשימוש עד לכיבוש המוסלמי. לאחר הכיבוש — נוקתה ופעלה 135 שנה (641 עד 776) עד היסתמה שוב.

רעיון מחודש לחפירת התעלה התעורר בראשית המאה ה־19 עם התגברות המסחר עם הודו והמזרח הרחוק. היתה תחרות בין אנגליה וצרפת לתכנונה וחפירתה, אך המהנדס הצרפתי פרדיננד דה לספס זכה בזכיון. חפירת התעלה ערכה עשר שנים מ־1859 ועד 1869; מספר הפועלים שהועסק בחפירה היה 25 אלף ו־1,600 גמלים סיפקו להם מים. להקמתה קדמה חפירת תעלה מהנילוס לאגם תמסח, לסואץ ולפורט סעיד. הוצאו 75 מיליון מטר מעוקב עפר וסלעים. ההוצאות הגיעו ל־18 מיליון ליש"ט.

אורכה — 162.5 ק"מ + 11 ק"מ תעלות גישה. רוחבה המקורי הגיע בין 60 ל־90 מ', העומק 8 מ' (מאז התרחבה והועמקה פעמים רבות).

התעלה מקצרת הדרך מאירופה לדרום מזרח אסיה ב־4,800 ק"מ.

התכניות המצרייות לפיתוח התעלה:

העמקה עד 14.70 מ', הרחבה עד 250 מ' (מקודם 125 מ') כדי לאפשר מעבר אניות בנות 60 אלף טון.

נתונים נוספים

לגונת מנזלה 45 ק"מ.

אגם תמסח 16 ק"מ אורך, 10 ק"מ רוחב.

האגם המר הגדול 17 ק"מ אורך, 9 ק"מ רוחב.

פרטים על ישובים באיזור התעלה לפני מלחמת ששת הימים

פורט סעיד 250,000 תושבים. נבנתה בעת חפירת התעלה הצפונית — על שפכי העפר שכיסה את הביצות.

פורט פואד הוקמה מול פורט סעיד על שטח ביצות מיובשות.

קנטרה עיר מצרית שנחלקה לשניים — משני צידי התעלה (פרוש השם קשת או גשר קשתות). בקנטרה עברו הכביש ומסילת הברזל אל סיני וא"י. בעת מלחמת העולם הראשונה היתה בסיס עיקרי לצבאות הבריטיים לקראת מסע כבוש א"י מידי התורכים.

אסמעיליה מצפון לאגם תמסח, 115,000 תושבים.

סואץ 200,000 תושבים. עיר שהיתה קיימת לפני חפירת התעלה. בנויה ממערב לתעלה ושימשה בעבר כתחנת מוצא בדרך להודו.

פורט תאופיק מול סואץ — בנויה על אי מלאכותי.

התעלה מקצרת את הדרך מאנגליה להודו בכ-7,000 ק"מ; מאנגליה לסינגפור בכ-5,000 ק"מ; ממרסי לג'יבוטי 5,500 ק"מ דרך התעלה — לעומת 20,000 ק"מ מסביב לאפריקה. בין גמלי ברה"מ בים השחור לבין הודו והמזרח הרחוק הקיצור הוא בכ-13,000 ק"מ.

ב-1965 עברו בתעלה 20,000 אניות בעלות נפח כולל של 247 מיליון טון. 70% מהמטען היה נפט. הכנסות מצרים מדמי המעבר אותה שנה היו כ-150 מיליון דולר.

תוך מלחמת ששת הימים נסתמה תעלת סואץ ומספר אוניות נלכדו באגמיה ולאורכה. היא הושבתה ונסתמה לאט לאט על ידי החולות. לאחר מלחמת יום כיפור נוקתה והוכשרה לשייט מחדש. בעקבות תוכניות לפתוח את תעלת סואץ מתכננת ממשלת מצרים להחזיר את מיליון תושבי הערים שניטשו.

ים סוף

ים סוף הגו שלוחה צפונית של האוקיינוס ההודי ומחובר אליו על-ידי באב-אל-מאנדב שליד מפרץ עדן.

הוא משתרע לאורך 2,000 ק"מ, ורוחבו ומירביו — 350 ק"מ.

המפרצים

מפרץ סואץ — אורכו כ-300 ק"מ, רוחבו המירבי כ-40 ק"מ (מול חופי סיני 25—15 ק"מ) ועומקה המקסימלי של קרקעיתו — 200 מ'.

מפרץ אילת — אורכו ממיצרי טיראן 180 ק"מ (אורך החוף מראס מוחמד — 220 ק"מ), רוחבו 20—30 ק"מ, עומקו 1,200 מ'.

חום המים בשני המפרצים: 20° בפברואר, 27° באוגוסט. ממוצע שנתי 25°.

איים

שדואן הוא הגדול בין איי מפרץ סואץ, וטיראן — הגדול באיי מפרץ אילת. האי טיראן הוא המערבי בין שישה איים גדולים (ביניהם האי סנפיר שגודלו $8,8 \times 6,3$ ק"מ ושטחו 24 קמ"ר). אורכו 11.2 ק"מ, רוחבו 12.1 ק"מ ובגלל מפרציו מגיע שטחו רק ל-59 קמ"ר. שיאו מודקר לגובה 500 מ' מפני הים. אינו מיושב ואין בו מים. עד 1941 היה שייך לסעודיה, ולאחר מכן הועבר למצרים.

בין קבוצת איי טיראן קיימים שישה מעברים. העביר שבתם הוא בין חצי האי סיני והאי טיראן. המרחק בין האי לראס נצרני — 7 ק"מ. רוחב המיצר בין שוניות האלמוגים — 4 ק"מ. הרוחב העביר לספינות — 1,2 ק"מ; עומק המים במיצר 250 מ'.

הגבול בסיני

לפי הרודוטוס היה הגבול המצרי במאה החמישית לפנה"ס ממערב לביצה הסורבונית (לא רחוק מרומני). ממזרח ישבו נבטים בחסות הפרסים (לאחר מסע כוסרו).

בתקופה ההלניסטית הגבול בין א"י ומצרים היה פלוסיום (צפונית מזרחית מקנטרה). הדבר מוזכר ע"י ההיסטוריונים של התקופה — סטראבו ופליניוס.

בזמן הכיבוש הרומי שלט נציב סוריה על "אוסטרקיני" שבקרבת פלוסיום ועד לגבול סואץ של ימינו.

בתקופה הביזנטית נכלל חצי סיני בתחום פלסטינה, והאפיסקופוס של מינור פיראן היה כפוף לאפיסקופוס של קיסריה שהיתה בירת ארץ ישראל בתקופה זו. החלוקה הכנסייתית חפפה את החלוקה האדמיניסטרטיבית הרומית.

בתקופה הערבית הקדומה נמשכה תלותו של חצי האי סיני ב"פלסטינה" וזאת לפי כתבים מהמאה ה-8—9 הספירה, שתגלו במנזר סנטה קטרינה ומסופר בהם על תשלומי מיסים למושל פלסטינה, פעולה שנעשתה מדי שנה תוך הליכה למטרה זו דרך אילת, יטבתה ומשם לרמלה.

חילופי השלטון ע"י הכליפים השונים העבירו מפעם לפעם את השליטה על הדרכים הראשיות בסיני לידי שליט אחר אשר מרכז שליטתו היה בקהיר, דמשק או בגדד.

בתקופה הערבית עד לכיבוש העות'מני

במידה רבה היווה חצי האי המשך למצבו בכל התקופות כאזור מעבר בין סוריה, ארץ ישראל ומצרים. הדבר התבטא במסעי המלחמה הצלבניים, במכות הנגד לפולשים המונגולים ובהקמתה של הממלכה הממלוכית, אשר מרכזה היה במצרים ושליטתה עד למחוזות הדרומיים בטורקיה של ימינו.

הכיבוש העות'מני

ב-1517/16 השתלטו העות'מנים על האיזור והחזיקו בו עד 1882, תקופת הכיבוש הבריטי במצרים וסיני (מחוץ לפרק זמן קצר בתקופת מסע נפוליאון ב-1779). ב-1805 השתלט מוחמד עלי על מצרים ואיים בשנות השלושים של המאה ה-19 על שלמות האימפריה העות'מנית.

מעצמות המערב שחרדו להתעצמותו של מוחמד עלי סייעו בידי הסולטן הטורקי לסלקו מארץ-ישראל, אך הביאו יחד עם זאת את הסולטן להכרתו בשושלת מוחמד עלי ובשלטונו על מצרים — שלטון עצמאי, הכפוף לסולטן הטורקי ישירות.

הגבול שנקבע היה הקו בין אל עריש לסואץ שהצמיד ע"י כך את המשולש הצפוני לגבולה של מצרים, ואת יתר חלקיה של סיני לסנג'ק הירושלמי ולוילאית של חג'אן.

פירמן זה של הסולטן חודש ב־1892 תוך מתן זכות להקים תחנת משמר מצרית בקרבת מפרץ אילת להבטחת שיירת "המחמל" (המרבד הקדוש) היוצאת מדי שנה למכה.

הבריטים השתלטו על מצרים ב־1882, ניצלו עובדה זו וחתרו לקביעת הגבול בקו על־עריש עקבה, דבר שהתגשם בתוואי טוב יותר. נוכח סלילת מסילת הברזל החג'איות ב־1905 וההתבצרות הטורקית בעקבה, החליטה בריטניה להבטיח את בטחונה של תעלת סואץ, ובמסגרת של ספינות מלחמה בריטיות, ששוגרו למפרץ אילת ולאורך חופי ארץ ישראל, נקבע ב־1906 הגבול בקו בין רפיח לטבה (דרומית לאילת). גבול זה הותיר את מקורות המים והדרך המדברית הטובה בתחום השליטה הבריטית.

קביעת הגבול בסיני בין ארץ ישראל ומצרים ב־1906 ועובדת כיבושה מחדש מידי הטורקים ב־1917, העמידו את הגבול המדיני בזוהר מסוימת למצבו בראשית התקופה העות'מנית באמצע המאה ה־16, כשגם ארץ ישראל וגם מצרים היו בתחום שלטון מעצמה אחת, והאזור מחולק למחוזות שונים, והגבול ביניהם נקבע ע"י השלטון המרכזי בהתאם לצרכיו ונוחיותו המדינית.

מצב עובדתי זה הותיר את סיני בשליטה בריטית עד פינוי איזור התעלה על ידם ב־1951 (וזאת למרות העובדה שהשלטון האדמיניסטרטיבי על סיני נמסר למצרים ב־1922).

לפני פינוי התעלה שקלו הבריטים את האפשרויות לפנות את צבאם לסיני. שכן מבחינה מדינית ומשפטית לא נכלל תחומו של חצי האי בגבול מצרים. אולם בלעדי ארץ-ישראל כעורף אסטרטגי, וכן מחמת העדר דרכי תחבורה וערי נמל, ונוסף לכך בשל יחסו העוין של העולם הערבי כלפיהם, ובגלל מציאותו של צבא מצרי ברצועת עזה ובמרחבי סיני — החליטה בריטניה לוותר על אפשרות זו.

גבולות הפסקת האש בסיני

1. גבול ימי — בים התיכון כ־200 ק"מ.
נחלק לשניים: קטע מזרחי לאורך רצועת עזה ואל־עריש — הדומה לחוף הישראלי.
קטע מערבי שעיקרו סבחת ברדוויל — לגונה רדודה ועשירת דגה. ממערב לה שרטון החול של טינה שקצהו המזרחי הווה את קו הפסקת האש (לפני מלחמת יום הכפור).
2. מפרץ סואץ — אורכו 300 ק"מ, צורתו קערית ועומקו אינו עולה על 200 מ'.
החופים על שתי גדותיו מישוריים ונוחים לתחבורה, ובסביבתם אוצרות טבע, כגון: נפט, מנגן, פוספטים וגבס. רוחב המפרץ 25—50 ק"מ.
בצדו המערבי (המצרי) החלו בפיתוח חופי רחצה, ודרכים לאורך החופים למפרצים השונים, להרי הגרניט ולנופיהם.

3. מפרץ אילת — אורך חופיו כ-220 ק"מ (עד ראס מוחמד), והוא חלק מהשבר הסורי-אפריקאי. גדותיו יורדות בתלילות לתוך המפרץ שעומקו מגיע עד 1,200 מטר ויותר. בגלל תלילות זו לא נוצר מישור חוף רצוף ורק במוצא הנחלים נוצרו דלתות. מסיבה זו, לא היתה קיימת עד ימינו דרך לאורך החוף, וכן משולל החוף מפרצים ראויים לשמם עד לשארם א-שיך.

המרחק בין חופי סיני וחופי חצי האי ערב נע בין 15 ל-25 ק"מ.

דרכי התחבורה מעקבה: לעמן (רבת עמון) 400 ק"מ כביש, ומסילת ברזל המסתיימת 90 ק"מ מעקבה.

בקטע החוף של ארץ מדין, שאורכו 150 ק"מ, אין קשר לאורך החוף בין חקל ומקנא. הדרך ביניהן עוברת בנתיב פנימי בגובה של 1000 מ'. היא שמשה כדרך החג' למכה. (במקנא — התקיים ישוב יהודי, שנים רבות לאחר הכיבוש הערבי — מוחמד כרת אתם ברית שלום). בקצה הדרומי מתקרבים החופים למרחק 11 ק"מ זה מזה.

בעקבות הסכמי הפרדת הכוחות לאחר מלחמת יום הכיפורים עובר הגבול בקו מרוחק כ-10 ק"מ מזרחית מן התעלה. קיימים — אזור שליטה מצרי (במזרח התעלה), בתווך אזור חץ של האו"ם — ושטח ישראל.

תולדות האיזור

ברצועת החוף הצפונית של סיני, בה נמצאו מים, ואשר לאורכה עבר נתיב בינלאומי בין מצרים וארם נהריים — שאובטח על-ידי מצודות וחילות מצב — נתקיים ישוב של קבע במספר מקומות.

רוב שטחה של סיני נותר ריק מישובי קבע, ונשאר בשליטתם של הנוודים בלבד, אשר נדדו ממקור מים אחד למשנהו.

האדם בסיני

הימצאותו של האדם בסיני היתה קשורה ליוזמת השליטים שנוקקו לטיפול ושמירה על דרכי תחבורה חשובות, וכן לצורך כריית מחצבים, ועליות לרגל למטרות פולחן.

אבני יד שנוצרו בידי אדם לפני 35,000 עד 18,000 שנה (הפלאוליט) עדים להמצאו במרחביה, לפחות באזור בו נמצאו עד עתה (סרביט אל חאדם, וואדי פיראן וסביבות וואדי בעבע). מתקופת האבן החדשה (הנאוליט) נתגלו שרידים כבר ב-1906. היו אלה מבנים מעוגלים ובהם שרידי אפר, להבים, ראשי חץ וכל זאת ללא שרידי קרמיקה — זוהי התקופה הטרומית קרמית 8,000—5,000 לפנה"ס.

לאחר מלחמת ששת הימים, נמצאו בסקר שנערך בסיני אבנים נוספות והוכח הדמיון בין כלי הצור המקומיים ובין אלה שנוצרו אותה תקופה בארץ ישראל. לתקופה זו (או יתכן לתקופה הכלקוליטית) משתייכים, כנראה, מבני הקבורה המסתוריים שנתגלו בדרום סיני והנקראים בפי הבדווים נוואמיס. אלה הם בניינים עגולים בקוטר 4 מטר, שגובה קירותיהם 2.5 מטר והם בעלי כניסה אחת, ומקוריגג. מרחוק נראים מבנים אלה ככפר עזוב, ומחוצ לשלדים ומנחות קבורה לא נמצא בהם כל שריד קרמי.

ברחבי סיני פזורים שרידי ישובים וכן רוגמי קבורה (טומולי) מהתקופה הכלקוליתית (האלף הרביעי לפנה"ס). פרנסתם היתה קשורה עם פיתוח המחצב החדש שיצר את כלי הברונזה של תקופתם (פעילות זו נמשכה גם בתקופת הברזל).

שליטתם של המצרים הקדמונים חלה על רצועת החוף הצפונית של סיני, ושורת ישובים ומצודות מתקופה זו מוזכרים הן במקורות המצרים והן במקרא. לדרום מערבה ולדרומה של סיני נשלחו על ידם משלחות לכריית אבן הטורקז והנחושת, ובשלב ראשון היו אלה מבצעים צבאיים ממדרגה ראשונה, אשר השאירו אחריהם בקרבת המכרות מחנות מבוצרים וכתובות המעידות על התנגשויות עם אוכלוסיית הנוודים באיזור (כדוגמת וואדי מערה בו נמצא מחנה מבוצר בראש גבעה וכתובות אשר תוכנן דומה; בציור דמותו של פרעה, המכה דמות כורעת. בכתובת המלווה את הציור, ניתן שם המלך ותארייו. הכתובת המזכירה את סנופרו מהשושלת הרביעית אומרת: "מלך מצרים העליונה והתחתונה, שתי אלות "אדון הצדק", הורוס של זהב "סנופרו". סנופרו האל הגדול, לו החיים, אושר, בריאות ושלטון לנצח. מכניע הארצות הזרות".

באזור וואדי בעבע (הנמצא דרומית לדרך שעלתה בעבר לאום בוגמה) נמצא על ידי ד"ר בנו רוטנברג מרכז גדול לכריית טורקז וכתובת מצרית של פרעה סמורע, מהשושלת החמישית של מלכי מצרים (הממלכה הקדומה), המקודשת לאל המצרי "תות, אדון האימה המשמיד את אסיה".

בימי הממלכה התיכונה והמאוחדת חל איזון בהתייחסות לאוכלוסיה המקומית המשתפת פעולה ומהווה כוח עזר להספקת מים ומזון לעובדי המכרות על ידי שיירות גמלים.

הכתובות של תקופה זו מספרות על משלחת הכרייה, קשייה והצלחותיה, ונותנות כבוד למלך ולאלת הטורקז חתחור (אשר דמותה כדמות הפרה). פירוש השם: אמו של חור (הורוס). הדוגמא היפה מתקופה זו הוא המקדש המצרי בסרביט אל חדס ובמקביל לו — מקדש האלה חתחור בעמודי שלמה ליד מכרות תמנע.

התקופה הבנענית פלישתית הותירה לנו בצפון סיני: מצד אחד — את מקום הפולחן הכנעני בהר קסיוס (ראס ברון), שעל הקשת החולית המקיפה את ימת ברדוויל (זוהה כ"בעל צפון" — מקום פולחן של יורדי ים פיניקים שהעבירו לכאן את פולחן "בעל צפון", שהיה נהוג בג'בל עגרא שבחוף סוריה הצפונית; לאחר מכן בתקופה ההלניסטית והרומית נודע כמקום פולחנו של זאוס קסיוס); ומצד אחר — הסיפור המפורסם על מסע המלחמה הפלישתית לאורך חוף סיני ומלחמתם העקשת של הפלשתים בדלתה של מצרים — עד שהוכרעו ויושבו בשפלת החוף הדרומית של ארץ ישראל.

בתקופה ההלניסטית רומית: שורה של תלים מרפיה ומערבה בכיוון אל עריש (היא רינקורורה — עיר כרותי האף) של התקופה ההלניסטית והמשכנה בהר קסיוס והעיר פלוסיוס הנמצאת צפונית מזרחית לקנטרה.

שרידים מהתקופה הנבטית-רומית נמצאו בדרום סיני בעיקר בעיר פיראן שבנוודי פיראן וכן ציורי סלע וכתובות נבטיות מן המאה השנייה לספירה הנוצרית (לאחר חורבן הממלכה הנבטית ב-106 לספירה).

התקופה הביזנטית ביטוייה בסיני, בעיקר סביב תנועת הנזירות והמבנים הקשורים בה: מנזרים, קפלות במרומי ההרים, מערות התבודדות וחוות. אוכלוסיית הנוודים המועברת לנצרות, משרתת את תנועת הנזירות והעליות לרגל.

התקופה הערבית הקדומה. כיבושו של סיני במאה השביעית ע"י המוסלמים מביא את שבטי הבדווים לכנפי האיסלם. בטחון המגורים מוטל בספק, וחלה פעולת התבצרות בפני עוינותם של נושאי הדת החדשה.

נבנים מסגדים וקברי שיחים לחיזוק האמונה והשליטה במרחב העצום, ולאורך דרכי העלייה לרגל.

במרחבי סיני אנו מוצאים גם מקומות תפילה דמויי מסגד, מעשה הבדווים, המסומנים באבני גוויל — קווי קירות מדומים כמסגרת מסגד, ולוחות אבן כמגרעת הפונה דרומה (המיחרב).

בתקופה זו נתונים היו הנזירים לחסדי השליטים, ונבצר מהם להמשיך ולחיות במפורד. לאט לאט הופך, איפוא, המינור של סנטה קטרינה כמקום ריכוזם הבטוח בצל גולגולות מתיהם וספריית כתבי היד העתיקה והעשירה מן היחידות בעולם.

בצפונה של סיני, שלוש דרכים ממשיכות גם בתקופה זו לשרת את לקוחותיהם אם לשלום ואם למלחמה: דרך הים, דרך שור ודרך החוגגים.

בתקופה הצלבנית לא היה בכוחם של הצלבנים להשתלט על מצרים (ראה פרק מסעי המלחמה) וכרגיל שימש להם מדבר סיני ודרכיו המסורתיות למטרותיהן המלחמתיות. לאחר כשלונם ובתקופות הביניים בין המלחמות הם השתדלו לשמור על סיני כאזור הפקר בין ממלכת הצלבנים ובין מצרים. זאת עשו על-ידי ביצור אזור עזה עד "דרום" (היא דיר אל בלח) מצד אחד ו"ג'זירת פרעון" (אי האלמוגים) ואילת מצד שני.

מדיניותם זו הצליחה עד לתקופתו של צלאח-א-דין, אשר קיצר דרכים עקיפות, תקף וכבש את נקודות המפתח והשתלט על הדרכים הראשיות בסיני, וכך שלט על האזור כולו.

התקופה הממלוכית — שליטתם של הממלוכים על מצרים וסוריה רבתי (כולל א"י ועבר הירדן) חייבה אותם לשמור על חצי האי סיני ודרכיו כגשר יבשתי.

באזור המרכזי של סיני ואזור הנגב שלטו הבדווים ללא התערבותו של השלטון המרכזי — כל עוד לא פגעו בדרכי התחבורה.

התקופה העות'מאנית — גם תקופה זו נשקפת לאור מאבקים של מושלי מחוזות על תחומי שליטתם. הדבר התבטא לגבי סיני בעיקר בקביעת הגבול בין שלטונות א"י לשלטונות המצרים.

תעודה משנת 1577 מספרת על אל עריש כעיר השייכת לתחום א"י (שהיתה חלק מפלך דמשק) וכתחנה ראשונה של הדואר הממלכתי לדמשק. תחנה ראשונה בתחום אחריותו של המלך המצרי היתה קטיה. לגבי השליטה באזורה המרכזי של סיני דמה המצב לתקופה הממלוכית: הקפדה על שמירת דרכי העלייה לרגל והטלת האחריות על כל שבט שבתחומו עברה דרך זו.

עד אמצע המאה ה-19, נתחלפו השליטים למשך תקופות קצרות: נפוליאון ב-1799, ומוחמד עלי בין השנים 1830–1840. במאבק הממשי על השליטה בסיני בשלהי המאה ה-19 ובראשית המאה ה-20 מעורבת באורח ישיר בריטניה הגדולה. ההתנגשות הראשונה הרצינית, תחילתה ב-1906, והאחרונה בהתקדמות הטורקית — גרמנית ב-1915 לכיבוש תעלת סואץ, עד כיבושו המוחלט של חצי האי סיני ע"י הבריטים ב-1917 (ראה הפרק — הגבול בסיני). מאז ועד פינוי הכוחות הבריטים ממצרים ב-1951 נשאר חצי האי סיני בתחום השפעתה של בריטניה, למרות העברת האחריות המינהלית למצרים ב-1922.

אוכלוסיה, התיישבות ופיתוח

עם כיבושו של חצי האי סיני ביוני 1967 מנתה אוכלוסיתו כ־40 אלף בדווים וכ־40 אלף תושבים בעיירות אל עריש וא־טור.

מרבית תושביה המצריים של אל־עריש עברו למצרים ונשארו בה כ־30 אלף תושבים מקומיים. כל תושבי "אבו זנימה" ו"א־טור" עברו בימי המלחמה ומיד אחריה גם הם למצרים והעיירות נשארו נטושות (באבו זנימה היה המפעל הגדול לעיבוד המנגן).

שונה היה קיום האוכלוסיה בתקופה שלפני המלחמה ולאחריה, ושונים דרכי הפיתוח. עיסוקם של הבדווים בסיני, הוא בהתאם לאיזור בו הם שוכנים. בקרבת הים — דייג, גמלים וגידול תמרים, באזורים הפנימיים הקרובים למקורות מים — צאן, גמלים, גידול תמרים, ירקות והברחות. כמו כן עיסוקים הקשורים בעבודות כריה (המנגן), הפקת נפט, מתן שירותים למחנות הצבא המצרי, טיפול שוטף בדרכים וכד'. אוכלוסית הערים עסקה במסחר, שירותים, מלאכה. חלק גדול מן העיסוקים הנ"ל נשאר גם כיום. בחלקם התחסלו, כגון: כריית המנגן והברחות; בחלקם שונה אופיים (שירותים לצורכי תיירות). נשתנה, כמובן, גם הטיפול באוכלוסיה, מבחינת הדאגה לבריאות, תעסוקה, לימוד מקצוע והקמת בתי־ספר.

בנושא הפיתוח — ראשיתו עוד בתקופת השלטון הבריטי כאשר מיגזר ג'רוויס ששימש כמושל סיני, ניסה לנצל את שטפונות נחל אל־עריש ובנה את סכר רואפה (לא הרחק מאבו עגילה) לצורכי אגירת מי השטפונות. סכר זה נסתם תוך זמן קצר ע"י סחף וחדל למלא את יעודו. נסיונות נוספים שנעשו על ידו בעין־קודראת (קדש ברנע) — עלו יפה והבדווים באיזור קודראת וקסימה למדו לעבד גידולי קרקע.

סכר נוסף נבנה באזור א־טור, בו נמצא שטח אדמה חקלאי גדול למדי, אך גם הוא נסתם ונסחף ע"י אחד השטפונות.

באזור אגם ברדוויל נערכו נסיונות לפיתוח דייג ע"י פתיחת תעלות בין הים והאגם (להקטנת המליחות — ולצורכי הטלה), דבר שהביא לתפוקה של 1,500 טון דגים לשנה.

לפני מלחמת ששת הימים עמד בשלבי סיום מפעל התיישבות נסיוני בין איסמעליה והאגם המר הגדול. המים הועברו למקום בצינורות מאיזור הנילוס.

הפעולות בהווה

בקרבת הבדווים — בעיקר פיתוח מקורות המים ואמצעי שאיבה, השלמות במקצועות הדרושים בסיני (תחזוקה, שרותים, נפט), פיקוח תברואתי, עזרה רפואית ואספקת מצרכי יסוד חינם.

באל־עריש: השתלבות במקצועות בנייה, מכניקה ומלאכה, בניית שיכונים למפוני מחנות פליטים ועבודות שרותים.

פעולות ע"י מתיישבים יהודים

בצפון סיני — התנחלות בפיתחת רפיח תוך ניצול האדמות החוליות לגידולים חקלאיים ליצוא. הישובים הקיימים: דקלה, נח"ל סיני ונח"ל ים (נוסף להתאחויות הנח"ל ברצועת עזה: נח"ל נצרים, נח"ל דרום ונח"ל מורג). נתיב העשרה, מרכז אבשלום (ימית) סוכות משורה.

ישובים בשלבי בניה: אחימר, אשל, אוגדה והמרכז האזורי "יד-און". המגבלה לתוספת ישובים קשורה בבעיות המים, הפתרון — תוספת צנור לקו המים הארצי (מבצע העלול להמשך שנים) וכן פתרונות במסגרת אזורית וכן ע"י מעבר לגידול בבתי צמיחה (חממות).

במסגרת תכנון כולל: פיתוח רצועת החוף מרפיה עד אל-עריש (50 ק"מ) כאזור תיירות שינצל את החופים החוליים וחורשות תמרים מצילות. עיקר פתוחו וחשיבותו — לתיירות מקומית וים-תיכונית (בטווח הרחוק).

אבו-רודס — שדות נפט — חלקם יבשתיים וחלקם ימיים הגיעו לתפוקה של 5.5 מיליון טון לשנה. במקום, אכסניה ותחנת דלק.

בא-טור ששימשה בתקופה מצרית בעיקר את עולי הרגל למכה, קיימת תחנה נסיונית לגידולים חקלאיים.

אופירה — "בירת" הישוב הישראלי במרחב שלמה והמרכז לכל הפעילות הישראלית באזור. אזור תיירות מובהק עם גופים תת מימיים וקניונים הרריים מרהיבים, מפרצים וחופי רחצה. כיום מתגוררים במקום תושבים קבועים ועיקר תעסוקתם היא כעובדי מדינה, מלאכה זעירה, תיירות ועובדי מערכת הבטחון. במקום בית ספר, פעוטון וגן חובה, סופר מרקט וכן אזור מלאכה ובו תאים המוקצבים למפעלי מלאכה ומסחר. עפ"י תכנית האב לפיתוח מרחב שלמה תימנה אופירה בשנת 1978 כ-100 משפחות וב-1985 כ-4000 משפחות (כ-16 אלף נפש).

נעמה: נמצאת על חוף מרסא-אל-עיס כ-10 ק"מ צפונית מאופירה, מתוכננת כמרכז תיירות באזור. במקום שני בתי מלון ומועדון צלילה. בהקמת, ב"ס שדה וחניון קמפינג.

די זהב: מושב שתופי המסונף לתנועת הנוער העובד הציוני. עלה על הקרקע ב-1971 ומתגוררות בו כיום כ-20 משפחות. עיקר התעסוקה תיירות, חקלאות ודייג.

נביעות: מושב שיתופי המסונף לתנועת המושבים. נמצא לחופי מפרץ אילת. עלה לקרקע ב-1971 ומתגוררות בו כיום כ-20 משפחות. עיקר התעסוקה תיירות וחקלאות. הישוב מתוכנן ל-100 יחידות משק ונמצאות בבניה 50 יחידות דיור ובנייני צבור.

סנטה קטרינה: בלב מרחב שלמה באזור הגבוה ביותר בסיני. ליד המרכז הבדואי שהוקם במקום, נמצא מרכז מינהלה, שרותים, ומגורים של הצוות הישראלי המטפל בפיתוח האזור ואנשיו מתגוררים במקום בקביעות. כן קיים במקום ב"ס שדה "צוקי דוד" המופעל ע"י החברה להגנת הטבע בכל ימות השנה.

תחנות דלק נבנו: באבו-רודס, בסנטה קטרינה, אופירה, די-זהב ונביעות.

הבדווים בסיני

תושביו הקדומים של סיני השאירו את רישומם בדרכים המסורתיות, בציורי סלע בשרידי מבנים בני התקופות השונות, בסיפור הקרמי של כלים שיצגו עולם חיים לפי תקופותיו.

הבדווים — בהגיעם לסיני התנהלו בדרכים הידועות מזה דורות לנוודים ושיירות זה אלפי שנים. השבטים הראשונים שהגיעו למקורות המים ואזורי המרעה לקחו גם את החזקה עליהם ולאחר התנגשות ביניהם על הזכויות הגיעו לשווי המשקל הבין-שבטי, והחלוקה האזורית נחתמה כדת וכדין עד להתמודדות הבאה.

מקורם של הבדווים בסיני — בעיקרו מחצי האי ערב, הם הגיעו למקומות מאהלם הנוכחי לאחר מסע נדודים, לפעמים עקיף, תוך שהייה באזורים רבים אחרים במזרח התיכון. פלגי שבטים שמקורם בחצי האי ערב הגיעו מהמדבר הסורי, מדרום א"י, מהנגב, ממצרים, ממדברות צפון אפריקה וכו'.

ראשית מסעם עם התנופה הגדולה של התפשטות האיסלם וכיבושיו, התפוצצות האוכלוסיה באיזור מגוריהם, ודחיקתם מאזורי המזרע — לאזורי הישימון. התפתחות הנזירות בדרום סיני ודרכי החג' סיפקו תעסוקה רבה לשבטים רבים הן כמובילי שיירות מבטיחי דרכים, והן כמעבדי חלקות אדמה השייכות למנזרים השונים, וכשרתים בהם.

הובלת עולי הדרך למכה והתפתחות המסחר בין ערב למצרים נתונים היו בידי הבדווים. לפי המסורת הבדוית היתה חלוקת בין-שבטית לצירי התנועה השונים של העולים לרגל. שלושה צירים היו בידי שבטי דרום סיני (הקרובים למצוק א-תיה).

שלושה צירים בידי שבט החויטאת, מצפון לצירי שבטי דרום סיני.

שלושה צירים צפוניים ביותר נחלקו בין שבטי הצפון: התראבין, התיאה והסואכחה.

החלוקה השבטית

חלוקתם של שבטי הבדווים בסיני תואמת פחות או יותר את המבנה הגיאוגרפי של חצי האי.

באזור ההררי — הוא דרום סיני — התנחלו השבטים ההרריים הלא הם א-טוארה (טור — הר בערבית).

הרמה המרכזית — מדבר התעיה המסורתי הוא מקום משכנם של שבטי א-תיאהא (כלומר התועים).

במישורים הצפוניים — באזורי החולות והחוף שוכנים שבטי התארבין (אשר להם גם תפוצה בדרום מזרח סיני) וכן מספר שבטים נוספים.

שבטי הדרום (א-טוארה) שמספרם מגיע ב-1974 ל-12 אלף נפש, שוכנים ליד מקורות מים ונאות מדבר. פרנסתם דחוקה, שטחי המרעה שלהם דלים והנם מעניי הבדווים בסיני. הם מתחלקים לששה מטות עיקריים:

א. א-צואלחה — השוכן ממערב לסנטה קטרינה, וואדי פיראן, ואדי אלשיך הרי סרבאל ואום-שומר.

ב. עלינאת שוכן במערב חצי-האי ליד וואדי נצב ואבו-זנימה.

ג. אמוינה — מרכזו בגוויבה, שוכן בחלקו המזרחי של חוף מפרץ אילת ומתפשט עד לשארם-א-שייך. עיסוקם העיקרי — הדיג ומטע תמרים.

ד. אל-קראשה — שוכן בקרבת מנזר סנטה קטרינה ובוואדי א-שייך.

ה. ג'בליה — שלוש מארבע החמולות שלו, הינם צאצאי עבדים נוצרים, מוצאם מוולאכיה שברומניה והם נשלחו ע"י הקיסר יוסטינין לשרת את נזירי המנזר. בימי הכיבוש המוסלמי — התאסלמו (אך אין האטוארה מתחתנים אתם). החמולה הרביעית — מוצאה מאוכלוסיה מצרית.

ו. **אילאד סעיר** — שוכן בקרבת א־טור ובבקעה שלפניה. תחומם של שבטי הדרום — מא־טור וצפונה — אבו רודס, אבו זנימה וסואץ.

שבטי הצפון (השבטים העיקריים):

התיארא — שוכן ברמת א־תיה ומשתרע צפונה עד הגלב ומזרחה עד א־תמד. פרנסתם עד לפתיחת תעלת סואץ היתה בעיקר מהובלת שיירות החוגגים למכה, מתנובת צאנז וגמליהם — ומשוד.

התראבין מקורו במצרים, מקום ממנו גורש ע"י הממלוך עלי ביי. בתחילה התנהלו מזרחה לא־טור, אך לאחר מלחמות עם שבטי התיארא נאלצו לגדוד צפונה ולהתישב בהר א־ראחה שבין נחל לסואץ, כשהמטה השבטי הראשי שלהם בנחל סודר.

חלק משבט זה העתיק את מושבו לדרום ארץ ישראל וחלק קטן נדד לדרום מערב מפרץ שלמה (בתחום שבטי הדרום).

ידוע על בדווי התראבין שעידו בומנו אדמות ממערב לבאר שבע (וזאת בעידוד השלטונות הטורקים שניסו בדרך זו להשתלט עליהם).

החויטאת אשר עיקרו שוכן בחצי האי ערב ובעבר הירדן — פרוס בסיני מסיבות איסמעיליה עד נחל ערנדל ומזרחה ממנו. פלג קטן השתכן בדרום סיני בסיבות וואדי נאצרון, דרומית מזרחית לאבו־רודס.

אל־עיאידה משכנו בצפון מערב סיני בקרבת תעלת סואץ.

הרמילאת בסיבות רפית.

אי־סאברה מאל עריש ומערבה בכיוון לתעלה.

תנודת האוכלוסיה הבדווית

קיימת תנודה מתמדת בין פלגי שבטים ומשפחות מדרום לצפון ולהיפך, ומצב שהיה קיים לפני שנים משתנה בהתאם לתנאים הכלכליים והיחסים בין השבטים, וכל זאת נוסף למסעי הגדודים העונתיים בהם נעזבים החניונים השבטיים על סוכותיהם והרכוש המועט נארו ונשאר במקום (מבלי שאיש יגע בו) והשבט נודד עם הצאן והגמלים לאזורי המרעה הצפוניים ומהם הולך וחוזר הדרגתית לקראת עונת איסוף התמרים כאשר המרעה הקרוב למשכנו לא נאכל עדיין.

כל מסע גדודים שכזה נערך לפי תוואים קבועים ומוסכמים בהסכמים בין שבטים וזאת לאור סכסוכים ומלחמות בעבר.

ההשתייכות של שבטים למטות שבטים, החולשים על כל פלגי השבט הגדול, מקילה על הגדודים. נוצרת כביכול רשות עליונה אחת, המגינה והחוסה על הפלגים החלשים.

פני הדברים משתנים בשנות בצורה כאשר חדירת שבטים זרים לתחומי שבטים החולשים על שטחי מרעה ומקורות מים שלא נתדלדלו — נסבלת.

מאז השתלטו השלטונות למיניהם על מסעי השוד של הבדווים (אשר היוו אחד ממקורות כלכלתם), נאלצו הם לפצות את הבדווים על אובדן הכנסתם. הדבר נעשה ע"י אספקה קבועה

של מצרכי מזון לפי ראש. גם הממשל הישראלי ממשיך במסורת זו. חלוקת מצרכי המזון נעשית באמצעות השייכים, והיא נועדה לספק כ-50% ממצרכי היסוד של הבדווים.

הנוכחות הישראלית הביאה לתמיכה ניכרת בחיי הבדווים. נוסף לשירותי הסעד נוצרו מקורות עבודה עשירים: מע"צ, עיר הנפט, מפעלי תיירות, שירותים וכו', הדורשים כוח עבודה ניכר, המגיע משבטים רבים. כאן נוצר מפגש בין-שבטי ומתפתחים נוהלי חיים — משותפים במסגרת חדשה, הנוגדת את אורח החיים המסורתי. עובדה זו גרמת לטישטוש ההבדלים השבטיים וליצירת פרברי פועלים בקרבת מקומות התעסוקה.

בניית מרכזים קהילתיים לבדווים

על מנת לייעל ולהרחיב את מתן השרותים לבדווים, נבנים חמישה מרכזים קהילתיים הסמוכים למקומות הריכוז העיקריים, כאשר כל מרכז יהווה נקודת ריכוז שרותים, ויכלול ביי"ס, מרפאה, חנויות, בית קפה, שרותי דרך, ומשרד נציגות של הממשל.

המרכזים הקהילתיים שכבר הוקמו, ואשר מתוכננים להרחבה בעתיד הם:

1. בסנטה קטרינה.

2. בפיראן.

3. בדהב (ליד מושב די-זהב).

בשלבי הקמה נמצאים המרכזים הבאים:

1. בנועיבה מזיינה (ליד מושב נביעות).

2. בואדי פיד (ליד מושב נביעות).

בניית מחנות פועלים לבדווים

ברכוזי הפועלים הבדווים אשר מפאת ריחוק מקום מגוריהם אינם יכולים לחזור מדי יום לבתיהם עם סיום העבודה, מוקמים מחנות פועלים לצורך לינת לילה. המחנות מוקמים בואדי מרח' (דרומית לאילת) ובאבו זנימה.

החווה החקלאית — מפעל האגמים המרים

תחילת המפעל היתה בתוכנית סוכנות הסעד והתעסוקה ליישוב פליטים במערב סיני. המחקרים והבדיקות ארכו כ-5 שנים והסתיימו ב-1962. על פי התוכנית צריך היה להכשיר כמאה אלף דונם לחקלאות ע"י טיוב קרקע, פיתוח ואספקת מים, יישוב 11 כפרים, מרכזים חקלאיים ומרכז קהילתי. כל כפר נועד לכלול 100—150 משפחות מבני הבדווים שבאזורים הסמוכים ומבין החיילים המשוחררים. בתוכנית נכללו: הקמת בתי-חרושת, סלילת כבישי גישה, ועיבוד כ-50,000 דונם מספוא וירקות ו-30,000 דונם פרדסים.

את בעיית המים התכוננו לפתור ע"י הנחת צינורות מתעלת איסמעיליה, (שחיא קטע מתעלת המים המתוקים, המובילה את מי הגילוס לאיזור תעלת סואץ). את הצינורות תכננו להניח כ-15 מ' מתחת לקרקעית תעלת סואץ.

העבודות הכרוכות בביצוע התוכנית סיפקו פרנסה ל-3,000 משפחות. הספקת הצינורות נמסרה לחברות גרמניות, ואילו אספקתן של רוב המכונות והמשאבות נמסרה לחברות יפניות.

המצרים קיוו להשלים את המפעל תוך 3 שנים אולם העבודה נמשכה 5 שנים, ובמרץ 1967, ערב מלחמת ששת הימים עמדה התוכנית לפני סיום השלב העיקרי. בכתבה באל-אחרם אנו קוראים: "150 אלף מ"ק מים זורמים מדי יום דרך 6 צינורות גדולים. בתחילת מרץ נשתלו 60,000 שתילים בצידי תעלות המים. ב-1 באפריל יוחל בעיבוד 2,000 דונם לאחר שתחנת נסיונות הוכיחה שיש תוצאות מעודדות מעיבוד גידולים שונים של אדמת סיני. מצפים לצמיחה ירוקה לאורך 20 ק"מ וברוחב 6 ק"מ. מטרת הייעור — עצירת החולות המאיימים לכסות את תעלות ההשקיה. אורך התעלות מגיע ל-140 ק"מ ועם השלמת התוכנית יגיע ל-320 ק"מ. כמו כן הוקמה תחנת נסיונות על שטח של כ-130 דונם בה מלמדים את הבדווים חקלאות. מלחמת ששת הימים באה על המפעל באמצע הרצת השלב הראשון. הבתים נותרו שוממים והתעלות מתכסות בחול.

השם — "החוות הסיניות" ניתן מתוך טעות ע"י חיילי צה"ל שהגיעו ראשונים למקום, וחשבו את הכתב היפני שעל המכונות לסיני.

כיום לאחר מלחמת יום הכיפורים מתכננים המצרים להרחיב את ההתישבות בצדה המזרחי של התעלה.

המכרות והמקדש בסרביט אל חדם (מזרחית לאבו זנימה)

באזור סרביט אל חדם בוואדי מע'רה ובאזור אבן החול ניתן למצוא שרידי מכרות ופירים לכריית הטורקז. הטורקז הנו תרכיז נחושת שהתחמצנה. צבעו תכלת — ירקרק, מתבלה במשך הזמן ונתון להשפעת מזג האוויר. בתקופה הקדומה הוא שימש לצורכי נוי ופולחן, ורב היה הביקוש אחריו. נחושת וטורקז לא נמצאו במצרים, ומכאן להיטותם להשיגה. אספקתם הראשונה היתה באמצעות השבטים הנוודים שהגיעו מסיני. לאחר מכן נשלחו מדי חורף משלחות ממצרים, לפעולת הכריה.

ראשית הפעילות היתה בוואדי מע'רה ורק בתקופה מאוחרת יותר התרכזה ב"סרביט אל חדם". במקום זה נבנה מקדש לאלה חתחור ("בעלת" בכנענית) המופיעה בתוארה "בעלת הטורקז". תפקידים רבים היו לה ודמויות רבות בעולם האלים המצרי: היא אלת האהבה, היופי, הנגינה, הפוריות והארצות הרחוקות, ותפקיד לה גם בעולם המתים. דמותה ב"סרביט אל חדם" כדמות אשה ולה אוזניים של פרה.

סמוך למערת חתחור במקדש, נמצאת מערה קטנה יותר הידועה בשם מערת סופד. "סופד" או "סופדו" הוא אל מצרי שמרכזו פולחנו במזרח הדלתא. נקרא לעתים "אל המדבר המזרחי" ו"אל ארצות נכר". דמותו מופיע לעתים כדמות בדווי בעל זקן. יש שהסבירו את נכחותו במקדש "חתחור", בקרבה שבין שמו "סופד" לשם העברי שופט. המקדש בנוי שורת חדרים זה אחר זה, שדרת אסטילות כתובות בכתב החרטומים, וכן מספר מערות מעוטות המקדשות

לאלים הנ"ל. ב"סרביט אל חדם" נמצאו 400 כתובות בכתב ההרוגליפים. חלקן חרותות על מצבות ורובן על קירות, משקופים ומוזות.

המעניין ביותר, הוא התגלותן של מספר כתובות במקדש ובמכרות אשר נחרטו כנראה ע"י עבדים עבריים או כנענים או שכירים בדווים ממוצא כנעני בכתב אלף-ביתי, ראשון בהתגלותו, הלא הוא הכתב הפרוטו-סינאי. זהו נסיון ראשון בהיסטוריה להפוך את כתב הציורים (חרטומים) לכתב אלף-ביתי בנצלם לכך את הצליל הראשון של המילה שתאר כל אחד מהציורים.

בכתב החרטומים כל סימן פרושו מילה או מושג. בכתב הפרוטוסינאי ציור של בית מסמל את המילה "ב" ציור של נחש האות "ג" וכן הלאה. הופעתו של כתב זה מונח ביסודו של כל כתב, כדוגמת: הכתב הגבטי, הנאוסינאי שהפך לעברי וערבי. כמו כן נודעת השפעה מסוימת על הכתב היווני והרומי.

המקדש נוסד בראשית הממלכה התיכונה במצרים 2000–1800 לפני הספירה בימי השושלת ה"ב והמשיך את קיומו בממלכה החדשה. כולל את תקופתו של רעמסס בן השושלת ה"ב (1141–1134 לפנה"ס).

הכתובות וציורי הקיר (נלקח מתוך דו-שבועון האוניברסיטה 12.1.72)

שתי דרכים ראשיות היו לעולי הרגל להר משה, אחת ממערב — מצרים והשניה ממזרח — א"י. אחת התחנות בדרך היתה עין חודרה בואדי חודרה. משם נמשכה הדרך בתוך ואדי חג'אג' (פירוש השם — ואדי עולי הרגל). מצידו הוואדי הרים גבוהים בגוון אדום חום וצהוב ובמרכזו גושי סלעי חול ובתם צורות חרוטות ע"י הרוח. על גבי סלעים אלה חרטו עולי הרגל והנוודים תושבי האזור כתובות וציורים אשר מהם ניתן ללמד על תולדות עליית הרגל לסיני.

הסקרים — עד השנים האחרונות לא נערך מעולם סקר שיטתי של הכתובות. רק לאחר 1967 החלו בכך.

א) בנו רוטנברג וזאב משל ערכו סקר בו צילמו חומר רב והעבירו לאברהם נגב לפיענות.

ב) אברהם נגב ורגטה רוזנטל ערכו סקר שלם בנושא, סרקו ביסודיות וצילמו מחדש את כל הכתובות בואדי חג'אג'.

סוגי הכתובות

א) הכתובות הנכסיות — הקדומות ביותר. נהגו לשייכן למאה ה-3–2 לפנה"ס, אך מציאת חרסים נבטיים מן המאה ה-1 בקרבתן מעלה השערה, כי גם הכתובות היו מן המאה ה-1. לפי השערת נגב היו הנבטים במדבר, גידלו תמרים בואדי פיראן והיו קשורים לפעולות הכרייה של הרומאים בסיני. מציאת הכתובות מעידה כי ידעו קרוא וכתוב. הכתיבה דומה לארמית, קלה לקריאה. הפתיחה האופינית — "שלם" כלומר — שיהא השלום שלנו; והסיומת — "בטב", כלומר בטוב או זכור לטוב. השמות רובם תיאופוריים, כגון בכתובת "שלם בחגא בר גרמאל בעלי בר עבדאל בעלי בטב". בכתובות אחדות מוזכרת משפחה שלמה. אחדות מהן מופיעות במקומות אחרים בסיני — וזה מאפשר לשחזר את דרכו של הכותב.

(ב) כתובות של עולי רגל לסיני — בשפות יונית, לטינית, קופטית, ארמנית, ערבית קדומה ועברית. תוכנן — בקשת הגנה מן האל וסליחה על חטאים. בכתובות אחדות נזכרים שמות מקומות, כגון — מבצר צדקתה הרומי, אשר שכן בדרום עבר הירדן המזרחי מהמאה ה-4. חייליו שמרו על הגבול הרומי שם והכתובת מעידה שליוו את עולי הרגל לסיני. ישנן גם כתובות של נוצרים ממוצא ערבי-נבטי.

(ג) הכתובות העבריות — זמנן: המאה ה-6 לספירה והן מהוות עדות ראשונה על עליית יהודים לרגל להר סיני בתקופה זו.

ציורי סלעים

הציורים מצויים בין הכתובות, רובם ללא קשר עימן. אלו ציורי רועים המתארים שיירות גמלים, גמלים נודדים, צבאים, חמורים, בנות יענה ונחש אחד. מצוירות גם דמויות בני אדם. סקר החרסים סביב הסלעים החרוטים מגלה שבירי חרסים מתקופות שונות — נבטים, ביונטיים וערביים, דבר המורה על רציפות השימוש בדרך זו. החרסים אופייניים לשיירות במדבר — כלי אגירה למים, סירי בשול וצלחות. נמצאו חרסים נבטיים מהמאה ה-1 לפנה"ס, מציאותם לרגלי סלע החרוט כולו בכתובות נבטיות, מורה, כאמור, על הקדמת זמנן למאה זו (בניגוד למה שחשבו קודם המאה ה-2—3).

האתר בנבי צלאח

בשנת 1971—2 נערכו חפירות באתר הסמוך לקבר שייך נבי צלאח. החפירות נערכו מטעם המכון לארכיאולוגיה של אוניברסיטת ת"א בהנהלת יצחק בית אריה ודוד גלעד ז"ל. נתגלו במקום יחידות מגורים, כלים וקברי יחיד בצורת אמולוס. האתר שהינו הגדול והמרשים מכל האתרים באזור תוארך לתקופת הברונזה הקדומה 2. מן האתר וממצאים שנתגלו בו התברר שבתקופת הברונזה הקדומה היו קשרים הדוקים בין הישובים בדרום סיני ובין הישוב הכנעני בדרומה של א"י.

התקופה שקדמה לירידת השבטים למצרים והתיישבותם בארץ גושן

ההיקסוסים

במחצית השנייה של המאה ה-18 לפנה"ס פלש לאיזור ארץ ישראל גל חדש של עמים, שהציף את קדמת אסיה, וגרם לתנועת הגירה של החורים שנוספו להם גורמים שמיים והודו-אירניים. גל זה הגיע למצרים התחתונה והתיכונה, וכבשה. הם נקראו בפי המצרים "מושלי ארצות ניכר" ("חקאור-חאסות").

מרכז האימפריה ההיקסוסית ששלטה בקשת הפורייה היה בצוען שבדלתה הצפונית מזרחית. שלטונם נמשך מ-1720—1580 לפנה"ס. שמות המושלים הראשונים היו שמיים — יעקב-הר — ענת הר. הם הביאו עמם את הסוס והרכב, את החייל הקבוע ומעמד אצילות צבאי, וכן הקמת מרכזי שלטון צבאיים.

בתקופה זו מופיעים גם העפירו (העברים), המתפלגים לקבוצות אתניות שהתיישבו לאחר מכן בארץ ישראל וגבולה (אדום, ישמעאל, מואב, עמון). עם התגבשות מדינות הערים נדחקו הנוודים לשולי הארצות ונדדו מצד אחד למצרים ומן הצד האחר להר אדום, מואב ועמון. גירוש ההיקסוסים ע"י יעזמס הראשון הביא להשתלטות המחודשת של כנען והתגבשות שלטון מצרי חזק תוך הבטחת דרכי הפלישה ממצרים. בני ערובה שהתחנכו במצרים והפכו לאחר מכן להיות מושלי ערים בחסדם, ייחדו את התקופה.

במאה ה-15 לפנה"ס ובראשית המאה ה-14 (תקופת אל עמארנה), נתעוררה בלחץ החיתים תסיסה בארצות שלטונו של פרעה, ותוך החלשת השליטים המקומיים חדרו לאיזור וניסו להאחז בו שבטי העפירו והשת ואחלמו, שהיו חיל שכירים הן למצרים והן ליריביהם. היתה זו גם תקופת חדירתם הראשונה של שבטי העברים.

בתעודות המצריות של סוף המאה ה-14 אנו מוצאים את השם "אשר", שמקומו כנראה בגליל המערבי. תקופה זו של אחנתון (אמנותפ הרביעי), שהעסיקה אותו הרפורמה הדתית וההאבקות עם הכמורה המצרית, גרמה להחלשת שליטת המצרים בפרובינציות שלהם.

סתי הראשון מהשושלת החדשה, בנו של רעמסס הראשון, ניסה להחזיר את המרות המצרית על אחוזה. הוא התקין דרכי תחבורה, כרה בארות וע"י כך הבטיח מסעות מלחמה להטלת מרות על שבטי ספר וערים מתמרדות. בתאור מסע חזרתו מנצחונו בכנען נזכרות 20 מצודות בין רפיח לסילה (מפה ראשונה בהיסטוריה). מצבת סתי הראשון נמצאה בבית-שאן.

נדודי השבטים וארץ גושן

ספור נדודי שבטים בתקופת בצורת, הדומה לירידת ישראל למצרים, מובא בתעודה משנת 1225 לפנה"ס, בה מזכיר אחד מפיקודיו של פרעה, סתי השני, את פיתום ("פראתום" — בית האל אתום) בדו"ח שלו על נדידת שבט רועים במחוזות הספר של מצרים. לשונו פיקודים המשבחים עצמם בפני אדוניהם.

"אני מוציא לפועל כל שליחות המוטלת עלי במסירות איתנה כנחושת. איני מתרשל. סיימנו להניח לשבטי השוסו (שוסים) מאדום לעבור את מבצר מרנפתח... אל הבריכות של "פראתום" של מרנפתח, אשר בתוכו, למען החיותם עם מקניהם, לרצונו של פרעה, השמש הטובה של כל הארצות".

במקביל לכך נאמר בספר בראשית (כנראה המאה ה-17 לפנה"ס): "ויאמר יוסף אל פרעה לאמר: אביך ואחייך באו אליך, ארץ מצרים לפניך, היא במיטב הארץ, הושב את אביך ואת אחייך ישבו בארץ גושן" (בראשית מ"ז ו').

המושג "גושן" הוא, כנראה, שם קבוע לאיזור מעבר בין ארץ מדבר לארץ חקלאית — איזור המיושב רועים (את השם "גושן" אנו מוצאים גם בתחומי א"י, ביהושע י"א נאמר: "ויכם יהושע מקדש ברנע ועד עזה את כל ארץ גושן ועד גבעון").

לארץ גושן נחשב האיזור של בקעת נחל טומילאת — 64 ק"מ אורכה, 48 ק"מ רוחבה

והיא נמצאת בין הגילוס לבין תעלת סואץ (מן הגילוס ועד אגם תמסח — האיזור נמצא מערבית לאיסמעליה של ימינו).

מצפון לארץ גושן, באזור העיר "צוען" (טאניס — בירתם של ההיקסוסים במצרים), נמצאה ארץ רמסס. יוסף נתן לאביו ואחיו "אחיוה בארץ מצרים, במיטב הארץ, בארץ רמסס, כאשר ציווה פרעה". העיר "שער רעמסס" היתה בימי השושלת ה־י"ט (1200—1319 לפנה"ס) בירת מלכי מצרים.

יציאת מצרים

את יציאת מצרים אופף מיתוס שנשאר במסורת העם. תנועת נוודים אינה משאירה אחריה שרידים ארכיאולוגיים והגרסאות השונות של מסלולי יציאת מצרים אינן מתירות לפנינו אפשרות לקבוע בצורה מדויקת דרך זו או אחרת, והוא הדין לגבי מיקומו של הר סיני.

אך מבחינת ערכי האומה היתה תקופת נדודים זו במדבר תקופת זוהר של אומה בלידתה. ימי טהרה ופשטות, קרבה בין העם והאלוהים. ניתנו תורה וחוקים, והתגבשו שבטים נודדים לעם אחד.

מעמד הר סיני נראה בעיני הדורות הבאים כמעמד חד פעמי ומיוחד בתולדות האדם — ובמרוצת הזמן היה השם — סיני — למושג מופשט לגילוי השכינה, לתורה ולהלכה.

כל אלה אינם באים לסתור את הספקות לגבי מספר היוצאים — אשר המדבר לא יכול היה לפרנסם ולספק להם כמויות מים כנדרש.

מקורות היסטוריים למיניהם (כתובות על אסטילות, מקורות המקרא וכד') מספרים על כמה גלי פלישה של שבטי ישראל לארץ, וכן רמזים על קיום משפחות וחלקי שבטים בארץ גם בתקופת השהות במצרים.

שלבי ההתנחלות בארץ ישראל

1. בתקופת אל עמרנה — חדירה ראשונה של שבטים עבריים ביניהם ישראלים — דרך הר אפרים לעמק יזרעאל והגליל התחתון (משפחות אשר, זבולון, יששכר).

2. ברבע הראשון של המאה ה־13 בעת ההתנגשות בין סיחון האמורי ומלך מואב — היתה חדירה סדירה ראשונה של שבטים ישראלים לגלעד ולבשן (במדבר ל"ג).

3. ברבע השלישי של המאה ה־13 (כ־40 שנה לאחר הגל השני) המסע העיקרי של השבטים המקיפים את ארץ אדום וחורדים אל ארץ ישראל המערבית דרך השטחים שנתפשו כבר על ידי שבטי ראובן, גד, וחצי שבט מנשה.

מרבפתח (1215—1223 לפנה"ס) בנו של רעמסס השני, מספר באסטילת הנצחון שהקים בשנה החמישית למלכותו, כי הכה את אויבי מצרים והוא מונה ביניהם את "ישראל" (כלומר — בעת זו ישבו כבר ישראלים בארץ!).

אך לכל אלה קדמה יציאת מצרים עצמה והתגבשות השבטים לעם, ועל כך מספר המקרא: "לך ואספת את זקני ישראל... ושמעו לקולך ובאת אתה וזקני ישראל אל מלך מצרים

ואמרתם אליו אלוהי העברים נקרא עלינו ועתה נלכה נא דרך שלוש ימים במדבר ונזכחה לה' אלוהינו, פן יפגענו בדבר או בחרב" (שמות ה').

"ויסעו בני ישראל מרעמסס סכתה כשש מאות אלף רגלי הגברים לבד מטף" (שמות י"ב).
"ויהי בשלח פרעה את העם לא נחם אלוהים דרך ארץ פלישתים כי קרוב הוא כי אמר אלוהים פן ינחם העם בראותם מלחמה וישבו מצרימה. ויסב אלוהים את העם דרך המדבר ים סוף וחמושים עלו בני ישראל מארץ מצרים" (שמות י"ג).

ממשיך המקרא ומספר: "ויסעו מסכות ויחנו באתם בקצה המדבר" (שמות י"ג כ).
ובהמשך: "וידבר ה' אל משה לאמר: דבר אל בני ישראל וישבו ויחנו לפני פי החרות בין מגדל ובין הים לפני בעל צפון נכחו תחנו על הים" (שמות י"ד).

וכאן המשכו של הספור על מרדפו של פרעה:

"ויאסור את רכבו ואת עמו לקח עמו: ויקח שש מאות רכב בחור וכל רכב מצרים ושלישים על כלם. וירדפו מצרים אחריהם וישגו אותם חונים על הים כל סוס רכב פרעה ופרשיו וחילו על פי החירות לפני בעל צפון. ויט משה את ידו על הים ויולך ה' את העם ברוח קדים עזה כל הלילה וישם את הים לחרבה ויבקעו המים. ויבואו בני ישראל בתוך הים ביבשה והמים להם חומה מימינם ומשמאלם. וירדפו מצרים ויבאו אחריהם כל סוס פרעה רכבו ופרשיו אל תוך הים.

"ויהי באשמורת הבוקר וישקף ה' אל מחנה מצרים בעמוד אש וענן ויהם את מחנה מצרים. ויסר את אפן מרכבותיו וינתגהו בכבדות ויאמר מצרים אנוסה מפני ישראל כי ה' נלחם להם במצרים. ויט משה את ידו על הים וישב הים לפנות בוקר לאיתנו ומצרים נסים לקראתו וינער ה' את מצרים בתוך הים. ובני ישראל הלכו ביבשה בתוך הים והמים להם חומה מימינם ומשמאלם" (שמות, פר' בשלח).

היכן אותו "ים סוף" שהמקרא מזכירו; היכן הר סיני אליו נמשך העם בחבלי הקסם של הבלתי נודע ואשר בו קיבל את שני לוחות הברית, ומקום כל אותן התחנות המוזכרות בדרכי מסעו — חידה היא ופולגתה בין המלומדים.

רובם רואים את המקרא כתעודה יחידה שניתן להסתמך עליה ואשר נכתבה בתקופה בה יציאת מצרים כבר היתה מיתוס בקרב העם והתווי הגיאוגרפי השתנה מחטיבה ספרותית אחת לשנייה. אחרים מנסים לנתח את הנושא מנקודת ראות גיאוגרפית וטופוגרפית.

נביא כאן את שלוש הגרסאות המקובלות:

1. הגרסה הדרומית (אשר נתקבלה גם במסורת הנוצרית)

רואה את הר חורב בדרום סיני ובהתאם לכך המסע והתחנות המוזכרות במקרא — ים סוף בגרסה זו הנו איזור האגמים המרים.

הדרך התנהלה מארץ גושן לקצה הצפוני של מפרץ סואץ ומשם עד לאזור ואדי ערנדל, מכאן נכנסו לפיראן לאזור ג'בל מוסט ומשם לקדש ברנע.

לפי הגרסה דרך זו בטוחה יותר בהיותה מרוחקת מהצבא המצרי היושב לאורך הדרך הצפונית. היא מתאימה לנאמר במקרא על שנות הנדודים הרבות. אך היכן השלו בדרום חצי סיני? ופרט קטן זה פוגם ביסודה.

2. הגרסה הצפונית

מתבססת על זיהויים בשטח של המקומות המוזכרים במקרא, כגון: ארץ גושן, רעמסס, מגדול, בעל צפון, וכן המבנה המיוחד של הימה הסורבונית (היא ימת ברדוויל) אשר ניתן להתנהל על הקשת החוסמת אותה מהים וכאשר באה רוח קדים, היא מסוגלת במשב סערה להדוף את מי הימה למערב אל הים הפתוח (באזורים הרדודים של הימה ובשעות השפל) ובשעות הגאות או הסערה המערבית להחדיר את מי הים חזרה דרך הפרצות.

ומכאן הספור על התנהלותו הכבדה של רכב פרעה בשטח שהיה מוצף מקודם, ומעבר בני ישראל על פני הקשת כשהים חומה להם מימינם ומשמאלם.

ומכאן פנו אל ציר הדרך המדברית המרכזית הרי היא דרך שור. תאוריה זו רואה את הר סיני בג'בל הילל אשר גובהו מגיע ל-914 מ' ובמרכזו מכתש (כדוגמת המכתשים המוזכרים לנו בנגב). הר זה מתנשא מעל המישורים המקיפים אותו ונמצא במרחק לא רב מקדש ברנע — מקור המים העשיר ביותר באזור והמרכז השבטי המקודש מאז סיני.

3. הגרסה המרכזית

מקורה עוד בסוף המאה הקודמת והובאה ע"י ההיסטוריונים וולהאוזן ואדוארד מאייר, אשר הגיעו אליה לאור הניתוחים הספרותיים. בימינו מנסה ד"ר מנשה הראל לבסס תאוריה זו לפי הנתונים הגאוגרפיים ודימויי שמות אתרים ומקומות שנשארו במסורת הבדווית.

הוא רואה את האגמים המרים (בין האגם הגדול והאגם המר) כאזור של ים סוף, שטחי האגמים היו בעבר שקעים של מלחות שהיו מתמלאות מים לפרקים.

את מרה (התחנה הראשונה) מזהה עם ביר אל מירה, את אילים (התחנה השניה) מזהה עם עיון מוסה, על סמך 12 עינות המים הקיימות שם וזכורות במקרא.

הר סיני לדעתו צריך להיות קרוב למצרים, מהלך שלושה ימים — עפ"י המוזכר במקרא. ובמכתב זה, ההר היחיד ששמו רומז לשם סיני הוא סין-בישר שמשמעותו — חוקה — תורה, והנמצא לא הרחק מנהל סודר בו מעיינות לרוב ודרך שיירות; את רתמה מזהה עם עין רתמה הנמצאת 20 ק"מ מזרחית להר סין-בישר.

את אזור החמדה הצחיח המשתרע על סעיפי נחל אל עריש מזהה עם מדבר פארן, אשר נאמר עליו כי נורא הוא, ואמנם למרות מקורות המים הדלים הנמצאים שם, אין בו הרים, אין עצים ועל כן אין כל צל על פני השטח.

הסכמה משותפת קיימת בין בעלי הגרסאות השונות והיא לגבי מקומה ותפקידה של עין קודרתא היא — קדש ברנע.

קדש מוזכרת עוד בתורה, בה מסופר על אברהם אבינו "ויסע משם אברהם ארצה הנגב, וישב בין קדש ובין שור". המעון בקדש נקרא גם עין המשפט כדברי התורה: "עין המשפט היא קדש". האיזור נקרא מדבר קדש או מדבר צין.

קדש היוותה מרכז שבטי שאליו התרכזו שבטים למשפט ולדין.

במרכז הנווה תל קטן, ובו מצודה מהתקופה הישראלית ועל הגבעות המקיפות את המקום בנויה חומה נמוכה הסוגרת על הבקעה כולה. זוהי החומה הקדושה התוחמת את האיזור בפני כניסת אנשים נושאי נשק — נוהג שהיה קיים, כנראה, עוד בתקופות קודמות, כחלק מאורחות תרבותם של הגוויים במדבר.

מקדש ברנע נשלחו, כנראה, המרגלים לתור את הארץ, ומכאן החל המסע לכיבוש הארץ היעודה.

מקומות המוזכרים במקורות והקשורים ליציאת מצרים

כבר הוזכר כי סתי הראשון (1300 לפנה"ס) אביו של רעמסס השני מתאר בתבליטיו מסע צבאי לארץ כנען וחזרתו עם שלל מלחמה למצרים. בקטע האחרון מתוארות המצודות, הבארות ומקומות החנייה — בדרך החוף מעזה ועד קנטרה של ימינו (20 מצודות). המצודה האחרונה היא "סילה" (הקרובה לקנטרה) בה מצויירת תעלה וקנה סוף וגשר. לפני "סילה" מצויירת מצודה ומתחתיה כתובת "מגדל של סתי". "מגדל" זו הוזהה עם מגדל המקראית וזהתה בתל אל חיר, 8 ק"מ מצפון לסילה — בין קנטרה ופולסיום.

"בעל צפון" מקדש הנקרא בתקופה מאוחרת יותר בשם זאוס קסיוס — עמד ברצועת היבשה הצרה שמצפון לימה הסורבונית (סבחת ברדוויל). שני השמות הנ"ל מוזכרים בדרך מסעי בני ישראל בסיני. השם "ים סוף" נזכר באחת התעודות המצריות כאחד האגמים בסביבת הבירה רעמסס, ששכנה בחלקה הצפונית של הדלתה.

בעלי התאוריה הצפונית (כולל גיאוגרפים) טוענים כי הימה הסורבונית נוצרה כנראה ע"י אחת מזרועות הנילוס, ויש לשער שבימי קדם היו מימיה מתוקים וצמח בהם סוף.

סיני במסעי המלחמה

מעניין לעקוב אחר מסעי המלחמה בדרכי סיני במרוצת ההיסטוריה הארוכה של האיזור למן מסעי תחומס השלישי במאה ה-15 לפנה"ס ועד מסעו האחרון של צה"ל במלחמת ששת הימים (1967).

נתאר להלן חלק מן העיקריים שבהם:

מצרים

על אחד הקירות במקדש האל אמון בכרנך נמצאה שורת תבליטים של פרעה סתי הראשון (משנת 1300 לפנה"ס בקרוב) בה תואר שובו של צבא מצרים עם שלל מלחמה מכנען. מצוירות במפה ראשונה זו בהיסטוריה — כעשרים מצודות ובארות, כולן בין סילה לרפיח.

תחילתה של הדרך בסביבת קנטרה, איזור בו החל קו הביצורים בימי קדם שנועד להגן על מצרים מפני פלישה מן המדבר. קו הביצורים נמשך בקו תעלת סואץ של היום ונקרא "חומת מצרים" — "שור" (חומה). קו הביצורים לאורך דרך הים החל בתל אבו ציפה (מזרחית מקנטרה של ימינו). שם המצודה היה סילה והיא כונתה "המבצר של דרכי חור" (האל המצרי הורוס — ופרעה התגלמותו החיה על פני אדמות).

תחומס השלישי הידוע במסעות מלחמותיו לארץ כנען (הוא פלש לארץ כנען פעם) ואשר קדם לסתי — מספר, כי עבר בדרך הים עד עזה במסע בן 10 ימים (23 ק"מ ליום).

תאורה של דרך זו נמצא במסע אסרחדון מלך אשור אשר כבש את מצרים בשנת 671 לפנה"ס (בימי מלכות מנשה מלך יהודה). צבאו התקדם לאורך החוף הפיניקי והגיע ל"אפק בארץ שומרון" ומשם לעיר רפיח שבאזור הגובל לנחל מצרים — "ואין שם נהר כל הדרך"!

"בעזרת חבלים, שרשראות ודליים נאלצתי לספק מים לחילותי על ידי שאיבה מבארות. לפי האות האל אשר ופקודתו העמדתי כדי מים על הגמלים שהביאו מלכי ערב. התקדמתי 20 שעות כפולות במסע של 15 יום. ומרחק של 4 שעות כפולות במסע של יומיים. היו שם נחשים עם שני ראשים, אך רמסתי אותם והמשכתי. במרחק של 4 שעות כפולות במסע של יומיים היו חיות ירוקות שכנפיהן היו מכות. או מרדוק, האל הגדול, בא לעזרתי והחיה את חיילי".

מסע אלכסנדר מוקדון (303 לפנה"ס)

לאחר כיבושה של עזה והתקדמותו דרך צפון סיני, לא היוו החדירה והכיבוש של מצרים בעיית לחילותיו של אלכסנדר מוקדון, אשר נעזרו ע"י שירות הגמלים ונווטי המדבר הנבטים.

מסע הצבאות המופלגים במאה השביעית לא נתקל אף הוא בקשיי התקדמות ולאחר שעבר את הדרך בין עזה לקנטרה של ימינו לא היווה כיבושה של מצרים כל בעיית.

בתקופה הרומית ניתן לציין מסע טיטוס דרך איזור החוף ממצרים לארץ ישראל במלחמת 66—73 ואת מסע לגיונותיו של אדריאנוס ממצרים ב-135, במלחמתו נגד בר כוכבא.

מסעות הצלבנים למצרים

לאחר כיבוש אילת ב-1116, יצא בולדווין, באביב של 1118, עם 216 פרשים ו-400 חיילים רגליים למסעו הצבאי למצרים. אחד-עשר יום נע המחנה הצלבני מירושלים דרך חברון ולאורך הדרך המרכזית של סיני (דרך שור), עד שהגיע לפרסיון. משם החל להתקדם אל הדלתא של הנילוס, אך לפתע חש ברע ונסוג עם כוחותיו עד שמצא את מותו באל-עריש. האגם הסורבוני נקרא, כנראה, על שמו "סבחת ברדוויל" (בולדווין).

לאחר 45 שנה, ב-1163, יצא אמאלריך, שעלה לשלטון כמלך ירושלים (לאחר שהיה לפני כן רוזן יפו ואשקלון) למסעו הראשון למצרים. עבר את המדבר דרך אל-עריש ופרסיון, וצר על בלביס בדרכו לכיוון קאהיר. המצרים פתחו את הסכרים ומחמת ההצפה נאלצו הצלבנים להפוך את פניהם ולחזור.

ב-1164 נכבשה מצרים על ידי הסורים בראשותו של שירכוה (דודו של צלח-א-דין).

בקיץ 1164 יצא אמאלריך למסעו השני למצרים לפי הזמנת בעל בריתו של שירכוה שאור. שוב צר על בלביס, אך מתקפות על ממלכת הצלבנים בנסיכות אנטיוכיה הכריחוהו אחר מצור של שלושה חדשים לתת לשירכוה לצאת בכבוד. ב-1167 יצא שירכוה מסוריה לכבוש מחדש את מצרים. שאור הועיק מחדש את הצלבנים.

אמאלריך עובר שוב את המדבר, עורך קרבות משולבים עם מצוריימי נגד כוחות שירכוה כשחלק מהכוחות המצריים נלחמים לצידו (למרות זלזולו ביכולתם).

באוגוסט 1167 פתחה אלכסנדריה את שעריה ודגל אמאלריך הונף על מגדלור. בהתאם להסכם עזבו הצבאות הצלבנים והסורים את מצרים.

באוקטובר 1168 החל אמאלריך את מסעו הרביעי למצרים בכוונתו לכבושה. המצרים נסוגו בהשאירים אחריהם ערים שרופות והרוסות. הם קראו לעזרתם את הסורים ומחמת הפחד, להיקלע בין שני הכוחות נסוגו הצלבנים ב-1169. שירכוה נתמנה ע"י החליף כוזיר, אך חודשיים לאחר מותו תפס את מקומו בן אחיו צלאח א-דין אל איוב.

מסעו החמישי של אמאלריך למצרים נעשה בשיתוף עם צי ביונטי המלווה בשישים אוניות המובילות סוסים (כדוגמת הנחתות של ימינו). כוחות אלה כבשו את תאניס ושמו מצור על דמיאט. גשמים, קשיי אספקה, וצבא עזר שהגיע לעזרת העיר הנצורה, הכריחו את הצלבנים לנהל משא ומתן מעבר לגבם של הביזנטים — ושוב נסוגו ממצרים.

ב-1170 תוך מסעו בדרך אדום כובש צלאח-א-דין את אילת. ספינותיו שפורקו מוסעות על דבשות גמלים מסואץ למפרץ אילת ובעזרתן נכבשת גם המצודה באי האלמוגים.

ב-1173 יוצא בדרך זו מסע פשיטה צלבני על מצודת אל-ג'ינדי שנבנתה ע"י צלאח-א-דין על גדות וואדי סודר. ב-8—1177 חוזרים הצלבנים על התקפתם זו.

ב-3—1182 חוזר רנו משאטיון, נסיך עבר הירדן, על מעשה צלאח-א-דין. הוא בונה 6 ספינות מלחמה ומעבירן מפורקות מהרי אדום למפרץ אילת. לאחר שהוא שם מצור על האי פרעון, בעזרת שתי ספינות, הוא שולח שלוש אחרות דרך מפרץ אילת לים סוף, כדי לפגוע בצי המצרי ולעלות על חופו של חצי האי ערב מול מכה ומדינה. מסע המלחמה עובר בהצלחה וחילות הצלבנים מובלים ע"י בדווים בכיוון למכה ומדינה, אך כאן משיגים אותם כוחותיו של צלאח-א-דין ההורגים בהם עד החייל האחרון. (רנוידה שאטיון עצמו נתפס ע"י צלאח-א-דין בקרב על קרני חטיין ובמו ידיו מתיו הכובש המוסלמי את ראש איוב).

ב-1218 כותב בישוף עכו זאק דה ויטרי: "החלטנו ללכת למצרים, שאדמתה פוריה ועשירה מכל האחרות המצויות במזרח, וממנה באה עוצמת הסאראצינים ועושרם, כך שהם מסוגלים לתחזיק בארצנו. ואם הפעם נוכל להשיג את הארץ (מצרים) בקלות נוכל לקבל חזרה את ממלכת ירושלים" (ממלכת ירושלים הצלבנית פרוור כרך ב' 141).

ב-24 למאי 1218 הפליג הצי הצלבני מעכו לאורך חופי ארץ ישראל וסיני, בהנהגתו של מלך ירושלים הצלבנית זאק דה בריין, וכעבור חמישה ימים הגיעו לחוף דמיאט (במוצא זרוע הנילוס לים). באוגוסט אותה שנה נכבש מגדל השרשרת שחסם את הכניסה לנילוס — ע"י מבנה צף משורין בברזל ועורות, ולאחר מכן נכבשה העיר עצמה.

בספטמבר 1221 בניסיונו לכבוש את קאהיר מסתבך הצי הצלבני בסבך תעלות הנילוס, ולאחר פתיחת סכרי התעלות וגאות המים מובסים הצלבנים ונאלצים לסגת חזרה לארץ ישראל.

מסע נפוליון דרך סיני לארץ-ישראל

עם 30 אלף חיילים נוחת נפוליאון במצרים וכבושה מידי התורכים ביולי 1798. ב-4 לינואר 1799 החל נפוליאון במסעו לארץ-ישראל דרך צפון סיני, בראש עשרת אלפים רגלים ופרשים, וכ-1600 תותחנים (ועימם 36 תותחי שדה ו-16 תותחים כבדים).

חיל החלוץ בן 600 איש כבש את נווה קטיה. מקטיה התקדם גנרל קלבר והגיע עד

אל-עריש, אשר על מצודתה הגנו 1,500 חיילים תורכים, מוגרבים, מצרים, אלבנים וערבים. לאחר הפגזות שנמשכו מספר ימים נשלחה אל מפקד המצודה ההודעה הבאה בשם נפוליאון:

"המפקד הכללי (נפוליאון) הטיל עלי להודיע לך שהחלירה (אל המצודה) מתגשמת וקרבה. הואיל ולפי חוקי המלחמה בכל הארצות, המשמר של העיר הנכבשת במלחמה, מומת לפי חרב, והואיל והתנהגותו במצב זה היא רק טירוף דעת המעורר את רחמיו (של נפוליאון), אדיבותו מאלצת אותו בפעם האחרונה להתרות בך".

המפקד התורכי נבהל והניח נשקו.

עשרה ימי המצור על אל-עריש היו לגבי נפוליאון אובדן זמן יקר, שכן תיגבורת אנגלית הצליחה להגיע במשך זמן זה ולתגבר את חיל המצב בעכו.

ביוני 1799 חזר צבא נפוליאון למצרים מבלי שהצליח לכבוש את עכו.

סיני במלחמת העולם הראשונה

פתיחת החזית בסיני היתה מעניינה של גרמניה. דרך תעלת סואץ, אשר היתה בשליטתה של בריטניה, זרמו תגבורות ונשק לחזית האירופאית. בנובמבר 1914 ניאוחה תורכיה, בלחצה של גרמניה, להיכנס למלחמה ולפתוח, בשיתוף עם הגרמנים, במיתקפה על התעלה. המפקד התורכי של חזית א"י, ג'מל פחה, קיווה להשיג בכך את כיבוש מצרים כולה למען האימפריה העות'מאנית. אולם לגרמנים היה די בכיבוש התעלה בלבד. הכוח הגרמני אשר נועד לכך היה הקורפוס ה-8 בפיקודו של קרסנשטיין ובו 20,000 איש, 2,500 גמלים להובלת אספקה ו-5,000 גמלים להובלת מים. הבריטים פינו את כוחותיהם מסיני והתבצרו בתעלה. הגרמנים תכננו את התנועה ב-3 ראשים כשהעיקרי בהם הוא ציר ניצנה-איסמעליה. המסע החל ב-14 לינואר 1915 ובלייל ה-2 לפברואר פתח הכוח התורכי בהתקפת פתע נגד הכוח הבריטי, אשר התחפר ממערב לתעלה לכל אורכה ומנה 30,000 איש. איש מהם לא הבחין תחילה בכוחות התוקפים, אולם ההצלחה סוכלה ברגע האחרון כאשר זעקות הקרב של הרוכבים הבדווים שהצטרפו למסע העירו את משמרות ההודים הרדומים. סירות הצליחה בחלקן הונסו ובחלקן טובעו. עם שחר ביצעה יחידת קומנדו בריטית פעולה נועזת והשמידה את מרבית כלי הצליחה אשר נותרו בחוף לקראת נסיון התקפה נוסף.

קשיי אספקה מנעו מהתוקפים שהייה ממושכת על גדות התעלה והתקפות הנגד של הבריטים גרמו לנסיגה כללית יומיים לאחר ההתקפה. קרסנשטיין הקים את מפקדתו בלבני ומכאן המשיך להטריד את הבריטים בגיחות פתע, פעולות מיקוש וחבלה בשיט.

בעקבות ההתקפה ערך הפילדמרשל קיצ'נר ביקורת של מערך ההגנה במצרים, וסיכם את הערכתו באימרה המפורסמת: "מי מגן על מי, אתם על התעלה או התעלה עליכם?!". בפקודתו הועבר מערך ההגנה מזרחה לתעלה בפיקודו של הגנרל מארי וזה אף הרחיק לכת וקבע כי על מנת להבטיח את התעלה יש להחזיק בסיני עד אל-עריש. המטכ"ל הבריטי הסכים עמו אך אישר לו כשלב ראשון התקדמות עד נאת קטיה בלבד. המיוחד בתוכניתו היה הביסוס המינהלתי היסודי — ההתקדמות לוותה בהנחת מסילת ברזל ובצינור מי שתיה מן התעלה.

התורכים המשיכו בביצוע פשיטות הטרדה, אולם הבריטים התקדמו עד רומני. שם נעשה נסיון מצידם להתקיף את הבריטים על מנת להדפם מסיני. אך הנסיון נכשל ומאו עברה היוזמה ההתקפית לידי הבריטים. הם התקדמו לאורך הים ובדצמבר 1916 כבשו את אל עריש לאחר קרב קשה. נסיונם לכבוש את עזה נכשל פעמיים ואז מונה גנרל אלנבי כמפקד הכללי של הצבא הבריטי באזור. ב־1917–1918 הערך גנרל אלנבי מסע לכיבוש ארץ ישראל.

מלחמת תש"ח — מבצע חורב (מתוך ספר הפלמ"ח)

בסוף דצמבר 1948, במסגרת מבצע חורב הגיעו כוחות צה"ל לסיני.

המבצע החל בפעולות הסחה לאורך רצועת עזה ע"י חטיבת גולני. באותה עת התארגן הכוח העיקרי, שהיה מורכב מהחטיבה המשורינת של יצחק שדה, היא חטיבה 8, וחטיבת "הראל" — פלמ"ח — בחלוצה ורוחייבה. מפקד חזית הדרום דאז היה יגאל אלון.

לפי התוכנית, היה על הכוח העיקרי לנוע בדרך הרומית העתיקה חלוצה — רוחייבה ולתקוף את עוג'ה אל חפיר (ניצנה), שהיתה אז בסיס זרוע המזרחית של צבא מצרים (כביש ניצנה, באר משאבים, בארש שבע).

לאחר קרבות קשים נכנעה ניצנה ובכך נחסמה דרך נסיגת הכוחות המצריים שישבו עדיין לאורך כביש ניצנה-באר-שבע. חטיבת פלמ"ח הגנב תקפה מהעורף את משלטי התמילה והמשריפה (ליד שבטה) וכבשה אותם. משלטי באר-משאבים (ביר עסלוג') נפלו ללא קרב, ובכך התמוטט, למעשה, המערך המצרי.

בשלב הבא, יצא כוח שריון וחי"ר מחטיבת "הגנב" לכיוון עבו עגילה. ההיתקלות הראשונה היתה במשלטי אום-כתף ופלוגת חי"ר עם כוח מסייע כבשה משלטים אלה מעורפם.

לאחר כיבוש אבו עגילה יצא כוח אחד לכיוון אל עריש, במטרה לפשוט על העיריה ולכבוש את שדה התעופה הסמוך לה. שדה התעופה נכבש ובהסתערות על ביר לחפן הסמוכה, נתקל הכוח בגדוד מצרי מתחפר. בגלל תקלות טכניות נפסקה ההתקדמות והכוח נצטוו לחזור לשטח ישראל.

באותו פרק זמן יצא כוח אחר לפשוט על שדה התעופה של ביר-חמה. פשיטה זו לא הצליחה והכוח חזר לאחר קרב קצר.

כוח הפשיטה מחטיבת "הראל" פלמ"ח, כבש את כסיימה ופשוט על ביר חסנה. בשלב זה הופעל לחץ פוליטי אנגלו-אמריקאי וכוחות צה"ל קיבלו פקודת נסיגה מחצי האי סיני. לאחר הנסיגה נפתח מבצע "חורב" שלב ב', שמטרתו היתה ניתוק רצועת עזה ע"י כיבוש רפיח.

גדודים 4 ו-2 מחטיבת הראל נעו לאורך כביש ניצנה-רפיח, טיהרו אותו וכבשו את משלט הצומת בקרב לילי. לפנות בוקר היה על כוח מחטיבת השריון להתחבר עם כוחותינו במשלטי הצומת. בגלל תקלות בקשר וסופת חול קשה, חלה טעות מצערת וכוחות מצריים של שריון וחי"ר הגיעו עד הגדר של המשלט, כאשר חידותינו מזהות אותם עם כוח השריון שלנו שהיה צריך להצטרף אליהן.

חי"ר הגיעו עד הגדר של המשלט, כאשר יחידותינו מזהות אותם עם כוח השריון שלנו שהיה צריך להצטרף אליהן.

בעזרת להביורים הצליחו המצרים לכבוש את מוצבי הצומת, ובכך הסירו את האיום של ניתוק רצועת עזה.

בשלב זה הופסק הלחץ הבינלאומי הפוליטי, ולאחר הסכמת מצרים נכנסה לתוקפה הפסקת האש, עוד בטרם בוצעה המטרה האחרונה.

מספר שעות לפני סיום הקרבות, הופלו חמישה מטוסי קרב בריטיים שבאו מאיזור התעלה לסיור מול איזור הקרבות.

מקרה זה זרז את הוצאת הכוחות של צה"ל מן השטחים שמחוץ לתחומי הגבול הבינלאומי של ארץ ישראל.

מהלכי מלחמת קדש מול מלחמת ששת הימים

מהלך ראשון

29—30/10/56 — קצימה, א-חמד — מעבר המיתלה.
5.6.67 — רצועת עזה, עזה, חאן-יונס, אל-עריש, כונתילה, כיבוש הדרך לג'בל ליבני ותנועה לכיתור אבו-עגילה.

מהלך שני

30—31/10/56 — א-נחל, מעבר המיתלה, ג'בל לבנה.
6.6.67 — סבחת ברדוויל, ביר-חמה, ראס אל-נקב, צפון הרצועה.

מהלך שלישי

1/11/56 — ביר גפגפה, אל-עריש.
7.6.67 — רומני, ביר גפגפה והדרך לאיסמעליה, הדרך לקלעת א-נחל שארם א-שייך וא-טור, ביר אל חמה.

מהלך רביעי

2—3/11/56 — בדרך אל התעלה, חאן-יונס, עזה.
8.6.67 — קרב השריון העיקרי, גמר הקרבות בסיני.

מהלך חמישי במערכת קדש

2—3—4/11/56 התקדמות לכיבוש שארם א-שייך וחוף מפרץ סואץ.

קרבות מלחמת ששת הימים

מהלכי הקרב

1. פתיחת מעברים: אחד בציר הצפוני והשני בציר הדרומי ומיטוט הכוחות המצריים המגינים על מעברים אלה.

2. לחימה בעומק המערך המצרי.

3. תנועת כוחותינו לסגירת דרכי נסיגה מול רצון המצרים למלט את כוחותיהם.

המלחמה בסיני ארכה ארבעה ימים. לפריצת מערכי ההגנה וריכוזי השריון המצרי הוטלה עוצמת שריון גדולה של כוחותינו. מטרתנו היתה להכריח את האויב לבוא להתקפות נגד ע"י פריצות לעורף וניתוק דרכי הנסיגה.

השריון המצרי הגיע לקרב לפריצת הכיתור, וחלקו השני ניסה לחסום את דרכי הגישה לתעלה. מרבית הכוחות המצריים חוסלו בקרב זה.

בשיחת סיכום לאחר המלחמה אמר האלוף טל מפקד גייסות השריון דאז: "ההיסטוריה של המלחמות מלמדת, כי עמים רבים הפסידו את הקרבות, למדו לקח, שינו שיטות וחזרו וניצחו. אנו לא יכולנו לעשות זאת".

ועל כן במלחמה זו בסיני, התבלט הקרב כקרב מבחן, קרב הבקעה יבשתי בין ישראל ומצרים והמכריע בקרב — היעד המורלי. על הלוחמים להסתער בכל מחיר ולקחת את היעד לחיים ולמוות".

במהלכי מערכה זו הושמדה הדיביוזה ה-7 המצרית ברפיח וכן חטיבות פלשתינאיות. בשלב הלוחמה בציר המרכזי ניסו המצרים לצאת להתקפת נגד. באיזור ביר-גפגפה תקפו המצרים מביר תמדה באיגוף גדול של 40 ק"מ. שדרה מצרית של 100 טנקים נתקלה באס-איקסים שלנו שהיו בהבטחת אגף האוגדה. טנקי 55 טי תקפו אותם. גדוד האס-איקסים ניהל קרב גבורה ומנע משדרות הטנקים המצרית שהגיעה מכוון התעלה להתערב בהתקפה המצרית. האוגדה התפנתה ללוחמה נגד מאת הטנקים. בקרב שארך כ-6 שעות הושמד הכוח המצרי. גם בציר קנטרה הוכרעו הכוחות המצריים.

מבחינת קצב מלחמת-הבזק היה הקרב גדול הקרבות. קרבות המדבר המערבי הגיעו לריכוז טנקים דומה.

באור קרבות סיני נראים עקרונות לוחמת השריון של צה"ל:

— צה"ל רואה בחיל השריון את כוח ההכרעה העיקרי ביבשה. לצורך לוחמה מעבר גבולות המדינה נבנה כוח משורין ובהתאם לכך נושאי האימון.

— גמיאת מרחקים, פריצות מהירות ועמוקות.

— ערעור שווי המשקל האופרטיבי של האויב תוך סיכון האגפים, ופריצה לעומק. זאת יכול להרשות לעצמו צבא שיש לו לוחמים עשויים ללא חת.

— תוך הבנת תכונות הלוחמה, ידע וכושר מקצועי ניתן לתכנן תוכניות נועזות כפי שבוצעו.

דברי אלוף משנה שמואליק במסדר זכרון לחטיבתו שהגיעה ראשונה לתעלת סואץ:

"עמנו למוד מלחמה על קיומו — שוב נלחם על חייו והפעם פגע הברזל בברזל וצבאות האויב הוכו מכה ניצחת. בכל מקום שעברנו, השארנו מאחורינו שלדי טנקים. אל המוות הישרנו מבט — והוא השפיל עיניו. כי כיהודים נלחמנו. על חיינו נלחמנו ובזעם נלחמנו.

"רעי הלוחמים, אתם עצמכם לא ידעתם את הוד גבורתכם. וכשראיתי השריונים נחרכים

ועולים באש והאנשים — אתם — ממשיכים במלחמה, ידעתי כי האיש הוא הפלדה והשריון מתכת בלבד".

מלחמת ההתשה

המצרים שהובסו במלחמת ששת הימים ניסו, לאחר שהתאוששו בעזרתם של הסובייטים, לצאת למלחמה חדשה, היא מלחמת ההתשה. אחרי 17 חודשים (מרץ 1969 — אוגוסט 70) הוברר להם כי טעו ומלחמת ההתשה התישה בעיקר אותם. במהלכה של מלחמה זו הלם צה"ל בקו המצרי ובעומק שטח מצרים, הסב למצרים אבדות ונזקים כבדים והוכיח להם כי בדרך המלחמה אין להם כל סיכוי. הפסקת האש שנכנסה לתוקפה באוגוסט 1970 שינתה את יעדי המצרים והם ניסו להשיג אותם באמצעים מדיניים. שיחות פשרה שהתקיימו הגיעו למבוי סתום ותעלת סואץ לא נפתחה לשיט.

הפעולות העיקריות במלחמת ההתשה:

1. 21.9.67 — טבוע המשחתת אילת.
2. 25.10.67 — הפגזת העיר סואץ והריסת בית הוויקוק ומפעליה התעשיים.
3. 31.10.68 — פצוץ גשרי הנילוס ליד נג'ע חמדי וקניא, ותחנת ממיסר גדולה בקו המתח הגבוה אסואן קהיר.
4. הקמת קו המעוזים — "קו בר-לב".
5. 19.7.69 — פשיטה על האי גרין.
6. 8.9.69 — פשיטה על ראס סאדאת.
7. 3.9.67 — פשיטה משורינת למערב התעלה.
8. דצמבר 1968 — פשיטה לתפישת "הרדאר" בראס ע'רב.
9. 22.1.70 — פשיטה על האי שדואן.
10. 13.5.70 — הטבעת ספינת הדיג "אורית".

מלחמת יום הכיפורים

נפתחה בצהרי ה-6 לאוקטובר 1973, תוך ניצול האפתעה שנגרמה לצה"ל במישור האסטרגי מדיני, ובחוסר אפשרות לגיוס מוקדם של כוחות המילואים. המלחמה נפתחה בנחיתות יחסי הכוחות של צה"ל לעומת המצרים.

במלחמה היו מספר שלבים

1. שלב עכוב האויב: — בו פעלו הכח הסדיר וחיל האוויר. עכוב האויב הושג הודות ללחימה של יחידות שארגונן נעשה בלחץ זמן תוך אלתור, תושיה ובעיקר הקרבה אישית. יחידים

שנותקו מיתדותיהם פעלו בתנאים שנראו כאבודים, הטרירו ובלמו את האויב גרמו לו נזקים ובעיקר שבשו את התקדמותו.

2. התארגנות מערך המילואים והכנסתו לזירת הקרב.
3. שלב בלימת האויב — בו הוקצו כוחות — והאויב נבלם.
4. האויב התארגן ב-2 ארמיות ממזרח לתעלה.
5. הישגי צה"ל בצפון אפשרו מעבר להתקפת נגד בחזית המצרית וב-16 באוקטובר צלח כח צה"ל את התעלה, הקים ראש גשר והזרים כוחות למערב התעלה.
6. התפרסות כוחות צה"ל עד להפסקת האש הראשונה ב-22.10.74.
7. כיתור הארמיה השלישית והעיר סואץ שבא חרף ההכרזה על הפסקת האש בשל ירי המצרים. עם הכרזת הפסקת האש השנייה ב-24 לאוקטובר נמצא צה"ל בדרום — ליד ראס ערביה, שלט על הכביש ומסילת הברזל סואץ—קהיר ובצפון הגיע עד סמוך לכביש איסמעליה—קהיר. ב-11 בנובמבר 1973 נחתם בק"מ ה-101 בכביש סואץ קהיר הסכם ששת הסעיפים שהוליד לחילופי שבויים והסדרת אספקה לארמיה ה-3 המכותרת ולעיר סואץ.
- ב-18 לינואר 1974 חתמו ישראל ומצרים על הסכם להפרדת הכוחות הנשמר עד היום.

חלוצי מדין

מדין משתרעת לאורך חוף מפרץ אילת והים האדום, ונקראה כך על שם מדין, אחד מבני ישמעאל.

בסוף המאה ה-19 צצו תוכניות שונות לפתרון שאלת היהודים והתיישבותם. ב-1891 עלתה תוכנית להקים התיישבות יהודית בארץ מדין, שהיתה נתונה אז לשלטון תורכיה. יוזם התוכנית היה יהודי גרמני מומר בשם פאול פרידמן. הוא ערך סיור באיזור, הגיע למסקנה, כי הארץ טובה להתיישבות והתמסר להגשמת הרעיון.

סביבו התקבצו אנשים, קצינים לשעבר בצבא הגרמני, אשר החלו להכשיר את עצמם באימונים צבאיים לקראת העלייה. בדצמבר 1891 הגיעו לסואץ וממנה יצאו, כ-18 איש, בספינה שנקראה "ישראל" אל חוף מדין. אחריה הפליגה ספינת מפרשים עם הציוד בליווי 10 בחורים. בדרך חנו בעין מוסה, א-טור, אחר-כך בדרום האי בשארם אי-מיה ומשם המשיכו אל חוף מדין. אולם בינתיים הוסתו השלטונות התורכים כנגד חלוצי מדין והללו שלחו צבא לחוף למנוע את עלייתם אליו. לאחר חודשיים של הרפתקאות בטלה התוכנית. מתוך אגרת אשר שלח ב-1892 הנציב הבריטי העליון במצרים, הלורד קרומר, נראה כי התוכנית הדאיגה באמת את הסולטן התורכי. הוא כותב: "...מכל מקום מר פרידמן אמר לי, כי אינו מיואש כלל, וכי מתעתד הוא לאסוף קבוצת יהודים אחרת בקהיר, אשר אתם יחזור למושבם... עתה נודע לי, כי מר פרידמן קנה חבל אדמה על החוף המזרחי של מפרץ אילת (עקבה) ... השולטן רגיש מאד בכל עניין הקשור בחג'אז ... מח'תאר פחה (נציב הסולטן התורכי במצרים) אפילו הגיד לי בכובד ראש, כי יתכן מאד שתוכניתו של מר פרידמן היה צעד ראשון לקראת נסיון להקמתה מחדש של מלכות היהודים העתיקה".

המשלחת הציונית בסיני

ב־1902 עלה רעיון ההתיישבות היהודית בסיני, ומצא אהדה אצל המיניסטר לענייני מושבות של בריטניה לורד צמברלין ושר החוץ לנסדאון.

לראשונה יצא למצרים מר גרינברג עורך הג'ואיש כרוניקל והצליל להשיג הסכמה במצרים כי אם ימצא איזור מתאים להתיישבות, ינתן לכך צ'רטר על ידי הממשלה המצרית להעלות יהודים למקום.

האיזור שנועד להתיישבות משתרע: בין גבול א"י בשלטון הטורקי לאורך חוף הים התיכון עד לאיזור תעלת סואץ, משם דרומה לאורך התעלה עד "עיון מוסה" ומשם בקו ישר לרוחב סיני עד לנווה המדבר נוייבה.

לביצוע התוכנית בסיני הובטח סכום של 6 מיליון ליש"ט, מהם — 2 מיליון מן הבנק הציוני, 2 מיליון מהברון רוטשילד ו־2 מיליון מחברת יק"א. למשלחת הוקצב סכום של 5 אלפים ליש"ט.

מסע המשלחות החל באיסמעליה ב־9 בפברואר 1903, משם לקנטרה, שפלת פולסיון, האגם הסורבוני, אל־עריש, ביר לחפאן, ג'בל הילל, א־נחל, מכאן לעיון מוסה, העיירה סואץ ובחזרה לאיסמעליה. ב־26 למארכ הגישו את הדין וחשבון.

בקאהיר פגשו את ד"ר הרצל שבא לשמוע מהם את דיווחם.

חברי המשלחת מצאו: "אזור סיני שלאורך החוף מוכשר להתיישבות, בעיקר שפלת פולסיון הסמוכה לתעלת סואץ, גדות האגם הסורבוני וסביבת אל־עריש (בשפלת פולסיון ניתן להקים כפרים חקלאיים ובאגם הסורבוני כפרי דייגים; באל־עריש מלאכה ותעשיה, הפקת מלח מהים וחציבת גבס). ניתן להקים נמל".

בעיית המים צריכה להיפתר על ידי:

א. ניקוי בארות קיימות.

ב. איגום שטפונות.

ג. הזרמת מי הנילוס על־ידי צינור שיחצה את התעלה.

אחרי משא ומתן מייגע מאנה ממשלת מצרים ונציבה העליון לורד קרומר להקציב ממימי הנילוס למטרה זו. הטענה היתה, כי המים דרושים קודם כל להשקאה במצרים גופה, וכן הקשיים שצינור המים עלול לגרום לתעבורה בתעלת סואץ.

גם התורכים התנגדו לביצוע התוכנית.

מכתב מיינרצאגן לראש ממשלת בריטניה, לויד ג'ורג'

19.3.1919

לכבוד

ראש הממשלה, לויד ג'ורג'

יקירי ראש הממשלה,

פנית אלי אתמול בבקשה, כי אשלח לך מכתב לא רשמי בעניין הריבונות על סיני. אני מייחס לשאלה זאת חשיבות ראשונה במעלה — לא כרגע, אלא בעתיד. כעת אני נכנס לסוגיה זאת ביתר פירוט, משניתן לי לעשות זאת אתמול.

נהגים אנו בתבונה רבה בהתירנו ליהודים להקים את ביתם הלאומי בארץ-ישראל. כמו-כן, שיחררנו את הערבים מן העול הטורקי, ולא נוכל לשבת במצרים לצמיתות. ועדת השלום הזאת הטילה שתי ביצים: הלאומנות היהודית והלאומנות הערבית. אלו עתידות להעשות תרגומות טרדניות: היהודי נמרץ, עז נפש, בחוש-החלטה ונאור. הערבי מזנון, טיפש, לא הגון ואינו מייצר יותר מאשר זרויות בהשראת הרומנטיקה ודממת המדבר. היהודים למרות פיזורם בתפוצות הצטיינו באומנות, במוזיקה ובמדע, ונתנו לבריטניה את אחד מראשי ממשלתה הבולטים.

תוך יובל שנים, יהיו היהודים וגם הערבים אחוזי דיבוק הלאומנות — תולדה טבעית של ההגדרה העצמית של הנשיא. הלאומנות מעדיפה ממשל עצמי, ואפילו יהיה מושחת ובלתי יעיל, על שלטון זר, ואפילו יהיה מטיב ויעיל. יותר מזה: הלאומנות מעניקה חרות פעולה למדינה, אך מתעלמת מחרות הפרט. היא כר פעולה פורה לעסקנים פוליטיים ותועמלנים מקצועיים, ועלולה לגרום עוול משווע לעם.

על הבית הלאומי ליהודים להתפתח, במקדש או במאוחר, לכלל ריבונות. אני מבין שהתפתחות טבעית זאת צפויה בעיני כמה מחברי ממשלת הוד-מלכותו. גם הלאומנות הערבית תתפתח לכלל ריבונות, מארם-נהרים ועד מרוקו.

הריבונות היהודית והריבונות הערבית סופן שיתנגשו. אם תתגשם תוכנית העלייה של היהודים, יהיה עליהם להרחיב את שטחם, והתפשטות זאת תוכל להתממש אך ורק על חשבון הערבים, שיעשו כמיטב יכולתם לבלום את גידולה והתעצמותה של ארץ-ישראל יהודית. כלומר: שפיכות דמים.

כיום שולטת בריטניה בכיפה במזרח התיכון. כוח הלאומנות יקרא תגר על מעמדנו זה. לא נוכל לנהוג ידידות גם ביהודים וגם בערבים. הצעתי מבוססת על קשירת ידידות עם העם, העשוי להיות ידיד נאמן יותר: העם היהודי. הם חבים לנו חוב גדול, והכרת התודה היא תכונה בולטת באופיו של העם הזה. אף שפעלנו רבות לטובת הערבים, אין הם יודעים פרושה של הכרת-תודה. יותר מזה — הם עלולים להיות מטורד. היהודים יהיו נכס.

ארץ-ישראל היא אבן הפינה של המזרח-התיכון. משני צידיה היא גובלת במדבר ומצידה האחד — הים. יש בה הגמל הטבעי הטוב ביותר באגן המזרחי של הים התיכון. כמו כן, הוכיחו היהודים את כוחם כלוחמים מאז כבשו הרומאים את ירושלים. הערבי לוחם עלוב, אף כי הוא זריו בביוה בחבלה וברצח.

אני מגיע לעניין מעמדה של ארץ-ישראל לעומת מצרים. למרות יתרונם המספרי, אין המצרים שקולים כנגד צבא יהודי פחות מהם בכמותו. אבל ככל שיפותחו כלי נשק חדישים — טנקים ומטוסים — יישען הכוח ההתקפי יותר ויותר על הגבורה האנושית ועל כוח-הסבל. משום כך רואה אני במצרים את האויב הפוטנציאלי של ארץ-ישראל.

עם התפתחות הלאומנות היהודית והערבית והבשלתן לכלל ריבונות, ועם אבדנה של תעלת סואץ בשנת 1966 (בעוד 47 שנים בלבד), סבירים הסיכויים שנקפח את מעמדנו במזרח התיכון. העצה שהשאתי לך אתמול היא בגדר הצעה לעשות את עמדתנו במזרח התיכון יותר בטוחה.

לפני 1905 נמשך הגבול הטורקי-מצרי מרפיח בצפון ועד לקרבת הסואץ. דרום סיני ומזרחו היה חלק מפלך ח'ג'אז של האימפריה העות'מאנית. באוקטובר 1906 קבלה מצרים זכויות מנהליות בסיני עד לקו שנמשך מרפיח ועד לקצה מפרץ עקבה, וטורקיה קיימה בידה במפורש

את זכות הריבונות. הגנרל אלנבי עם כוחות בריטיים וללא עזרת הצבא המצרי כבש את סיני הטורקי וכך נעשה השטח בזכות הכיבוש — לשטח בריטי. מיניסטריין החוץ יוכל לאשר קביעה בוטה זו.

אם תספח בריטניה את סיני הטורקי תזכה ליתרונות הבאים: —

- א. יוצר אזור חיץ בין מצרים ובין ארץ-ישראל.
- ב. תהיה לבריטניה עמדה חזקה במזרח-התיכון, עם גישה לים-התיכון וגם לים סוף.
- ג. יהיה לנו בסיס אסטרטגי — ובהסכמת היהודים, גם הטוב בנמלים באגן המזרחי של הים התיכון.
- ד. לא רק יהיה בכוחנו לסבול כל מהלך מצרי לסגירת התעלה בפני ספנות בריטית, אלא נוכל לכרות תעלה אחרת שתחבר את הים התיכון עם ים-סוף.
- ה. לא תהא בעיה של לאומנות בסיני, שכן מספר התושבים הנוודים שם אינו אלא כמה אלפים.

קו הגבול שנקבע ב-1906

קו הגבול שנקבע ב-1906 לא צוין בעצם כקו גבול בין לאומי.

בהסכם בין הבריטים והטורקים מדובר על "קו מפריד אדמיניסטרטיבי" בלבד בין הוילאית של חג'אז, הסנג'ק של ירושלים וחצי האי סיני.

הפועל היוצא מכך הוא, כי הטורקים לא הגדירו את שיוכו של חצי האי סיני למצרים ולא דברו על גבול בין לאומי מפורש. כמו-כן לא דובר בהסכם על הגדרה המפרשת מעמדו של חוף מפרץ שלמה והמצרים.

בתום מלחמת העולם הראשונה "ויתרה" טורקיה על השליטה על כל הארצות מחוץ לתחומה ועל מצרים וא"י בכלל זה. בין השתיים לא היה קיים עתה גבול בין לאומי, דבר שלא הדאיג את הבריטים כיוון ששלטו על שתיהן. בריטניה היא שקבעה את המשך קיומו של ההסכם המינהלי של שנת 1906, אך לא הכריזה מצידה לעולם על הגבול שנקבע כעל קו מדיני. גם כאשר נסתיימה תקופת השלטון הצבאי הבריטי על מצרים ב-1936 לא סומן במפה שצורפה להסכם קו גבול בין סיני לארץ ישראל, ובמתכוון נשאר קו זה בלתי ברור ולא מוגדר. ב-1951 עורר בריגאדיר פ' מק'לין את הפרשה הזאת בפרלמנט הבריטי בהקשר לתוכנית העתקת הגייסות הבריטיים ממצרים לסיני. טענתו היתה שלעולם לא ניתנה סיני באופן רשמי למצרים.

סגן שר החוץ הבריטי א' דיוויס לא שלל אף בדבריו תשובתו גישה זו. הוא טען כי הוכוח לנהל את ענייני סיני ניתנה למצרים ב-1892 ואושרה סופית ב-1906.

בהמשך דבריו אמר: "הגבול המזרחי של מצרים לא הוגדר מעולם באופן מפורש ואף לאחר מלחמת העולם הראשונה כאשר מצרים הפכה לממלכה עצמאית. מצרים מקיימת עם זאת שליטה ובעלות מתמדת על דרום סיני מאז 1922. שום ממשלה (של מדינה אחרת) לא ערערה אף פעם על העובדה שמצרים מקיימת שלטון ריבוני אפקטיבי על מרחב זה".

מק-לין הוסיף והקיש: "האין זאת עובדה כי אזור זה נלקח על ידינו מן הטורקים, ואף פעם לא ניתן למצרים, ועל כן הוא שייך לנו (לבריטניה) באותה מידה כמו לכל מישו אחר?" על כך השיב דיוויס: "לפני שלקחנו אנחנו את סיני, ניהלו המצרים את סיני והם ממשיכים לנהלה לאחר הסכמי השלום בתום מלחמת העולם הראשונה. למק-לין ניתנה המלה האחרונה: "אף על פי כן, עצם הפעולה של ניהול בלבד אינה מקנה ריבונות".

שייכות חצי האי סיני למצרים

המומחה הקנדי למשפט בינלאומי ל' מ' בלומפילד דן בספרו במעמדה של מצרים בחצי האי סיני.

הוא שואל: "הכלום מצרים רכשה (נחלה) את סיני?"

ולאחר דיון בסוגיות המשפטיות וחקר מסמכים לגבי התפשטותו של השלטון המצרי בסיני הוא הגיע למספר מסקנות.

1. לגבי זכויות הנרכשות בתוקף אמנות וחוקים:

א. אף אחד מהפירמנים (רשיונות) שניתנו ע"י "השער העליון" (הסולטן התורכי) למוחמד עלי וליורשיו לא כלל כל הצעה שסיני תיכלל בטריטוריה מצרית.

ב. למוחמד עלי וליורשיו, החדישים של מצרים, העונקה רק סמכות של אדמיניסטרציה על חצי האי.

אולם באמנה משנת 1840 הוכללה סמכות זו על "סוריה הדרומית". בהסכמים של שנת 1892 ו-1906 דובר על האדמיניסטרציה של סיני ובאף אחד מהם לא דובר על סיני כטריטוריה מצרית.

ג. גם הדוחות הבריטיים של אותה תקופה על כל הסובייקטיביות שלהם אינם מציינים שחצי האי סיני נכלל בתחום גבולותיה של מצרים.

ד. גם בהתפתחות שחלה לגבי האיזור במלחמת העולם הראשונה ולאחריה, "ויתורה" של תורכיה על כל זכויותיה על מצרים, הכרזתה של בריטניה על מצרים כארץ חסות — פרוטקטורט בריטי והסכם לוואן מספטמבר 1923 — לא ציין שחצי האי סיני הוא חלק ממצרים.

מכל אלה הובן היטב — שזכויות מצרים על סיני לא היו מעולם יותר מזכויות אדמיניסטרטיביות ומעולם לא זכויות ריבוניות.

2. באשר לזכויות הנרכשות בתוקף שיטות אחרות של רכישה טריטוריה, שוב מגיע בלומפילד למסקנה כי מבחינת החוק הבינלאומי, חצי האי סיני אינו טריטוריה מצרית, אבל למצרים יש רק זכויות אדמיניסטרטיביות בחצי האי שהוענקו לה ע"י טורקיה.

ל' מ' בלומפילד מתייחס גם לשלטון, למעשה, של מצרים בסיני, ולא רק לזכויות ההלכתיות. הוא קובע: "האדמיניסטרציה המצרית בחצי האי סיני לא היתה מעולם רצינית ולא נעשו שום נסיונות על-ידי מצרים לפתח טריטוריה זו".

הוא ממשיך: "מלבד מעט שבטים בדווים מבודדים, אין שום ישובים בעלי חשיבות, במיוחד בחלקו הדרומי של סיני ואי אפשר לקבוע שהאדמיניסטרציה המצרית היתה, באיזו שהיא צורה אפקטיבית, נמשכת ובלתי מופרעת.

החוקר הקנדי מסכם פרשה זו וקובע: "שאלת הריבונות המצרית אכן לא צצה ואינה יכולה להיתמך לא ע"י חוק ולא למעשה".

בהמשך טיעונו מצטט החוקר את הדיון שנערך בפרלמנט הבריטי ב-1951 ואשר סוכם בדבריו של בריגדיר מק-לין (ראה לעיל: קו הגבול שנקבע ב-1906).

בפרק המסכם את ספרו קובע בלומפילד בין השאר:

1. כיוון שבידי מצרים הופקדה רק האדמיניסטרציה של חצי האי סיני, אין לה כל זכויות מים טריטוראליות במפרץ עקבה, כלומר — אין לה כל סמכות למנוע מעבר בתום לב מספינות העוברות למפרץ וממנו דרך מיצרי טיראן.

2. מפרץ עקבה הוא חלק מהימים, בהם שולט העיקרון של חופש השיט.

3. ההסדר המצרי עם סעודיה על החזקתם של האיים טיראן וסנפיר — הפר, למעשה, את העיקרון, לפיו כל מדינה חייבת לאסור, מידיעתה, על טריטוריה שלה לשמש לפעולות המנוגדות לזכויותיהן של מדינות אחרות, ולכן הסדר זה הוא בטל ומבוטל בגלל אי חוקיותו.

ביבליוגרפיה נבחרת

ד"ר זאב וילנאי — סיני

ד"ר מנשה הראל — אלה מסעות סיני

זאב משל — דרום סיני

ד"ר יוסף בן דוד — הבדואים בדרכי סיני

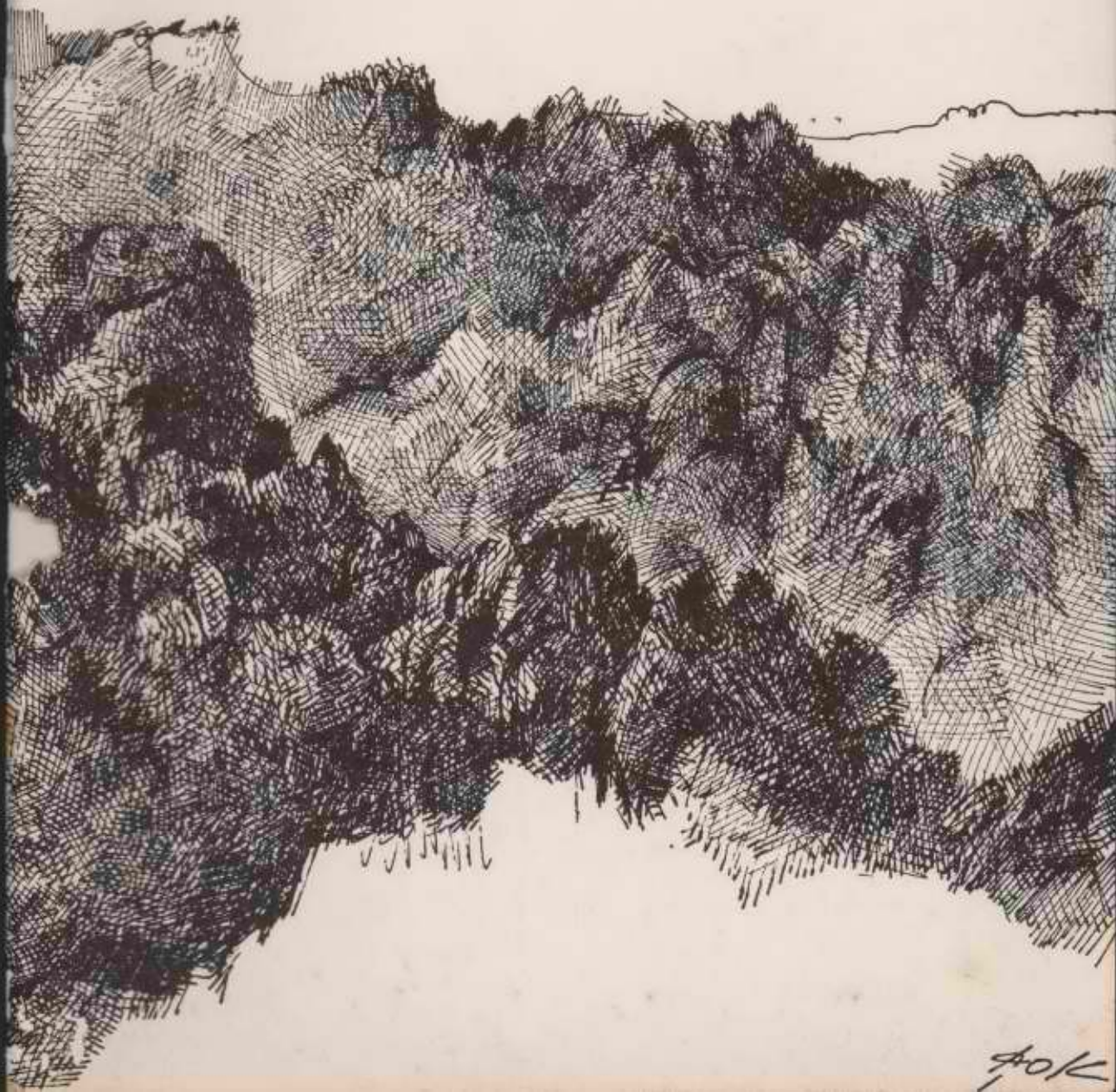
פרופ' י' פראוור — תולדות ממלכת הצלבנים

פרופ' י' כרמון — קו הפסקת האש

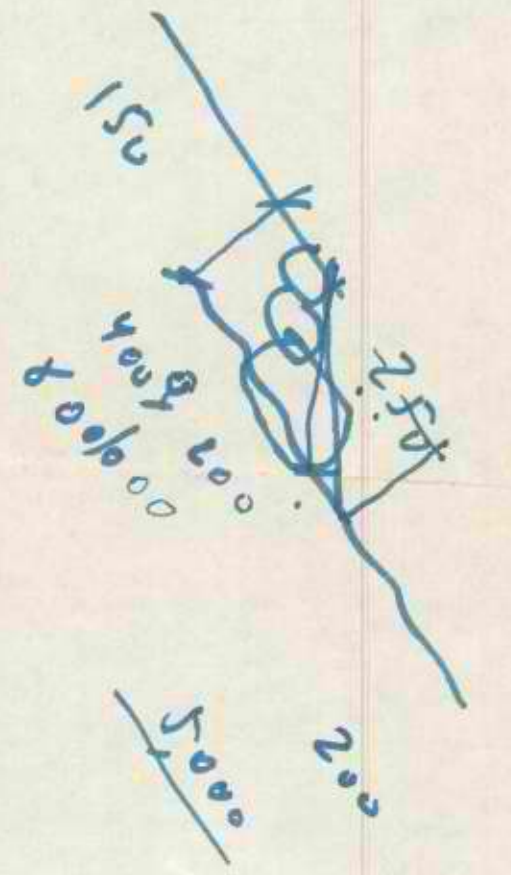
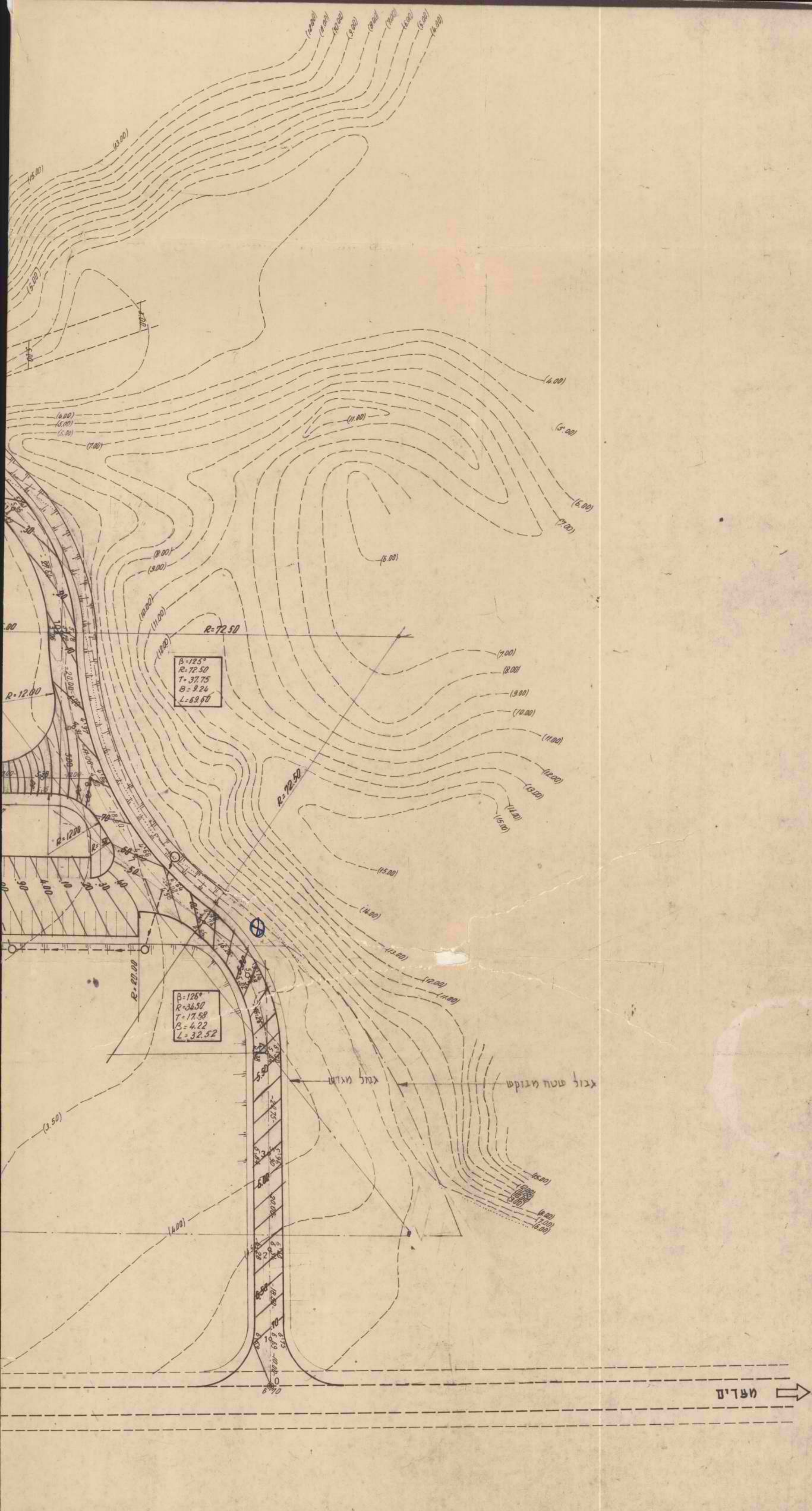
ברית התנועה הקיבוצית, המדור לידעת הארץ — פרסומים על סיני (לקט)

החברה להגנת הטבע — פרסומים על סיני, לקט

אטלס כרטא

40/K

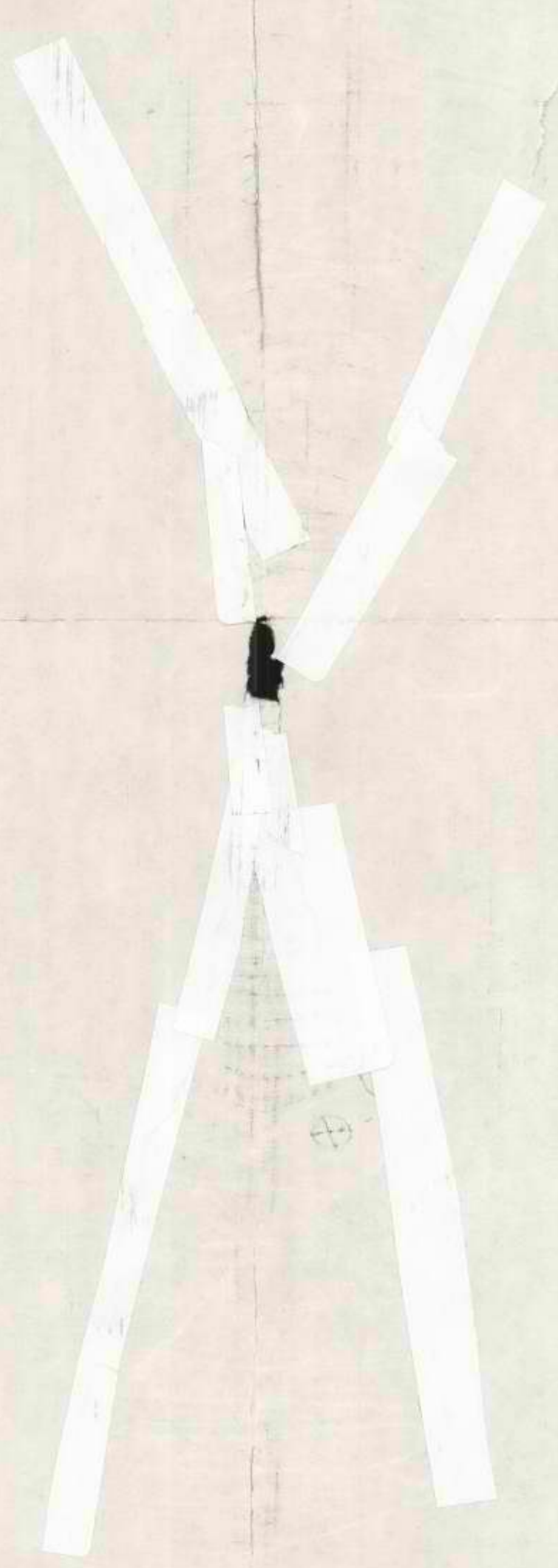

15.000
16.000
17.000

$X = 72 = 74\%$

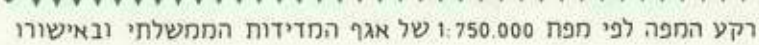
857

12.000

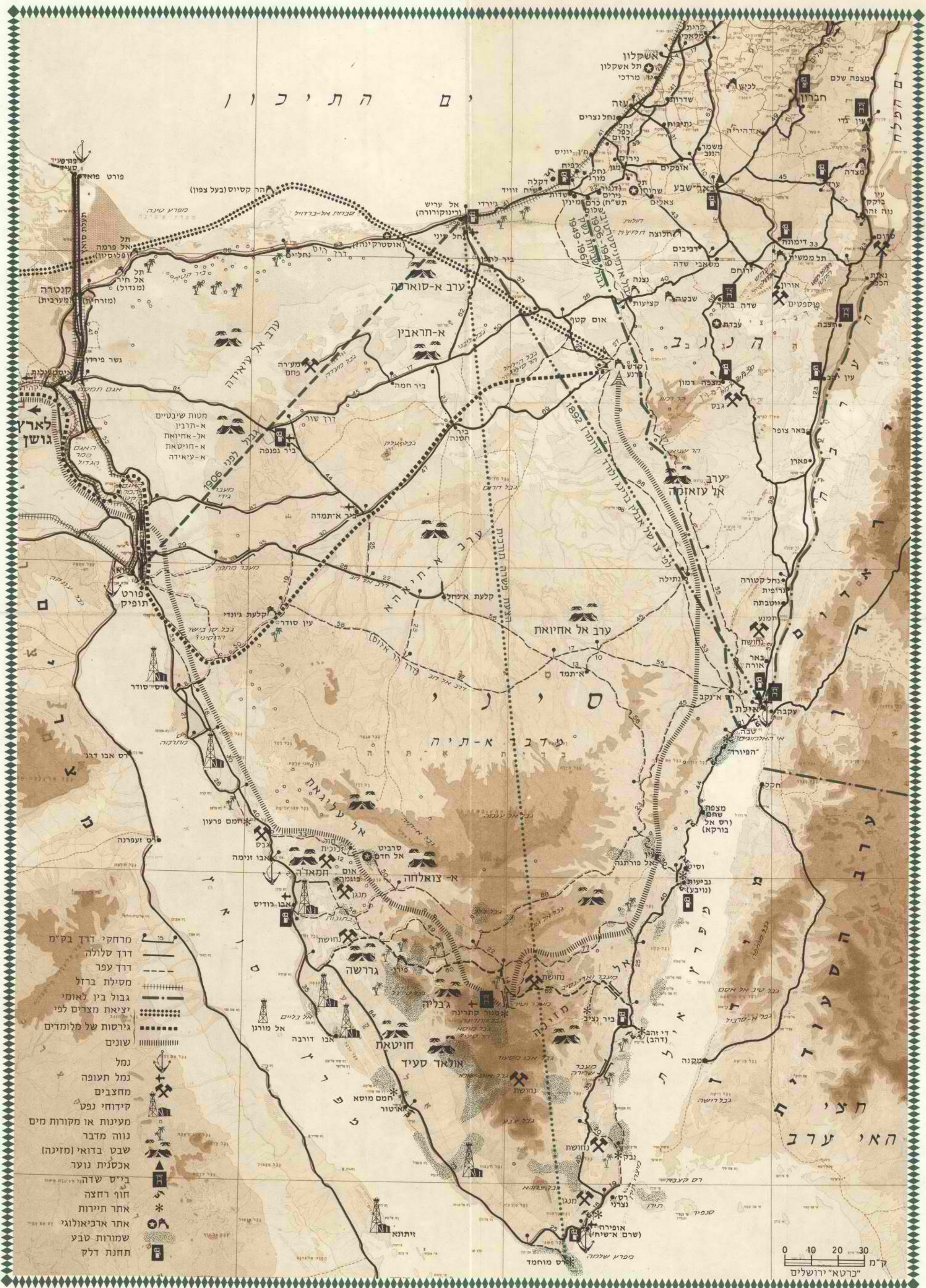
150
200
5000
8000.00
2.500

הוצאת מרכז ההסברה, משרד החינוך והתרבות
עריכה: מאיר חפץ. דצמבר 1972

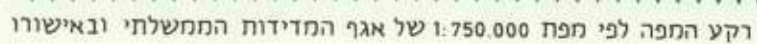

מפת סיני

הוצאת מרכז ההשכלה, משרד החינוך והתרבות
עריכה: מאי חפץ. דצמבר 1972

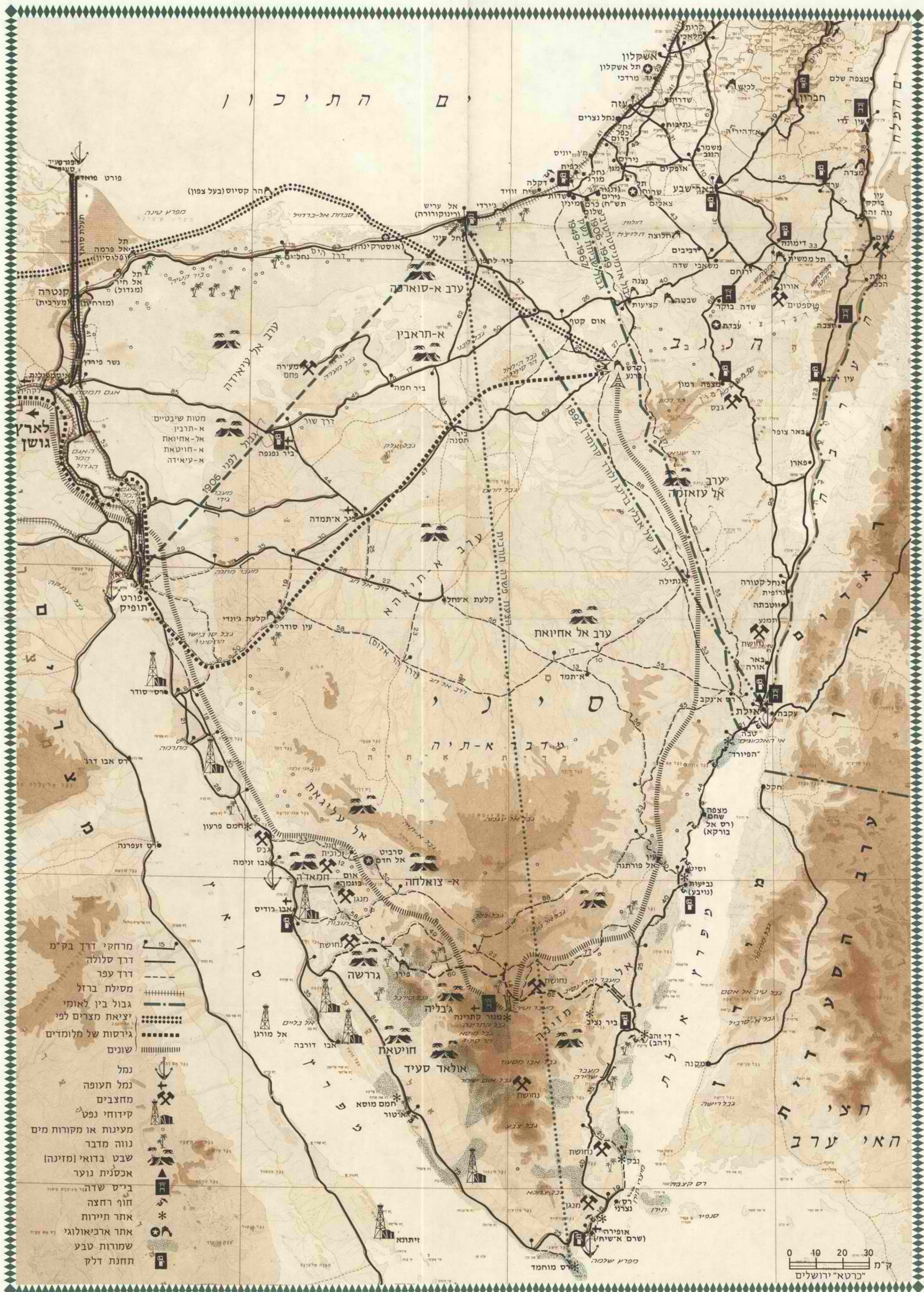

הוצאת מרכז ההסברה, משרד החינוך והתרבות
עריכה: מאיר חפץ. דצמבר 1972

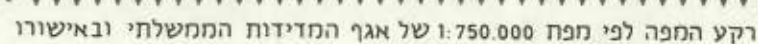

מפת סיני

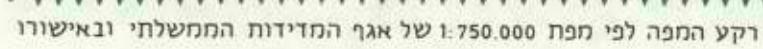
הוצאת מרכז ההסברה, משרד החינוך והתרבות
עריכה: מאיר חפץ, דצמבר 1972

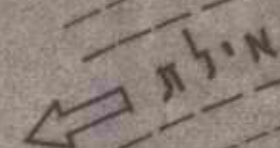
הוצאת מרכז ההסברה, משרד החינוך והתרבות
עריכה: מאיר חפץ. דצמבר 1972

הוצאת מרכז ההסברה, משרד החינוך והתרבות
עריכה: מאיר חפץ. דצמבר 1972

פרוט התקנות של הגנרל דאז וקצנת 2135/10/11

[illegible]

תאריך	השכר
24.9.80	שכר במקום הקנין 5-6 יגורים וזהותם
6.1.81	מכירת כלים
7.2.81	עסקי נדל

הערה: פירוט התקנות של חרי-כח, המעלים והמורידים, להקפדה
ראו תקנות 203/14/5/6/11
פירוט התקנות של הנגד, ראה תקנות 203/14/5/6/11

מסעדה

סכנות של

חולות סכנות

סכנות של

הגדול העיל

סלעיה

חילוי חול

חולות סכנות

סכנות של

שדות הארץ

מסעדה

אילת

בעדה-אילת 13 שטח של שטח טענות
מס' 36/76 מתאר 10/5/72 ואיל' 36/88 מתאר 148.88
של מודד מוסטן-בן-עין קובי

אילת
כביש איש וזחית
תנחלה
2135.1

התב"מ אחראי למידות
על חשבון לבקש את כל המידות
ועל כי טעות תן אי-התאמה
לחוקים המשרד הארצי

חשבוני	תאריך
מס' 24.9.80	מס' 24.9.80
מס' 6.1.81	מס' 6.1.81
מס' 2.8.81	מס' 2.8.81

חשבוני	תאריך
מס' 24.9.80	מס' 24.9.80
מס' 6.1.81	מס' 6.1.81
מס' 2.8.81	מס' 2.8.81

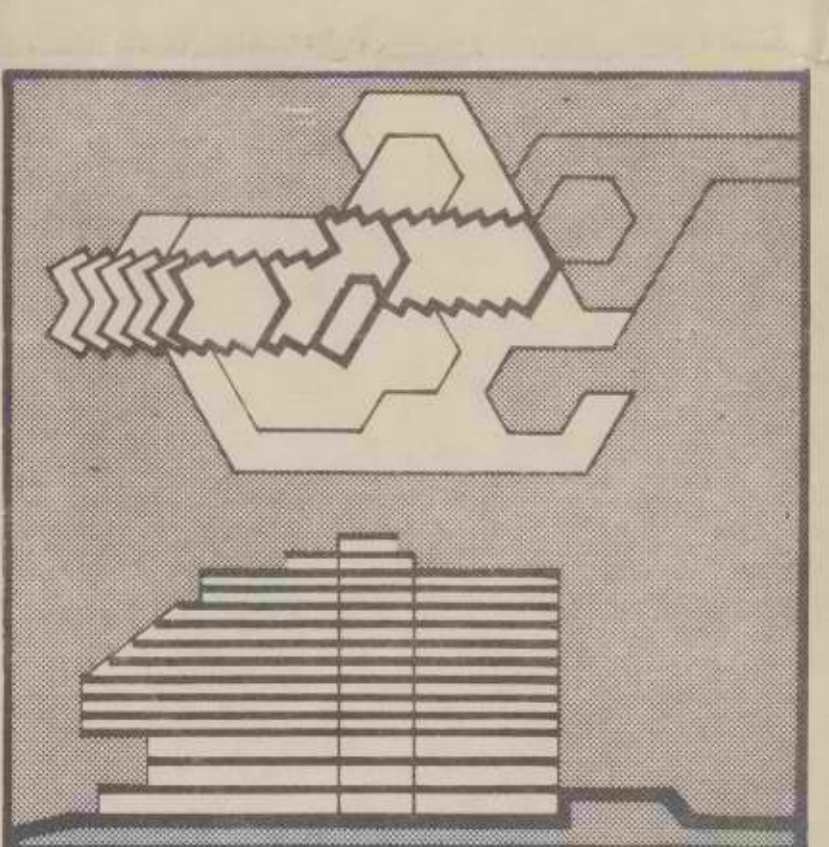
חשבוני	תאריך
מס' 24.9.80	מס' 24.9.80
מס' 6.1.81	מס' 6.1.81
מס' 2.8.81	מס' 2.8.81

חשבוני	תאריך
מס' 24.9.80	מס' 24.9.80
מס' 6.1.81	מס' 6.1.81
מס' 2.8.81	מס' 2.8.81

שניים:

חשבוני	תאריך
מס' 24.9.80	מס' 24.9.80
מס' 6.1.81	מס' 6.1.81
מס' 2.8.81	מס' 2.8.81

תמונה:

מועדון הים האדום

המבנה אשר למידות ולהתאמת
באתר בכל מקרה של אי-התאמה
או טעות עליו להודיע למשרד
המתכנן בטקס חשיפת בעבודתו

לשון	לאישור
למכר	לכרז

שם הפרויקט: מס' הגליון: E 501
תכנית: תכנית בינוי כללית
תכנית: תכנית פומק

תכנון:	קנה מדה:
אשר:	1:500

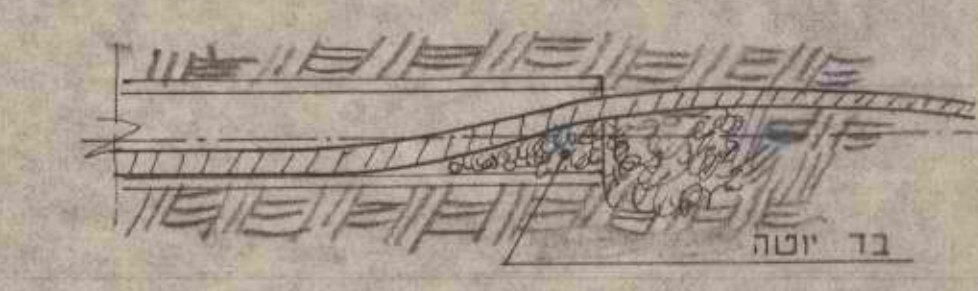
שרטוט: תאריך:

א. בלומנטל
אדריכלים
מתכנני ערים
א. רוזנבלט-אדריכל

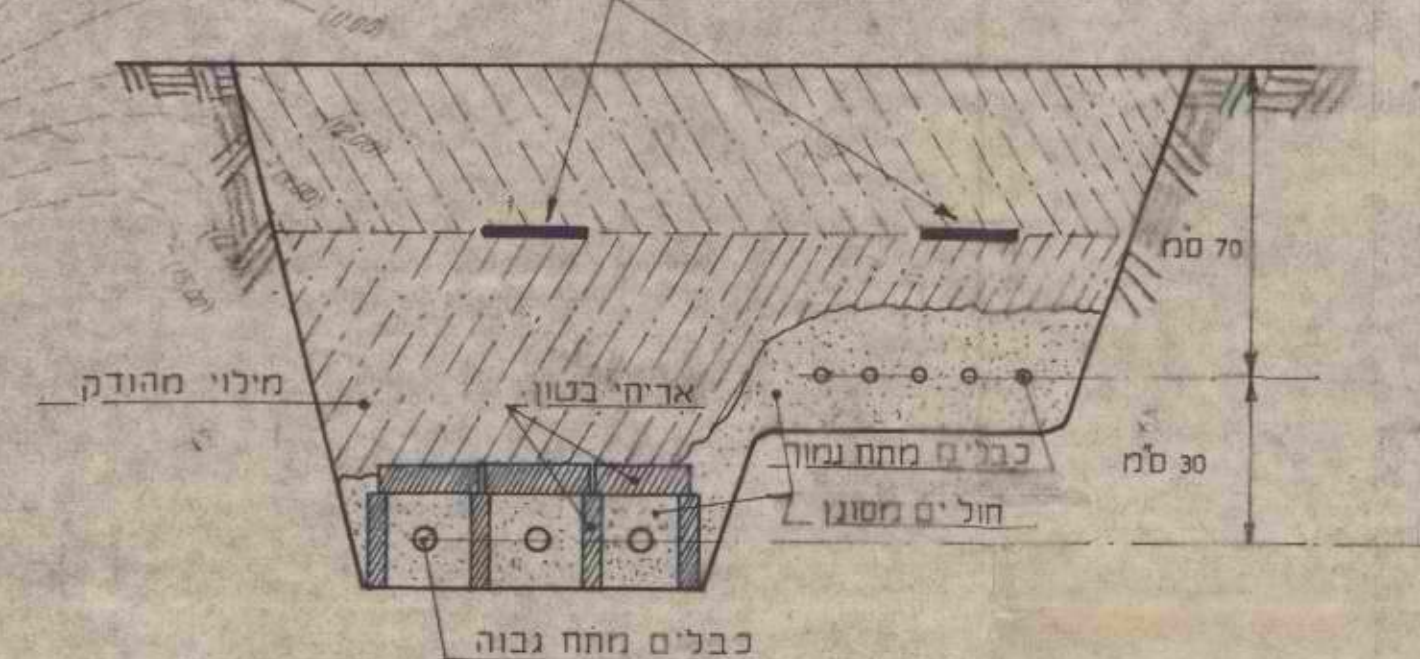
הקבלן אחראי למדות ולהתאמתן למציאות, בכל מקרה של אי התאמה, שתורת, או טעות, עליו להודיע למתכנן לפני התקדמות העבודות

מס.	תמונה	DISTRIBUTION	כמות	תאריך
NO			QTY	DATE
1	פרט ב-1 הגנת כבל תת קרקעי		1	10/10/78
2	פרט ב-2 הגנת כבל תת קרקעי		1	10/10/78
3	פרט ב-3 הגנת כבל תת קרקעי		1	10/10/78
4	פרט ב-4 הגנת כבל תת קרקעי		1	10/10/78
5	פרט ב-5 הגנת כבל תת קרקעי		1	10/10/78
6	פרט ב-6 הגנת כבל תת קרקעי		1	10/10/78
7	פרט ב-7 הגנת כבל תת קרקעי		1	10/10/78
8	פרט ב-8 הגנת כבל תת קרקעי		1	10/10/78
9	פרט ב-9 הגנת כבל תת קרקעי		1	10/10/78
10	פרט ב-10 הגנת כבל תת קרקעי		1	10/10/78
11	פרט ב-11 הגנת כבל תת קרקעי		1	10/10/78
12	פרט ב-12 הגנת כבל תת קרקעי		1	10/10/78

פרט ב-1: הגנת כבל תת קרקעי
בקצה צינור

סרט פוליפרופילן צהוב מסומן כל 0.5 מ' בכחב
שחור: רוחב 50 ס"מ
עובי 3 מ"מ
כיוון התערכות 400%

פרט א-1: חתך טיפוס
בתעלת כבלים משותפת

ביטול
שרטוט זה מבטל
שרטוט מס' חש-01
מתאריך 12.7.78

כביש עפר קיים

כביש מחוכך

הערות:
העמוד יסומן
בשטח כנוכחות מודד הממוין
ותה ומרשע יחד

אילת
כביש גישה ותצורה
תנועה

2135.1
מלך מועדון ג'ם האדום

תאריך	תמונה
24.9.80	תמונה 1
24.9.80	תמונה 2
24.9.80	תמונה 3
24.9.80	תמונה 4
24.9.80	תמונה 5
24.9.80	תמונה 6
24.9.80	תמונה 7
24.9.80	תמונה 8
24.9.80	תמונה 9
24.9.80	תמונה 10
24.9.80	תמונה 11
24.9.80	תמונה 12

תאריך	תמונה
24.9.80	תמונה 1
24.9.80	תמונה 2
24.9.80	תמונה 3
24.9.80	תמונה 4
24.9.80	תמונה 5
24.9.80	תמונה 6
24.9.80	תמונה 7
24.9.80	תמונה 8
24.9.80	תמונה 9
24.9.80	תמונה 10
24.9.80	תמונה 11
24.9.80	תמונה 12

תאריך	תמונה
24.9.80	תמונה 1
24.9.80	תמונה 2
24.9.80	תמונה 3
24.9.80	תמונה 4
24.9.80	תמונה 5
24.9.80	תמונה 6
24.9.80	תמונה 7
24.9.80	תמונה 8
24.9.80	תמונה 9
24.9.80	תמונה 10
24.9.80	תמונה 11
24.9.80	תמונה 12

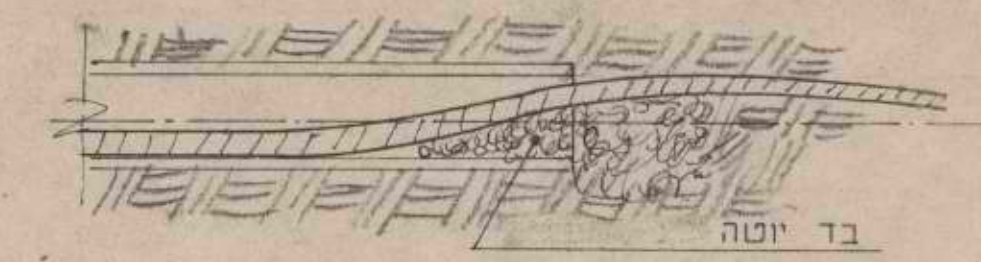
שם העבודה	תאריך	שם השרטוט
פרויקט	5.10.78	03 חש-01
DATE	5.10.78	DWG NO
SCALE	1:500	
CHECKED		

מס.	תמונה	DISTRIBUTION	כמות	תאריך
NO			QTY	DATE
1	הקבלה	הקבלה	1	10/5/72
2	הקבלה	הקבלה	2	10/5/72
3	הקבלה	הקבלה	3	10/5/72
4	הקבלה	הקבלה	4	10/5/72
5	הקבלה	הקבלה	5	10/5/72
6	הקבלה	הקבלה	6	10/5/72
7	הקבלה	הקבלה	7	10/5/72
8	הקבלה	הקבלה	8	10/5/72
9	הקבלה	הקבלה	9	10/5/72
10	הקבלה	הקבלה	10	10/5/72
11	הקבלה	הקבלה	11	10/5/72
12	הקבלה	הקבלה	12	10/5/72

מס.	תמונה	DISTRIBUTION	כמות	תאריך
NO			QTY	DATE
1	הקבלה	הקבלה	1	10/5/72
2	הקבלה	הקבלה	2	10/5/72
3	הקבלה	הקבלה	3	10/5/72
4	הקבלה	הקבלה	4	10/5/72
5	הקבלה	הקבלה	5	10/5/72
6	הקבלה	הקבלה	6	10/5/72
7	הקבלה	הקבלה	7	10/5/72
8	הקבלה	הקבלה	8	10/5/72
9	הקבלה	הקבלה	9	10/5/72
10	הקבלה	הקבלה	10	10/5/72
11	הקבלה	הקבלה	11	10/5/72
12	הקבלה	הקבלה	12	10/5/72

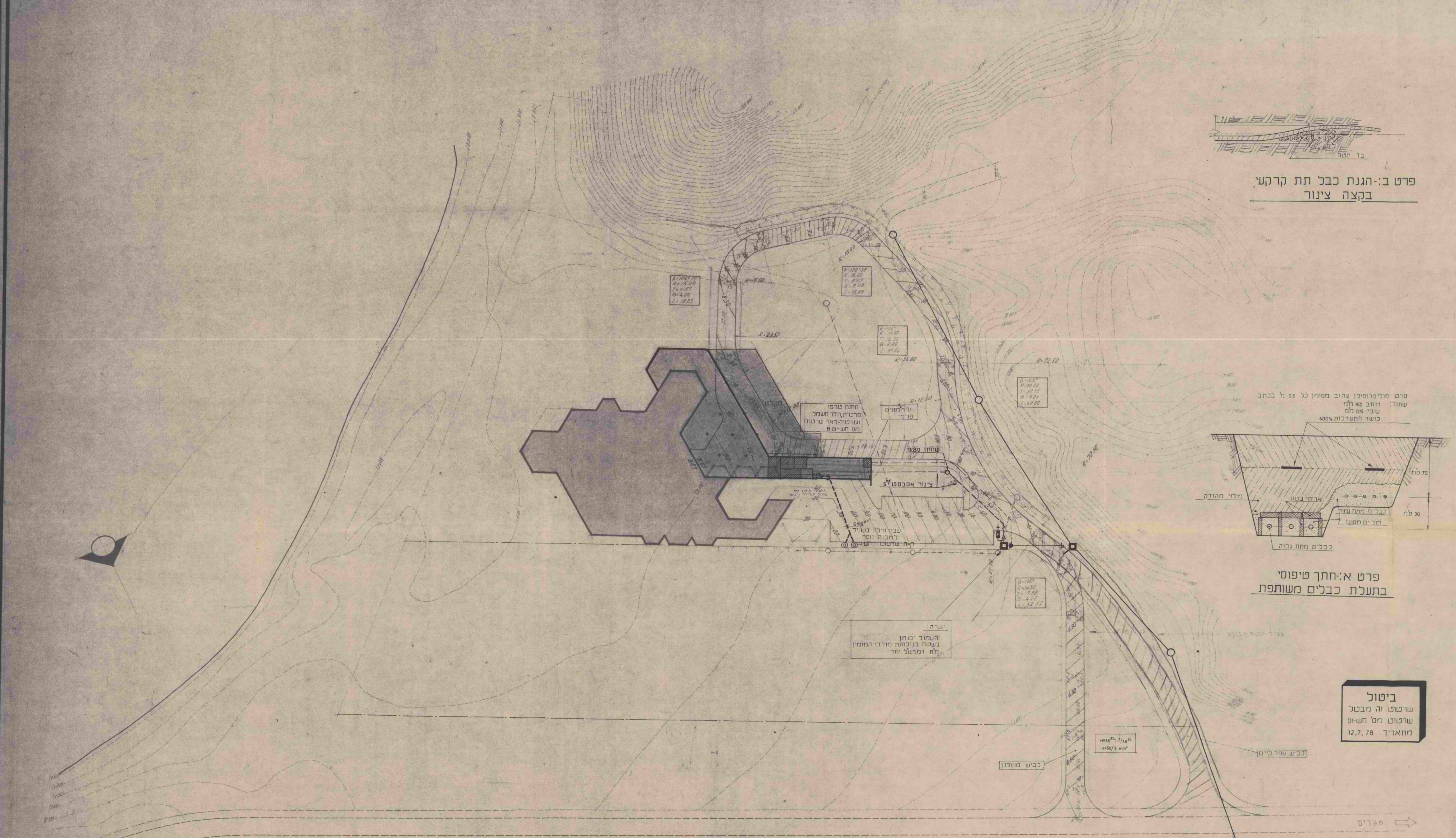
שם העבודה	PROJECT NAME
מלון מועדון הים האדום	Red Sea Club Hotel
שם השרטוט	DRAWING TITLE
חיבור חשמל	Electrical Connection
שרטוט מס.	DWG NO
03	03
שרטוט מ.	SCALE
1:500	1:500
תאריך	DATE
5.10.80	5.10.80
מאת	DRAWN
שרטט	CHECKED
בקר	DATE
10.10.80	10.10.80

פרט ב: הגנת כבל תת קרקעי בקצה צינור

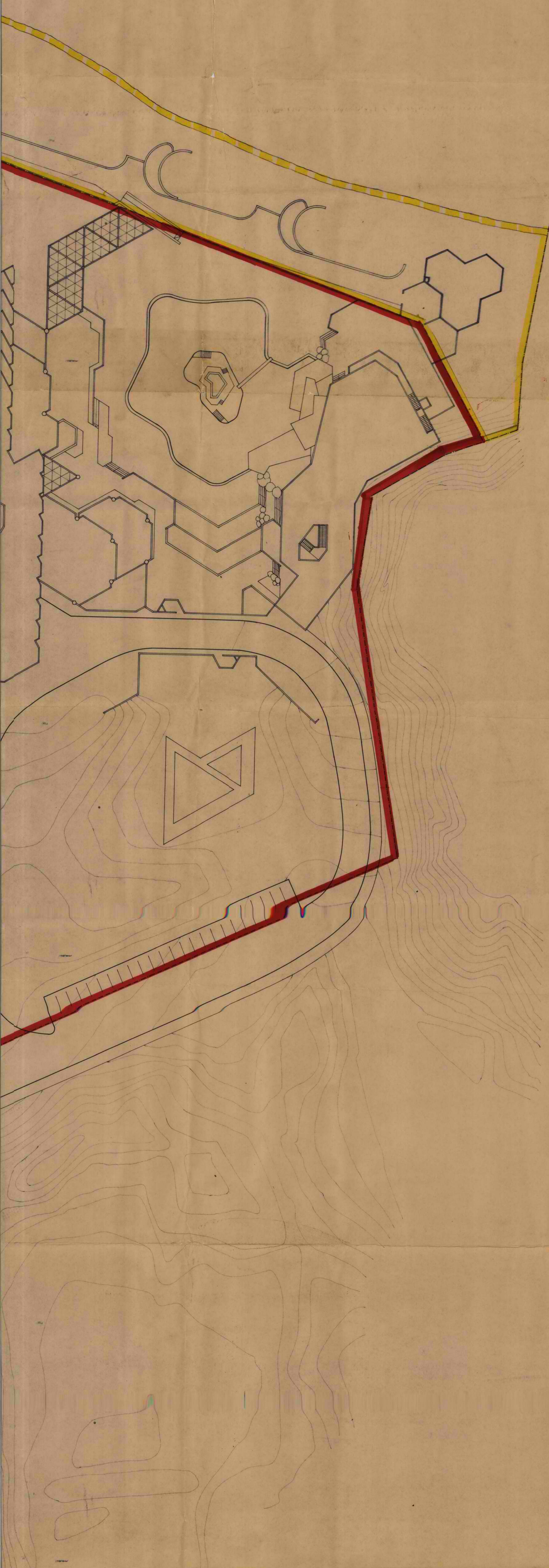

פרט א: חתך טיפוס בתעלת כבלים משותפת

ביטול שרטוט זה מבטל שרטוט מס' חש"ט מחא"ר 12.7.78

מס.	תמונה	DISTRIBUTION	כמות	תאריך
NO			QTY	DATE
1	הקבלה	הקבלה	1	10/5/72
2	הקבלה	הקבלה	2	10/5/72
3	הקבלה	הקבלה	3	10/5/72
4	הקבלה	הקבלה	4	10/5/72
5	הקבלה	הקבלה	5	10/5/72
6	הקבלה	הקבלה	6	10/5/72
7	הקבלה	הקבלה	7	10/5/72
8	הקבלה	הקבלה	8	10/5/72
9	הקבלה	הקבלה	9	10/5/72
10	הקבלה	הקבלה	10	10/5/72
11	הקבלה	הקבלה	11	10/5/72
12	הקבלה	הקבלה	12	10/5/72

[illegible]

מינהל המחקר החקלאי

מרכז וולקני

ח. ד. 6, בית-דגן 200-50

מרשל

מדינת ישראל

[illegible]

⑤

1:250

הקדמה

הערה:

$2 \times$
 $1 \times$
 $1 \times$
 $1 \times$
 $3 \times$

878 300
878 250
878 200
878 150
878 100
878 50
878 0

878 300

878 250

878 200

לפי תוכנית 517.1

ק'זאפאלקס מלונאי-עלבה הב' מאוזון הים האדום בע"ס

מלון הים האדום - מערה טופוגרפית גליון 1

קנה - מידה 1:250

פרטים המדרשים, שטחים ויזורים:

הרשאה כיום 20.4.80
החלטה כיום 2.1.83 (הנהלה חז"י)

מגרש מס' 1 - מלון מבנה שרנסבה
מגרש מס' 2 - תוספת למלון מבנה שרנסבה - 4.800 מ'²

מ'² 19.000

החלטה כיום 14.5.81

החלטה כיום 3.8.81 (מנהל התדירות)

מ'² 13.600

מ'² 38.850
סה"כ קדמפרלקס מלונאי טבה

